



**TARİHSEL ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN İSLAMİ
TERMİNOLOJİNİN ANLAM DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ: FETİH,
CİHAT VE ŞEHİT TERİMLERİ ÖRNEĞİ**

Ayşe İspir Kurun

**DOKTORA TEZİ
YABANCI DİLLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS, 2020

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 36 (otuz altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Ayşe

Soyadı: İspir Kurun

Bölümü: Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı / Arap Dili Eğitimi Bilim Dalı

İmza:

Teslim Tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Tarihsel Anlambilimi Açısından İslami Terminolojinin Anlam Değişiminin İncelenmesi: Fetih, Cihat ve Şehit Terimleri Örneği

İngilizce Adı: A Historical Semantic Analysis of The Semantic Change of Islamic Religious Terminology: The Cases of Fath, Jihâd and Shahîd

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Ayşe İSPİR KURUN

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Ayşe İspir Kurun tarafından hazırlanan “Tarihsel Anlambilimi Açısından İslami Terminolojinin Anlam Değişiminin İncelenmesi: Fetih, Cihat ve Şehit Terimleri Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Musa YILDIZ

Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Başkan: Prof. Dr. Kemal TUZCU

Arap Dili ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Şaban ÇETİN

Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Celal Turgut KOÇ

Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Ömer ACAR

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 27/07/2020

Bu tezin Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı Arap Dili Eğitimi Bilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Doktora tez çalışmam sürecinde yürütmekte olduğu Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı görevi ve diğer idari görevlerine rağmen akademik hayatım boyunca desteklerini her zaman benimle hissettiğim ve doktora eğitimim boyunca da büyük bir emek ve özveri ile çalışmamı yöneten kıymetli danışmanım Prof. Dr. Musa YILDIZ'a kalbî teşekkürlerimi sunarım. Akademik çalışmalarıyla bana ilham kaynağı olan ve her zaman destek veren değerli hocam Prof. Dr. Emrullah İŞLER'e teşekkür ederim. Akademik anlamda bizleri her zaman daha ileriye teşvik eden Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN, benim için her zaman akademik bir dayanak olan ve bu çalışmayı okuyarak katkı sunan Doç. Dr. Erdinç DOĞRU hocalarım başta olmak üzere üzerimde emeği olan Gazi Üniversitesi, Arap Dili Eğitimi Anabilim dalının tüm öğretim üyelerine ve doktora çalışmam sürecinde sundukları kıymetli desteklerinden dolayı tez izleme komitesi üyeleri Doç. Dr. Celal Turgut KOÇ ve Doç. Dr. Şaban ÇETİN'e teşekkür ederim.

Akademik ve mesleki hayatım boyunca bana her zaman destek olan Doç. Dr. Murat ÖZCAN'a, kaynak temini ve içerik açısından bu çalışmaya sunduğu katkılardan dolayı Doç. Dr. Ömer ACAR'a, bu zorlu süreci beraber adımladığımız arkadaşım Arş. Gör. Dr. Gülfem KURT'a, çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Meryem Melike GÜNGENCİ ve Arş. Gör. Süheyla SARIAYDIN ATAY'a ve bu araştırmanın fikri temellerinin oluşmasındaki katkılarından dolayı eşim Arş. Gör. İsmail KURUN'a teşekkür ederim.

Son olarak emek ve özveri gerektiren bu süreçte benim için her zaman manevi bir dayanak ve sığınak olan canım annem ve canım oğlum Yusuf Bilge başta olmak üzere tüm aileme yürekten teşekkür ederim.

**TARİHSEL ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN İSLAMİ
TERMİNOLOJİNİN ANLAM DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ: FETİH,
CİHAT VE ŞEHİT TERİMLERİ ÖRNEĞİ**
(Doktora Tezi)

Ayşe İspir Kurun

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2020

ÖZ

Dünya ve içerisindeki tüm varlıklar devamlı bir değişim ve dönüşüme maruz kalmaktadır. Bu değişimden, en önemli bilgi alışverişi, iletişim araçlarından biri olan dil ve dilin iletmekle, simgelemekle mükellef olduğu anlamın etkilenmesi de kaçınılmazdır. Anlamın ifade ve aktarım aracı sadece dil olmadığı gibi, anlamı inceleyen tek bilim dalı dilbilim değildir; anlamın incelenmesi disiplinlerarası bir araştırma alanıdır. Bu çalışmada ise anlam dilsel açıdan ele alınmıştır. Genel olarak anlam değişimleri tarihsel anlambilim tarafından ele alınır. Bu çalışmada tarihsel anlambilimin ışığında birer İslami terim olmalarıyla zaten özel bir anlam iklimine dâhil olan fetih, cihat ve şehit terimlerinin; İslami terim olmadan önce ifade ettiği anlamlar ve İslami terim olduktan sonra ifade ettiği anlamlar arasındaki değişimin izi sürülmüştür. Çalışmanın ilk kısmını anlambilim ve anlam değişimi konularının ele alındığı teorik kısım oluşturmaktadır. Ardından bahsi geçen terimler ilk olarak, etimolojik açıdan klasik sözlüklerde, ardından bazı Cahiliye kaynaklarında, ardından Kur'an ayetlerinde ki bu aşamada aralarında ikişer asır bulunan dört büyük tefsirde ve son olarak çoğu İslami terimler sözlüğü olan modern sözlüklerde taranmış ve bağlamsal analiz yapılarak anlam değişimleri ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, tarihsel anlambilimi, anlam değişimi, İslami terim, bağlam analizi.

Sayfa Adedi:148

Danışman: Prof. Dr. Musa YILDIZ

**A HISTORICAL SEMANTIC ANALYSIS OF THE SEMANTIC
CHANGE OF ISLAMIC RELIGIOUS TERMINOLOGY: THE CASES
OF FATH, JIHÂD AND SHAHÎD**

(Ph.D Thesis)

Ayşe İspir Kurun

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

August 2020

ABSTRACT

World and everything in it are subject to constant change and transformation. Accordingly, it is inevitable that language, which is, among others, an instrument of communication, changes as well, along with the meanings that it denotes and conveys. As language is not the only instrument conveying meaning, linguistics is not the only discipline examining meaning—the study of meaning is an interdisciplinary endeavor. However, meaning is explored in this study largely from a linguistic perspective. Semantic changes are commonly explored by historical semantics. In this study, semantic change of three words, *fath*, *jihâd*, and *shahîd*, are traced by using the tools of historical semantics. These words entered a particular semantic realm as soon as they became Islamic religious terms and therefore their meanings have been transformed from pre-Islamic era to the Islamic era, i.e. after the advent of Islam. The first part of this study is theoretical preliminaries addressing the theoretical concerns of this study in semantics and semantic change. Then, pre-Islamic (Jahiliyya) sources, the Qur'an, major classical Arabic dictionaries, four commonly-used Qur'anic exegeses, and several major modern Arabic dictionaries are scrutinized to detect the occurrences of these terms. Lastly, the semantic contexts in which these terms are used are analyzed to track how their meanings have evolved over time.

Key words: semantics, historical semantics, semantic change, religious term, contextual analysis.

Page Number:148

Supervisor: Prof. Dr. Musa Yıldız

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
Problem Durumu.....	4
Araştırmanın Amacı	4
Araştırmanın Önemi	5
Araştırmanın Varsayımları.....	5
Araştırmanın Sınırlılıkları	5
BÖLÜM II	7
YÖNTEM.....	7
Araştırmanın Modeli.....	7
Evren ve Örneklem	7
Verilerin Toplanması	8
Verilerin Analizi	9
BÖLÜM III.....	10

KURAMSAL ÇERÇEVE.....	10
Anlam, Anlamın Türleri, Anlam Olayları ve Anlamla İlgili Bazı Kavramlar	10
Anlambilim (Semantik).....	12
Tarihsel Anlambilim	16
Tarihsel Anlambiliminde Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar.....	17
Anlam Değişimi	21
Anlam Değişimini Kolaylaştıran Faktörler ve Anlam Değişiminin Nedenleri	22
Anlam Değişiminin Gerçekleşmesi, Özellikleri ve Türlerinin Sınıflandırılması ..	25
Anlam Değişiminin İzini Sürmede Yaşanan Zorluklar ve Problemler	27
Anlam Değişiminde Kullanılan Kaynak ve Veriler.....	27
BÖLÜM IV	29
İSLAMİ TERİMLERİN ANLAMSAL DEĞİŞİMİNİN İNCELENDİĞİ DÖNEM VE	
KAYNAKLAR	29
Terimlerin Klasik Sözlüklerde Ele Alınması	31
Terimlerin İslam Öncesi Dönemde Ele Alınması	31
Kelimelerin İslami Dönem ve Sonrasında Ele Alınması.....	36
Kur'an Dilinin Anlambilimsel Özellikleri	39
BÖLÜM V.....	42
TERİMLERİN ANLAM DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ	42
“Fetih/ فَتْح (Feth)” Teriminin Anlamsal Değişimi	42
Klasik Sözlüklerde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi	42
Cahiliye Dönemi'nde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi	45
Kur'an Ayetlerinde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi.....	46
Tefsirlerde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi.....	46
Modern Sözlüklerde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi	62
“Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Teriminin Anlamsal Değişimi	63
Klasik Sözlüklerde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi	63
Cahiliye Dönemi'nde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi	65
Kur'an Ayetlerinde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi.....	67
Tefsirlerde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi.....	68
Modern Sözlüklerde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi	90
“Şehit/ شَهِيد (Şehîd)” Teriminin Anlamsal Değişimi.....	92
Klasik Sözlüklerde “Şehit/ شَهِيد (Şehîd)” Terimi	92

Cahiliye Dönemi'nde "Şehit/ شَهِيد (Şehîd)" Terimi.....	99
Kur'an Ayetlerinde "Şehit/ شَهِيد (Şehîd)" Terimi	101
Tefsirlerde "Şehit/ شَهِيد (Şehîd)" Terimi	101
Modern Sözlüklerde "Şehit/ شَهِيد (Şehîd)" Terimi	123
BÖLÜM VI.....	126
SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	126
"Fetih/ فَتْح (Feth)" Teriminin Anlam Değişimi	126
"Cihat/ جِهَاد (Cihâd)" Teriminin Anlam Değişimi	130
"Şehit/ شَهِيد (Şehîd)" Teriminin Anlam Değişimi	135
Öneriler	138
KAYNAKLAR	140

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. <i>Klasik Sözlükler, Yazarları ve Ölüm Tarihleri</i>	31
Tablo 2. <i>Modern Sözlükler, Yazarları ve Yayın Tarihleri</i>	39
Tablo 3. <i>“Fetih” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı</i>	62
Tablo 4. <i>“Cihat” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı</i>	90
Tablo 5. <i>“Şehit” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı</i>	123
Tablo 6. <i>“Fetih” Terimi ve Diğer Kökteşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı</i>	127
Tablo 7. <i>“Cihat” Terimi ve Diğer Kökteşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı</i>	131
Tablo 8. <i>“Şehit” Terimi ve Diğer Kökteşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı</i>	135

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

as: Aleyhi's-selam

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Hz.: Hazreti

OED: Oxford English Dictionary

PBUH: Peace be upon him (Selam onun üzerine olsun)

ra: Radiyallâhu anhu

sav: Sallallâhu aleyhi ve sellem

صلى الله عليه وسلم: (Sallallâhu aleyhi ve sellem)

t.y.: Tarih yok

vb.: ve benzeri

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi uygulanmıştır:

Arapça	Türkçe	Arapça	Türkçe
ا	a,e,i,u	ع	‘
ب	b	غ	ğ
ت	t	ف	f
ث	s	ق	k
ج	c	ك	k
ح	h	ل	l
خ	h	م	m
د	d	ن	n
ذ	z	و	v
ر	r	ه	h
ز	z	ي	y
س	s	ء	’/a,e,i,u
ش	ş	أ...أ	â
ص	s	و...و	û
ض	d	ي...ي	î
ط	t	ة	t
ظ	z	تش	ç

Ayrıca çalışmada şu hususlara dikkat edilmiştir:

- Harf-i tarif sözcük başında küçük harfle yazılmıştır: el-Mufaddal, el-Enbârî gibi.
- Harf-i tariftten sonra gelen şemsi ve kameri harfler okudukları şekliyle yazılmıştır: Dâru’l-Cîl, Muessesetu’r-Risâle, ez-Zemahşerî gibi.
- Terkib halindeki şahıs isimleri bitişik yazılmıştır: Abdulcebbâr, Abdulhalîm gibi.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Anlamlandırma ve anlam aktarımı, dilin en temel işlevlerinden biridir. Ne var ki anlam sadece dilbilimin problemlerinden biri değildir. Göstergibilim, felsefe, mantık, ruhbilim ve daha birçok bilim dalı anlamsal problemlere eğilmiştir. Bu durum anlamın mahiyetinin kavranmasının ve anlamın ölçülmesinin oldukça girift bir iş olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca birçok anlambilimcinin anlamın sade ve öz bir tanımını vermekten imtina etmesi de bu durumun bir sonucudur.

Anlambilim (semantik), anlamı dilsel açıdan inceler. Sözcük, cümle vb. çeşitli dilbilimsel düzeylerde anlam, anlam türleri, anlam olayları, anlam değişimi gibi konular anlambilimin inceleme alanına girer. Bu çalışmanın odak noktasını ise anlam değişimi hususu oluşturmaktadır. Anlam, tıpkı önemli bir boyutunu meydana getirdiği dil gibi çeşitli şekillerde kendini gösteren sürekli bir değişime maruz kalmaktadır. Tarih boyunca anlam değişiminin izini süren anlambilim dalının; tarihsel anlambilim (*historical semantics*) ve artsüremli (artzamanlı) anlambilim (*diachronic semantics*) gibi çeşitli şekillerde adlandırıldığı görülmektedir. Semantik hususuna tekrar dönülecek olursa, Toshihiko Izutsu (2014, s.34); semantiği, bir dili konuşan insanların dünya görüşünü ortaya koyabilmek adına o dildeki kilit kavramlar üzerine yapılan analitik bir çalışma olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan semantiğin fonksiyonunun basit şekilde anlam incelemesi olmadığı; bunun belli bir topluluğun dünya görüşünü resmetmede aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yani semantik, bir toplumun dünyayı ve yaşanan olayları nasıl anlamlandırdığının ve algıladığının şifrelerini çözmekle mükellef bir bilim dalıdır.

şekilde vuku bulduğunu belirtir. Izutsu (2014, s. 94) ise kültürel değişimin anlam değişimi üzerindeki etkisinden bahseder.

Bu başlık altında son olarak değinilmesi gereken husus, anlam değişimlerinin görünümleridir. Bunlar; anlam benzerliği (metafor/mecaz), anlam bitişikliği (metonimi/kinaye), ad benzerliği (popüler etimoloji), ad bitişikliği (eksilti) olarak sıralanabilir (Lipka, 1985, s. 345; Ullmann, 1977, s. 212-222). Anlam değişimleri kendisini; anlam daralması, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi olarak sınıflandırılan anlam olaylarında gösterir (Aksan, 2000). Ullmann (1977, s. 227), anlam daralması ve anlam genişlemesini alan değişimleri; anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesini ise değer değişimleri başlıkları altında toplamaktadır. Bu konu hakkında çalışmanın ilgili kısmında daha detaylı bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmada Kur'an'ın inişiyle onun anlam iklimine dâhil olarak anlamı değişen ve birer İslami terim olan bazı kelimelerin anlam dönüşümünün izi sürülmüştür (Akdemir, 2017, s.149). Bu kelimeler önceki anlamlarından biri veya birkaçı ekseninde İslam düşüncesinin de rengine boyanarak terim anlamı kazanmışlardır. Bu nedenle kelimelerin kök ve art anlamlarının incelenmesi kelimenin önceki hangi anlamları ekseninde terim olma sürecine girdiğinin ve İslam'la birlikte nasıl bir özelleşme süreci yaşadığının ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir (Çakır, 2004).

Burada şu hususa da değinmek gerekir: Arap dilinde var olan bir kelimenin Kur'an'da yer almasıyla direkt bir İslami terim haline geldiği düşünülmemelidir. Bu adım henüz bu sürecin başlangıcıdır. Nitekim Kur'an metni bir anda zuhûr etmiş bir metin olmayıp yirmi üç senede tamamlanmıştır (Ersöz, 2014, s. 44). Ayrıca terimin anlam serüveni Kur'an metninin tekâmül edişiyle bitmez. Terim olma sürecinde ve sonradan kelimenin beslendiği sosyal, kültürel ve tarihi etmenler onun terim anlamında belirleyici rol oynayacaktır (Allan, 2012, s. 9).

Bu çalışma kapsamında incelenen anlam değişimi ile alakalı yapılan çalışmaların sadece dilbilim uzmanları tarafından yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Örneğin herhangi bir alanın terminolojisinin anlam değişimine yönelik çalışmaların o alan uzmanlarınca da ele alındığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de İslami terimlerin ele alındığı çalışmaların genelde ilahiyat alanı uzmanlarınca çalışıldığı dikkat çekmektedir. Buna ek olarak incelenen, nicel yöntemlerin kullanıldığı bazı çalışmalarda bilgisayar ve istatistik alanından uzmanların

isimleriyle karşılaşılmıştır. Aslında bu durum anlam değişiminin çözümlenmesinin çetrefilli bir süreç olduğunun ve bu konunun disiplinlerarasılık özelliğinin göstergelerinden biridir.

İslami terim ve kavramların anlam değişiminin incelenmesi alanında ismi duyulmuş en önemli araştırmacılardan biri Japon dilbilimci Izutsu'dur. Kendisinin McGill Üniversitesinde bu konu ile alakalı verdiği dersler kitaplaştırılmış ve Türkçeye de çevrilmiştir. Salih Akdemir de Türkiye'de Kur'an kelimelerini artsüremli metotlarla çalışan başka önemli bir isimdir. Her ne kadar bu alandaki çalışmalar kısıtlı olsa da tabii ki bu isimlerle sınırlı değildir. Bu çalışmada da belli başlı bazı tarihi dönüm noktalarına uğranması suretiyle birer İslami terim olan *fetih*, *cihat* ve *şehit* kelimelerinin anlamsal dönüşümünün yol haritasını çizmek hedeflenmiştir.

Problem Durumu

Bu araştırmanın problem durumunu “Birer İslami terim olan fetih, cihat ve şehit kelimeleri, İslam öncesi dönemden sonraki (nüüzül sonrası) döneme kadar hangi anlamsal değişim ve dönüşümlere maruz kalmıştır?” sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, birer İslami terim olan *fetih*, *cihat* ve *şehit* terimlerinin İslam öncesi dönemden günümüze kadar geçirdiği semantik değişimleri incelemektir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır;

- Belirlenen İslami terimler, klasik ve etimolojik sözlüklerde nasıl ele alınmıştır?
- Belirlenen İslami terimler, İslam öncesi (Cahiliye) dönemde semantik bakımdan hangi özellikleri arz etmektedir?
- Belirlenen İslami terimler, farklı yüzyıllarda öne çıkmış temel tefsir kitaplarında hangi anlamlarla yorumlanmıştır?
- Belirlenen İslami terimler, modern İslami terim sözlükleri ve bazı genel sözlüklerde nasıl ele alınmıştır?

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma tarihsel anlambiliminin ilkelerinin kullanılmasının bir dil sisteminin dolayısıyla o sistemin kullanıcılarının dünya görüşünü aydınlatmadaki işlevselliğinin ve tarihi gelişmeler ile anlam değişimi arasındaki ilişkinin ortaya koyulması açısından önem arz etmektedir (Izutsu, 2014, s. 34). Ayrıca kelimelerin etimolojik anlamlarının araştırılması sahip oldukları derin ve içiçe geçmiş semantik yapının ortaya çıkarılmasında rol oynamaktadır. Zira böyle etimolojik ve dilbilimsel semantik bir inceleme sonucunda kelimenin kullanımda olan anlamlarının kök anlamlarıyla ilişkileri ve hangi anlamların artık kullanımda olmadığı veya yaşadığı diğer anlamsal dönüşümler resmedilmektedir.

Ayrıca dünyada bir buçuk milyardan fazla insanın benimsemiş olduğu İslam dininin terminolojisi üzerinde yapılmış bu araştırma, hem tarihsel semantik bir incelemeye Arap dili açısından oldukça zengin malzeme sağlayacak hem de İslam'ın anlam dünyasındaki değişimlerin üzerine ışık tutarak daha sahih bir İslam algısını ortaya koyacaktır (Pew Research Center, 2011). Bu anlamda Bernard Lewis'in şu sözleri dikkat çekicidir:

Batının geleneği içinde yetişmiş bizim gibiler, *İslam* ya *İslami* terimlerini kullanırken doğal olarak bir yanlışa sürüklenmekte, dinin Müslümanlar için de, Batı dünyası için, hatta Orta Çağ'daki Batı dünyası için ifade ettiği anlama geldiğini varsaymakta; dinin, belirli konularla ayrılmış belirli bir hayat alanını, hayatın diğer birçok alanından ayrı ya da ayrılabilir bir alanını ifade ettiğini düşünmektedir. Oysa İslam dünyasında bu hiç de böyle değildir (Lewis, 2011, s. 13).

Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada terimlerin tarandığı kaynak eserlerin ortaya çıktığı dönemleri dilsel açıdan temsil ettiği varsayılmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada incelenecek İslami terimler; *fetih*, *cihat* ve *şehit* terimleriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca Arap tarihi dönemlerine ait eserlerin tamamına ulaşılması imkânsız olduğundan, bu çalışma kapsamında bu eserlerin önde gelenlerinden bazıları ele alınmıştır. *Fetih*, *cihat* ve *şehit* terimlerinin anlamlarının araştırıldığı bu yirmi altı adet temel kaynağın özellikleri dördüncü bölümde daha detaylı bir şekilde verilmiştir.

Ayrıca Arap dilinin bükümlü bir dil olması, bir kökün farklı vezinlere girmesiyle kelime türetme özelliğinden dolayı araştırılan köke dair bir kelimenin göz ardı edilmemesi ve

taranan klasik eserlerin dijital ortamda fotoğraf halinde bulunması nedeniyle bazı eserler sayfa sayfa taranmıştır. Bu durum çalışmada daha geniş çapta kaynak taramayı güçleştirmiştir. Araştırmada yaşanan diğer sınırlılıklara genel olarak üçüncü bölümde “Anlam Değişiminin İzini Sürmede Yaşanan Zorluklar ve Problemler” başlığı altında yer verilmiştir.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma tarihsel bir araştırmadır ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. İncelenmesi planlanan İslami terimler; örneklem olarak seçilen temel Arap tarihi dönemlerini temsil eden kaynaklarda, tarihsel anlambiliminin ilkeleri doğrultusunda taranarak veriler elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen bu veriler yani terimlerin yer aldığı dilsel bağlamlar analiz edilmiştir. Nitekim bu çalışmada, teorik kısımda daha detaylı değinilen bağlam ve kullanıma dayalı yaklaşım benimsenmiştir.

Bağlam kavramının tanımına ve çeşitlerine çalışmanın ilgili kısmında detaylı şekilde değinilmiştir. Burada kısaca bahsetmek gerekirse, dilsel bağlam, kelimenin anlam kazandığı bir söz dizimi, cümle, paragraf olabileceği gibi bir metnin veya eserin tümü de dilsel bağlamı teşkil edebilir. Bunun yanı sıra dilsel bağlam yazılı olmasının yanı sıra sözlü de olabilir (Lyons, 1977, s. 570). Bu çalışmada incelenen kaynak grubuna göre bağlamlar şu şekildedir: klasik ve modern sözlüklerde sözlük maddesi, Cahiliye Dönemine ait şiirlerde beyitler, Kur'an'da ayet, tefsirlerde ise kelimenin üzerinde durulduğu cümleler veya metin bölümleri. Kur'an'da ve tefsir incelemelerinde gerek duyulduğu takdirde önceki ve sonraki ayet veya ayetler de çalışmada göz önünde bulundurulmuştur.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İslam öncesi dönemden günümüze kadar verilen, Arap tarihi dönemlerini temsil eden tüm Arapça yazılı eserler oluştururken; örneklemini, amaçlı örneklem yoluyla bunlar arasından seçilen kaynaklar oluşturmuştur. Sonuç olarak ilk

araştırma sorusu için yedi adet klasik sözlük, ikinci araştırma sorusu için için altı adet Cahiliye şiir kaynağı, üçüncü araştırma sorusu için dört adet tefsir kitabı ve dördüncü araştırma sorusu için dokuz adet modern sözlük incelenmiştir. Bu eserler seçilirken alanlarında ilk olmaları, içerikleri açısından alan çalışmalarında yaygın bir kullanıma sahip olmaları, çok zengin dilsel malzeme içermeleri veya farklı türleri temsil etmeleri gibi özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü, Mukâtil b. Süleymân'ın tefsiri alanlarında ilkleri temsil ederken; Taberî ve İbn-i Kesîr tefsirleri alan çalışmaları açısından oldukça yaygın kullanıma sahip; İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı, ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'Arûs*'u ve Zemahşerî'nin tefsiri içerdikleri zengin dil malzemesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde bu eserler hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir. İslami terimler arasında incelemeye tabi tutulacak olanlar ise *fetih*, *cihat* ve *şehit* terimleri olarak belirlenmiştir. Bu terimlerin ortak noktası hepsinin de anlamsal olarak askeri çağrışımlar içermesi ve İslâm'ın militarize edilmiş bir din olarak algılanmasında kilit işlev görmeleridir.

Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinin ilk aşamasında Arap dilinin temel sözlüklerine gidilerek anlamsal değişimleri izlenecek kelimelerin kökenleri, kapsadığı temel ve yan anlamlar araştırılmıştır. Allan (2012, s. 17, 18), Oxford English Dictionary (OED)'nin semantik değişim araştırmasında kanıt olarak kullanılması hakkındaki çalışmasında, eserin İngiliz dili tarihi çalışmaları için oldukça önemli bir kaynak olduğunu ve tarihsel anlambilim çalışmaları için bir başlangıç noktası teşkil ettiğini belirtir. Bu çerçevede Arap dilinin temel sözlükleri ele alındığında en eski sözlük çalışması olarak 718-786 yılları arasında yaşamış Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin telif ettiği *Kitâbu'l-'Ayn* ile karşılaşılmaktadır (Koçak, 2002, s. 19). Bunun yanı sıra Arap dilinin klasik haline gelmiş diğer temel sözlüklerine de başvurulmuştur.

Veri toplama sürecinin bir sonraki aşamasında Arap tarihi, belli dönüm noktalarına göre bölümlere ayrılmış ve bu dönemler arasındaki anlam farklılıkları ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda İslami terminolojinin geçirdiği anlamsal değişim ve dönüşümler; İslam öncesi (Cahiliye Dönemi), İslami dönem (Kur'an metnine geçiş dönemi) ve modern dönem üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın devamında bu dönemleri temsil eden kaynaklar belirlenmiş ve araştırmanın verileri bu kaynaklar taranarak elde edilmiştir. Çalışmanın ilgili bölümünde belirtilen dönem ve kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Verilerin Analizi

Veri analizi bölümünde seçilen İslami terimlerin araştırmanın alt amaçları doğrultusunda semantik değişimi incelenmiştir. Daha evvel de değinildiği üzere anlambilimini, anlamı ele alışı bakımından eşzamanlı (eşsüremlî, durgun) ve artzamanlı (artsüremlî, gelişmeli) olarak iki ana kısma ayırmak mümkündür (Saussure, 1998). Bu çalışma; artzamanlı, diğer bir adıyla tarihsel anlambilim çalışmasıdır (Aksan, 2000, s. 212). Zira İslami terimlerin tarih boyunca anlamsal değişimi ele alınmıştır. Izutsu (2014, s. 105), artzamanlı semantiği “Aynı dilin sınırları içerisinde zamanla ortaya çıkan çeşitli kavramsal sistemleri karşılaştırmalı olarak inceleyen yaklaşım” olarak açıklamaktadır. Çalışmada verilerin bağlam analizi yoluyla elde edileceğine ve farklı dönemlere ait kaynaklar için bağlamdan kastın ne olduğuna araştırmanın modeli kısmında değinilmiştir. Analizde göz önünde bulundurulacak diğer bir husus da dönemsel değişimleri saptarken Kur’anî anlamın esas kabul edilecek olmasıdır. Zira bu çalışmada Kur’anî anlamdan sapmalar ele alınacaktır.

Izutsu, Kur’anî bir kavramın semantik analizi söz konusu olduğunda bu sürece Kur’an öncesi ve Kur’an sonrası süreçlerin de dâhil edilmesi gerektiğini belirtir (Izutsu, 2014, s. 34). Bu çalışmada bu husus göz önünde bulundurulmuş, terimlerin etimolojik kökenleri ve İslam öncesi dönemdeki kullanımları araştırılmıştır. Izutsu, sözcüğün anlamını kavramak için onu, anlamsal açıdan ilişkide olduğu diğer sözcüklerle ele almak gerektiğine değinir ve Kur’an kavramlarını analiz ederken kendisinin izlediği yöntemin farkının, Kur’an’ın kendi kendini analiz etmesini sağlamak olduğunu belirterek bu noktaya değinmektedir (2011, s. 41). Bu doğrultuda Kur’an’dan alacağımız herhangi bir kavramın tek başına analiz edilmesi güçtür. Lehrer (1985, s. 283,293) *Semantik Alanların Semantik Değişim Üzerindeki Etkisi* adlı çalışmasında semantik açıdan ilişkili olan sözcüklerin aynı doğrultuda semantik değişime maruz kaldığını belirtir. Anlam alanları teorisi kısmında da bahsedildiği üzere John Lyons, bu anlayışı Jost Trier’in de savunduğunu dile getirerek bu fikrin teorik olarak kabul edilebilir, mantıklı, fakat uygulama açısından zor olduğunu dile getirir (Lyons, 1977, s. 252). Bir kavramın ilişkili olduğu diğer tüm kavramlarla birlikte anlam dönüşümünü detaylı bir şekilde ele almak kolay değildir. Bu çalışmada da ele alınan terimlerin ilişkili olduğu kavramların da anlam dönüşümünü ele almak yerine gerekli görüldüğü kısımlarda onlarla ilişkisine değinilmiştir. Dolayısıyla çalışmada bu husus kısıtlı bir şekilde göz önünde bulundurulmuştur.

BÖLÜM III

KURAMSAL ÇERÇEVE

Anlam, Anlamın Türleri, Anlam Olayları ve Anlamla İlgili Bazı Kavramlar

İncelenen birçok eserde anlambilim, genel olarak anlamı inceleyen bilim dalı olarak tanımlansa da anlamın anlamı hususunda net tanımlara pek rastlanmamaktadır (Aksan, 2009, s.20). Lyons, anlamın anlamını “meaning” ve “to mean” kelimelerinin farklı cümlelerdeki kullanımları üzerinden açıklama yoluna giderek “meaning” kelimesinin Fransızca “signification” ve Almanca “bedeutung” kelimelerine karşılık geldiğini belirtir (1977, s. 1-4). Pierre Guiraud’un *Anlambilimi* adlı eserinde üzerinde durduğu Fransızca “signification” terimini Berke Vardar “anamlama veya göstergeleştirme” ve “sens” terimini “anlam” olarak Türkçeleştirmiştir (1999, s. 20). Guiraud anlamlamayı “Bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluş” olarak tanımlar (1999, s. 23).

Aksan; sözcük, cümle ve sözce düzeyinde anlamdan bahsederek birçok düşünür ve dilbilimcinin sözcük anlamının üzerinde durduğunu belirtir (2009, s. 45, 46). Kendisi de sözcük düzeyindeki anlamı şu şekilde tanımlar: “Dilde birer ‘gösterge’ niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içerisinde ilettikleri kavram” (2009, s. 48).

Özellikle Lyons ve Aksan’dan anlamın tanımı hususunda aktarılan bilgiler gösterge ve bağlam kavramları üzerinde durmayı gerektirmektedir. Dili bir sözcükler listesi değil, bir göstergeler dizgesi olarak gören İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, göstergenin bütünü belirttiğini, gösterilenin kavram, gösterenin de işitim imgesi yerine kullanıldığını belirtir. Ona göre gösterge nedensizdir, yani gösteren ile gösterilen arasındaki bağ herhangi bir nedene dayanmaz ve gösteren çizgisel bir boyut izler yani gösterenin sese dönüştürülmesi

bir zaman çizgisi içinde gerçekleşir (Aksan, 2009, s. 111-113; Saussure, s. 33-35). Gösterge hususunda tanınmış çalışmalardan biri de Ogden ve Richards'a aittir. İngiliz bilginlerin gösterge hususunda oluşturdukları ve bir ucu sözcük (*sign*), diğeri kavram (*concept*), üçüncüsü göndergeyi (*significatum*) gösteren üçgen şeklindeki şema, Ogden-Richards üçgeni olarak anılmaktadır ve kendinden sonraki anlambilim ve iletişim alanında yapılan çalışmalar için model oluşturmuştur (Aksan, 2009, s. 37; Lyons, 1977, s. 97). Yine Ogden ve Richards'ın *The Meaning of Meaning* adlı kitaplarında anlamın yirmiden fazla tanımı bulunmaktadır (Aksan, 2009, s. 45). Ahmed Muhtâr Ömer, bu durumun anlam incelemesi hususunda esas alınan birçok teori ve yöntemin varlığından kaynaklandığını dile getirir (1998, s. 53). Bahsi geçen teorilere çalışmanın ilgili kısmında değinilmektedir.

Gösterge konusunda belirtilmesi gereken diğeri bir husus şudur: Sadece dilsel göstergelerin varlığından söz edilemez, bilakis dil dışı göstergeler de vardır. Tüm bunları inceleyen ve temeli Saussure'e dayanan bilim dalı ise göstergebilim (*semiology*) olarak adlandırılmaktadır (Aksan, 2009, s. 38). Bağlam konusuna ise bağlamsal teorinin ele alındığı kısımda değinilmektedir. Sonuç olarak anlambilimle ilgili önemli eserlerin incelenmesi sonucu anlamın basit ve öz bir tanımına rastlanmamış olması onun basitçe tarif edilecek bir kavram olmadığına göstergesidir.

Anlam türleri konusunda ise şu şekilde iki temel ayrımla karşılaşılmaktadır (Aksan, 2009, s. 50, 60; Ömer, 1998, s. 36-37): temel anlam, düz anlam, göndergesel anlam/ المعنى الأساسي أو المركزي / *denotative meaning, referential meaning* ve yan anlam/ المعنى الإضافي أو العرَضِي أو الثانوي أو التضميني / *secondary meaning*. Bir diğeri önemli tür olan mecazi anlamı Aksan (2009, s. 60) yan anlam kategorisinde değerlendirir. Ömer ise bunlara ek olarak, üslûbî anlam/ المعنى الأسلوبِي; psikolojik anlam/ المعنى النفسي; telkin, ilham olunan anlam/ المعنى الإيمائِي gibi anlam türlerini de zikreder (1998, s. 38-39).

Burada özellikle temel anlam, yan anlam ve mecazi anlam kavramlarının üzerinde durmak gerekmektedir. Aksan (2000, Cilt 3, s. 171, 182) temel anlamı, "bir ses bileşimiyle, bir gösterenle dile getirilen ilk ve temel tasarım, en başta yansıtılan kavram"; yan anlamı ise "belli bir ses bileşiminin, sözcüğün, temel anlamının yanı sıra edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavram" olarak açıklar. Guiraud (1999, s. 42) ise bu ayrımı, temel anlam ve bağlamsal anlam şeklinde yapmıştır. Buradaki bağlamsal anlam, yan anlamı

yansıtmaktadır ve sözcüğün kullanıldığı bağlamda ifade ettiği anlam olarak tanımlanabilir. Bir tür yan anlam sayılacak mecaz, kelimenin hakiki manası dışında kullanılması olarak tanımlanır (Aksan, 2009, s. 60; Külekçi, 2011, s. 19). Mecaz'ın bir türü olan mecâz-ı mürsel (ad aktarması) ise kavramlar arasındaki ilişkilerden doğan kullanımlar olarak nitelendirilir (Kerimoğlu, 2014, s. 216). Mecâz-ı mürselde şu hususlar aranmaktadır: sözün hakiki anlamının anlaşılmasına engel olacak bir husus ve bahsi geçen ilişkinin benzerlik ilişkisi olmaması (Külekçi, 2011, s. 22).

Kelimenin temel anlamı dışında sahip olduğu diğer anlamlar çokanlamlılık hususunu işaret etmektedir. Aksan, çokanlamlılığı “sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olması” olarak tanımlar (2000, Cilt 3, s. 188). Arap dilinde özellikle Kur'an'ı anlamaya yönelik çokanlamlılık hususunda yapılmış çok sayıda çalışma yer almaktadır (İşler, 2001, s. 386). Çokanlamlılık, eşadlılık olgusuyla sıklıkla karıştırılmaktadır (Guiraud, 1999, s. 41). Fakat çokanlamlılık olgusunda kelimelerin anlamları arasında bir ilişki bulunurken eşadlılıkta bu anlamsal ilişkiden bahsedilmez (Acar, 2010, s. 242). Guiraud, eşadlı sözcükleri “başlangıçta ayrı olup da sonradan ses değişimi sonucu aynı biçime bürünmüş sözcükler” olarak tanımlar (1999, s. 41).

Son olarak eşanlamlılık, karşıtanlamlılık ve altanlamlılık olgularından da bahsetmek gerekmektedir. Eşanlamlılık kısaca farklı göstergelerin, sözcüklerin aynı kavramı ifade etmesi olarak tanımlanabilir. Ullmann, modern dilbilimde tam, mutlak eşanlamlılıktan söz edilemeyeceğine dair bir görüş bulunduğundan bahseder ve bu görüşün büyük oranda doğru olduğunu fakat tam eşanlamlılığı bütünüyle yok saymanın da yanlış olacağını belirtir (Ullmann, 1977, s. 141). Kerimoğlu, anlambilimcilerin karşıt sözcükler arasında belirlediği ilişkilerden yola çıkarak, karşıtlık türlerini şu başlıklar altında değerlendirir: bütünleyici karşıtlık, dereceli karşıtlık ve bağlamsal karşıtlık (2014, s. 213-214). Altanlamlılık hususuna gelince, “hayvan” ve “çiçek” gibi kapsayıcı ve genel anlama sahip sözcüklerin, normalde başka sözcüklerle ifade edilen ve aynı türe, gruba ait olan başka kavramları da göstermesi olarak ifade edilebilir (Kerimoğlu, 2014, s. 214; Lyons, 1977, s. 291-292).

Anlambilim (Semantik)

Kelime kökenlerini çalışan etimoloji ve kelime anlamlarını çalışan anlambilim (semantik) olmak üzere dilbilimin kelimeyi ele alan iki temel dalı bulunmaktadır (Ullmann, 1977, s. 1).

Semantik Arap dilinde ise علم الدلالة ve علم المعنى olarak adlandırılır (Ömer, 1998, s. 11). Bazı kaynaklarda semantik dilbilimden ayrı bir alan olarak ele alınmış ve dilbilimle ilişkili olan semantik, dilbilimsel semantik (*linguistic semantics*) olarak adlandırılmıştır (Aksan, 2009, s.19). Bu çalışmada anlambilim ve semantik kelimeleri dilbilimsel semantik anlamıyla kullanılmaktadır. Guiraud bu duruma *Anlambilimi* adlı eserinde “Üç anlambilim” başlığı altında değinmiştir. Ona göre üç türlü semantik sorun vardır: ruhbilimsel, mantıksal ve dilbilimsel. Bu alanların anlamı hangi açılardan ele aldığını ise şu şekilde açıklar:

- a) Ruhbilimsel sorun: Niçin ve nasıl bildiririz? Gösterge nedir? Bildirirken bizim ve karşımızdakinin anlığında (zihninde) neler olup biter? Bu işlemin dayanağı, fizyolojik ve ruhsal düzeneği nedir? vb.;
- b) Mantıksal sorun: Göstergenin gerçekte bağlantıları nelerdir? Hangi koşullarda bir gösterge, anlatmakla görevli olduğu bir nesne ya da duruma uygulanabilir? Doğru bir anlamlamayı sağlayan kurallar nelerdir? vb.;
- c) Dilbilimsel sorun, daha doğrusu sorunlar: Çünkü her göstergeler dizgesinin temel niteliklerinden ve işlevinden doğan kendine özgü sorunları vardır.

Dilbilimsel semantik ya da anlambilim, bir başka deyişle bu yapıtın (Berke Vardar tarafından Türkçeye çevirilen *Anlambilimi* adlı eserinden bahsetmektedir.) biricik konusunu oluşturan asıl semantik sözcükleri dil içinde inceler: Sözcük nedir? Bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağıntılar, sözcüklerin ilişkileri nelerdir? Sözcükler işlevlerini nasıl yerine getirir? (Guiraud, 1999, s. 15)

Bu ifadelerden anlamın sadece dilbilim alanının sorunu olmadığı; anlamın özü, anlamın iletilmesi ve algılanması olaylarının çözümlenmesi sürecinde farklı disiplinlerin işbirliğinin gerektiği ve bu çalışmanın da temelini oluşturan dilbilimsel anlambilimin konularının neler olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak alanın kısa bir tarihçesine bakmak faydalı olacaktır. Bu tarihçenin özetlenmesinde Stephen Ullmann'ın *Semantics and Introduction to the Science of Meaning* adlı eserinde izlenen yol takip edilmiştir. Modern semantiğin 19. yüzyılın ilk yarısında doğuşundan çok önce; anlamsal değişimle ilgilenmiş Proelus, çok anlamlılığın iki türünü saptayan Democritus, kelimeyi “konuşmanın en küçük anlamlı birimi” olarak nitelendiren ve mecazları sınıflandıran Aristoteles gibi Yunan ve Latin yazarlar bu alanla ilgilenmişlerdir (Ullmann, 1977, s. 1-3). Aristoteles ayrıca dış dünyadaki şeyler/varlıklar, tasavvurlar/anlamlar ve sesler/semboller ayrımını yapmıştır ve kelime ile medlül (gösterilen) arasındaki ilişkiye Platon'un, hocası Sokrates ile diyaloglarında da rastlanır (Ömer, 1998, s. 17-18).

Aksan bunlara ek olarak anlambilimin konularından biri olan nesne ve adı arasında ilişki bulunup bulunmadığı konusunun M.Ö. IV. yüzyılda Hindistan'da ve Eski Yunan'da ele

alındığını, ayrıca Batı dünyasında retorik, Doğu dünyasında belagat adı verilen dalların bugünkü anlambilimin ilgi alanına giren çeşitli konuları ele almakta olduğunu belirtir (2009, s. 16-17). Ömer, Hintlilerin kelimelerin ve cümlelerin doğasını anlamaya yönelik çalışmaları ve modern semantiğin ilgi alanına giren dilin doğuşu, kelimeyle anlam arasındaki ilişki ve kelime anlamı türleri üzerine tartışmalarından bahseder (1998, s. 18).

Arap ve Müslüman dünyasındaki ilk çalışmalar kelime anlamı üzerinedir ve ilk eserler Kur'an kelimeleri ve Kur'an'daki mecaz konularında verilmiştir. Ardından çalışılan konular çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Bu konularla ilgilenen İbn Fâris, ez-Zemahşerî, İbn Cinnî, es-Suyûtî gibi dilcilerin yanı sıra aralarında İbn Sîna, Fârâbî, İbn Rüşd, İbn Hazm, Gazâlî, Kadî Abdulcebbar, Abdulkâhir el-Curcânî gibi isimlerin bulunduğu usûlcüler, kelam, felsefe ve belagat âlimleri burada zikredilmelidir (Ömer, 1998, s. 20-21).

Ullmann, modern semantiğin doğuşunda ise iki önemli faktörün etkili olduğunu belirtir: karşılaştırmalı filolojinin, modern anlamda bilimsel dilbilimin ortaya çıkışı ve Romantizm akımının edebiyattaki etkisi. Romantikler kelimelere yoğun bir ilgi göstermişler ve onların gizem dolu potansiyellerine hayran kalmışlardır (1977, s. 3). Balzac, 1832'de yayınlanan felsefi romanı *Louis Lambert*'de kelimelerin anlamlarıyla ilgili özel bir bilim dalına duyulan ihtiyacı dile getirir (Ullmann, 1977, s. 4). 1825 yılında ise C. Chr. Reisig semasiyolojiyi kurmuş ve onu anlamın gelişimini yöneten ilkeleri yerleştirmeye çalışan tarihsel bir disiplin olarak tanımlamıştır (Ullmann, 1977, s. 5). Fransızca olan *Semasiyoloji* terimi "anlam incelemesi" demektir (Guiraud, 1999, s. 17).

Daha sonraki süreç üç aşamada ele alınmaktadır. İlki, yaklaşık elli yılı kapsayan semantiğin yer altı dönemidir (Baldinger'den aktaran Ullmann, 1977, s. 5). İkinci aşama 1880'lerde başlamış ve tam olarak elli yıl sürmüştür. 1883 yılında ise Breal "semantik" ismini vermektedir (Ullmann, 1977, s. 5). Hem Reisig hem Breal'in semantiği yalnızca tarihsel bir disiplin olarak tanımladıkları ve ağırlıklı olarak anlam değişimleri üzerine odaklandıkları anlaşılmaktadır (Aksan, 2009, s. 18; Ullmann, 1977, s. 6). Bu ikinci aşamada çoğu anlambilimcileri; anlam değişimi, anlam değişiminin sebepleri ve onların belli kriterlere göre sınıflandırılması, mümkünse genel kanunlar oluşturulması üzerine çalışmalar yapmaya odaklanmışlardır (Ullmann, 1977, s. 6).

Ardından 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya ve Fransa'da semantik problemlere öncelik verilen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Almanya'da Hermann Paul ve Fransa'da Arsene Darmesteter bu alanda duyulmuş isimlerdir ve Fransa'da çıkan eserler semantiğin ilk

klasiklerini oluşturmaktadır (Ullmann, 1977, s. 6). 20. Yüzyılın başlarında ise anlam değişimi konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir ve semantik; felsefe, psikoloji, sosyoloji ve medeniyetler tarihi gibi alanlarla yakınlaşmıştır (Ullmann, 1977, s. 7). 1931 yılında ise İsveç dilbilimci Gustaf Stern, *Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language* adlı eseriyle bu alanda, özellikle anlam değişiminin sınıflandırılması hususunda çok önemli bir başarıya imza atmış aynı zamanda semantiği diğer bilimlerin seviyesine taşımıştır (Ullmann, 1977, s. 7). Aynı yıl Jost Trier'in Almanya'da ele aldığı bigi ve kavrayış üzerine olan çalışması da bu alanda oldukça önemlidir (Ullmann, 1977, s. 7). Bu dönemde Stephen Ullmann ve John Lyons'un verdiği eserler de anlambilim tarihinde çığır açmıştır (Ömer, 1998, s. 23-29).

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün 1916 yılında Cenova Üniversitesinde verdiği derslerin kitaplaştırılması ve bu kitapta yer alan bilgiler dilbilim çalışmalarında devrim yaratmıştır. Bunlardan ilki, dilde senkronik/ eşsüremli ve diyakronik/ artsüremli ayrımını dile getirmesi ve dilin konuşulduğu anda var olduğunu ve geçmişin konuşanı ilgilendirmediğini öne sürerek tarihselciliği eleştiren anlayışıdır. Diğeri ise dili birbiriyle bağlantılı parçalar bütünü olarak gören ve yapısalcı dilbilimin (*structural linguistics*) doğuşuna yol açan anlayıştır ki bu anlayış birçok yapısalcı okulun doğmasına sebep olmuştur (Saussure, 1998, s. 139; Ullmann, 1977, s. 7-8). Böylece Saussure dilin bir “dizge” olarak görülmesine öncülük etmiş ve gösterge kavramının dilbilimde özümsemesine yol açmıştır (Aksan, 2009, s. 18). Lyons da yapısalcılığın, temel olarak her dili; sesler, kelimeler, cümleler ve anlamlar gibi bütün birimlerinin birbiriyle ilişki içerisinde olduğu bir sistem olarak gördüğünü belirtir (1977, s. 231).

Amerikan dilbilim okulu ise Leonard Bloomfield tarafından kurulmuş ardından 1957 yılından itibaren Chomsky, bu alanda önemli çalışmalar yapmıştır (Aksan, 2009, s. 18; Ullmann, 1977, s. 8). Trier'in Almanya'daki “semantic alanlar teorisi” çalışması da Saussure'ün fikirlerinin semantiğe uygulanması açısından ilk ciddi çalışmaydı (Ullmann, 1977, s. 8). 1923 yılında Ogden ve Richards'ın yayınladıkları “*The Meaning of Meaning*” adlı çalışmaları da anlambilimde önemli bir gelişmeyi teşkil eder (Ömer, 1998, s. 23-24). Arap dünyasında ise İbrahim Enîs anlambilim alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur (Ömer, 1998, s. 29).

1950'lerden itibaren yeni semantik klasik semantikten iki önemli noktada ayrılmaya başlamıştır: İlki anlam değişimi konusu hâlâ önem arzemesine rağmen tarihselci anlayıştan

betimleyici anlayışa yönelik, diğeri kelimenin içyapısına dair birçok çalışma yapılmasıdır (Ullmann, 1977, s. 8).Yeni semantiğin arz ettiği diğer özellikler şu şekildedir: stilistik ve semantik ilişkisi ve semantiğin stilistik problemlere yönelmesi, semantiğin genel ilkelere dillerin özellerine yönelmesi, dil ve düşünce arasındaki ilişkilerin semantiğe yansması, dil ile felsefe arasındaki ilişkilerde yaşanan değişimler ve matematiksel ve elektronik metotların semantik alanında yer alışı (Ullmann, 1977, s. 9).

Anlambilimi aslında sadece sözcük düzeyinde anlamı incelemeyi, söz dizimi, cümle düzeyinde de anlamı inceler. Sözcük düzeyinde anlamı ele alan anlambilim dalı sözcük anlambilimi (*lexical semantics*) olarak adlandırılmaktadır (Aksan, 2009, s. 48). Fakat anlambilimiyle alakalı incelenen eserlerde anlambilimin sözcük anlamını inceleme işlevi üzerinde durulduğu görülmüştür (Aksan, 2009, s. 46-47; Guiraud, 1999, s. 18-19). Nitekim bu çalışmada da sözcük anlamı üzerinde durulmaktadır. Anlambilimin ele aldığı konular ise genel olarak şu şekilde özetlenebilir (Aksan, 2009; Ullmann, 1977; Ömer, 1998): anlamın tanımı, anlambirim; sözcük, sözce ve cümle düzeyinde anlam; kelime, nesne ve anlam ilişkisi, anlam türleri, anlam olayları, anlam değişimi, anlam inceleme teori ve metotları, anlam ve çeşitli felsefi akımların ilişkisi, anlam değişimi.

Tarihsel Anlambilim

Tarihsel dilbilim (*historical linguistic*) fonolojik, sentaktik vb. genel olarak tüm dil değişimlerini ele alırken, tarihsel anlambilim (*historical semantics*) anlam değişimlerini ele alır. Tarihsel anlambilimini anlamlandırabilmek için öncelikle arstürem ve eşsürem kavramlarının üzerinde durulması gerekmektedir. Saussure değerlerle uğraşan bütün bilimlerdeki iç ikilikten bahseder. Bu ayrım kendisini dilbilimde evrimsel/artsüremli dilbilim ve dural/eşsüremli dilbilim olarak gösterir (Saussure, 1998, s. 127-130). Anlambilimi de anlamı ele alacağı zaman dilimi bakımından eşsüremli (senkronik) ve artsüremli (diyakronik) olarak ikiye ayrılır.

Bir anlambilim çalışmasının tarihsel, artsüremli olması, anlamı belli bir zaman aralığında incelemesini ifade eder. Bu zaman aralığı yüzyılları kapsayacağı gibi birkaç yüzyılı, hatta birkaç yılı kapsayabilir; antik çağları ele alabileceği gibi modern çağı ele alabilir (Allan, 2012, s. 1). Eşsüremli çalışmalarda ise anlamın mevcut, o anki durumu incelenir. Anlambilim çalışmalarının ilk örnekleri anlam değişimleri üzerinedir. Son yıllarda ise senkronik çalışmalara ağırlık verilmektedir (Allan, 2012, s. 2; Saussure, 1998, s. 130). Bu

ayrımı öne süren Ferdinand de Saussure yirminci yüzyılın başlarında, birinci basamağın ve ikinci basamağın senkronik olarak ne olduğunu bilmeden birinci basamak ile ikinci basamak arasındaki değişimi bilmenin imkansız olduğunu belirterek asıl olanın eşsürekli çalışmaları olduğunu dile getirmiştir (Hale, 200, 4-5).

Tarihsel Anlambiliminde Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar

Anlam incelenmesinde felsefi, ruhbilimsel ve mantık bilimiyle alakalı uzantıları olan bazı teori ve metotlardan yararlanılmaktadır. Ömer (1998, s. 54-114) bu teori ve metotların en önemlilerini şu şekilde sıralar:

- a) Göndergesel teori ve düşünsel (zihinsel) teori/ (النظرية العقلية) النظرية التصورية والنظرية الإشارية والنظرية الإشارية/
referential (denotational) theory and ideational (mentalistic) theory
- b) Davranışsal teori/ النظرية السلوكية/ *behavioral theory*
- c) Bağlam teorisi/ نظرية السياق/ *contextual approach*
- d) Anlam alanları teorisi/ نظرية الحقول الدلالية/ *semantic field (lexical field) theory*
- e) Çözümleyici teori/ النظرية التحليلية/ *componential analysis*.

Bunlara ek olarak bahsettiği diğer bazı yöntemler de şu şekildedir: anlamı eşanlamlılarla veya yakın anlamlılarla açıklama yöntemi; anlamı, tanımlanan şeyin özelliklerini açıklayarak belirleme ve açıklama yöntemi; anlamı, tanımlanan şeyin görüntüsü veya örneğinin sunumu yoluyla açıklama yöntemi ve anlamı, tanımlanan şeyin akrabalarını belirterek tanımlama yöntemi (1998, s. 139-141).

Tarihsel anlambiliminde sözcük anlamının; kullanıldığı bağlam, bu bağlamı besleyen kültürel unsurlar vs. olmadan tek başına, izole bir şekilde incelenemeyeceği yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tarihsel anlambilim çalışmalarında farklı disiplinlerin işbirliği içerisinde olduğu yaklaşımlar görülmektedir (Allan, 2012, s. 9). Meillet'ten hareketle sosyal grupların anlam değişimi üzerindeki etkisini ve anlamın sosyodemografik özelliklerden etkilendiğini varsayan sosyolengüistik yaklaşım, anlambilim ve edimbilimin (pragmatik) ilişkili olduğu yaklaşım ve bilişsel yaklaşımlar bunlara örnek verilebilir (Allan, 2012, s. 9).

Bu araştırmada da baēlamsal yaklaşım benimsenmiş olup, baēlamsal analiz yoluyla terimlerin baēlam içindeki anlamları araştırılmıştır. Dolayısıyla baēlam teorisi ve baēlam konularının üzerinde bilhassa durulması gerekmektedir. Aksan (2009, s. 74), “göstergelerin hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar, tümceler ve sözcelerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle kesinlik kazandıēını belli bir kavramı eksiksiz yansıttıēını” ve “göstergenin birlikte bulunduēu öteki göstergelerle oluřturduēu ve anlamını aydınlatan bu bütüne baēlam (*context*) dendiēini” ifade eder (2009, s. 75). Ayrıca Saussure’n getirdiēi dizge anlayışıyla baēlam kavramının önem kazandıēını ve baēlamsal anlam (*contextual meaning*) teriminin kullanılmaya bařladıēını; Firth’in ise szcēun anlamının birlikte bulunduēu diēer sözcüklerle aıēa kavuřtuēu fikriyle birliktelik anlamı (*collocational meaning*) terimini ileri srdēun belirtir (Aksan, 2009, s. 75).

“Anlamın baēlamsal teorisi/ the contextual theory of meaning” başlangıç aşamasında ünlü antropolojist Malinowski ile iřbirliēi içerisinde J. R. Firth’in geliřtirdiēi “Firthian theory of meaning”e dayanır ve Firth’in anlam teorisinde kilit kavram baēlamdır (*context*)’dir (Lyons, 1977, s. 607- 609). Firth’e göre anlamın zmlenmesinde baēlam içinde baēlamla karşılaşılır, bu baēlamlar da her biri daha büyük bir baēlamın parçasıdır ve kültür baēlamı bütün baēlamları kapsar (Lyons, 1977, s. 609). Ömer ise bu teorinin yani baēlam teorisinin savunucularına göre kelimenin anlamını, dildeki kullanım şeklinin yani dilde stlendiēi rolün belirlediēini belirtir (Ömer, 1998, s. 68). Kültür baēlamından bahsedilmişken K. Ammer, dört baēlam türü sıralar: dilsel baēlam, duygusal baēlam, durumsal baēlam, kültürel baēlam (Ömer, 1998, s. 69). Bu baēlam türleri kısaca şu şekilde tanımlanabilir:

- a) *Dilsel baēlam*: Bu baēlam eşitisi, szcēun anlam kazandıēı bütünü ifade eden, yazılı veya sözlü tamlamalar, tümceler, sözceler ve metinler gibi dilsel ēeleri ifade eder (Aksan, 2009, s. 74, 75; Lyons, 1977, s. 570).
- b) *Duygusal Baēlam*: Ömer bu baēlam türünün, szcēun duygu deēerindeki coşkunun kuvvet ve zayıflıēını belirlediēini belirtir ve aynı anlama gelmesine karşın Arapça “*يكره*/ nefret etmek” ve “*يبغض*/ buēz etmek” fiillerinin aynı sözcükler olmadıēını belirtir (1998, s. 70-71).
- c) *Durumsal baēlam*: Aksan durum baēlamı kavramının Firth’e dayandıēını belirterek bu baēlam türünün, “anlamın belirlenmesinde dil dışı etkenleri, konuşanların özelliklerini ve içinde bulunulan durumu hesaba kattıēını” ifade eder (Aksan, 2009, s. 76).

d) *Kültürel bağlam*: Bu bağlam türü ise anlamın belirlenmesinde rol oynayan sosyal açıdan önemli olay ve durumları ifade eder ve önceden de bahsedildiği üzere Firth'e göre anlamı çevreleyen iç içe geçmiş tüm bağlamlar kültürel bağlam içerisinde yer alır (Lyons, 1977, s. 609).

Anlam incelemesinde bahsi geçen teori ve yöntemlerin anlam değişimi konusunu ele alış şekillerinde her birinin sahip olduğu teorik zeminin yansımaları görülmektedir. Grygiel (2005), anlam değişiminde benimsenen metodolojik yaklaşımları şu şekilde özetler:

- a) *A logico-classificatory approach/ Mantıksal sınıflandırma yaklaşımı*: Sözcük düzeyinde anlam değişiminin genel türlerini ve kurallarını sınıflandırmayı esas alan yaklaşımın mantıksal olarak nitelendirilmesi de temel anlam ile sonradan kazanılan anlamlar arasında mantıksal ilişkiler bulunduğunu ileri sürmesinden kaynaklanmaktadır (Grygiel, 2005, s. 26-27). Bu yaklaşımın temelinde semasiolojinin de kurucusu sayılan Christian Karl Reisig'in görüşleri yer almaktadır (Grygiel, 2005, s. 26).
- b) *A socio-historical approach/ Sosyo-tarihsel yaklaşım*: Tarihsel, sosyal ve kültürel gelişmeler gibi dil dışı etkenlerin anlam değişimindeki rolünü vurgulayan bu yaklaşım Hermenotik okulu üzerinde etkili bir yaklaşımdır (Grygiel, 2005, s. 28).
- c) *A biologico-evolutionary approach/ Biyo-evrimsel yaklaşım*: Bu anlayışa göre dil de canlı bir organizma gibi doğal yasalardan etkilenir, doğar, evrilir, ölür ve aynı şekilde anlam değişimi de konuşan faktöründen bağımsız olarak doğal kanunlardan etkilenir (Grygiel, 2005, s. 30).
- d) *A psychological approach/ Psikolojik yaklaşım*: Öncüleri Heymann Steinhil ve Moritz Lazarus olan bu anlayışa göre anlam değişimi idrak (*apperception*) ve kavrayışa dayalıdır (Grygiel, 2005, s. 31).
- e) *A functional and contextual approach/ İşlevsel ve bağlamsal yaklaşım*: Bu yaklaşım daha önce de değinildiği üzere, dilin kullanımının ve yer aldığı bağlamların faklılaşmasının anlam üzerindeki etkisi üzerinde durur (Grygiel, 2005, s. 33-35). Yukarıda da bahsi geçen Meillet (1866-1936)'in farklı sosyal grupların dili kullanımının anlam değişimi üzerindeki etkisini ele aldığı çalışması bu alanda yapılmış çalışmalara bir örnektir (Allan, 2012, s. 9; Grygiel, 2005, s. 34).
- f) *Structuralism/ Yapısalcılık*: Ferdinand de Saussure ile anılan bu yaklaşım Edward Sapir ve Leonard Bloomfield'in aralarında bulunduğu birçok dilbilimci tarafından benimsenmiştir (Grygiel, 2005, s. 33-35). Yapısal dilbilimciler dili, birbiriyle

bağlantılı birimler bütünü olarak görürler. Bir önceki başlık altında Saussure'ün artsüremlilikle ilgili görüşlerine yer verilmişti. Ona göre konuşan birey dil olgularının tarihsel süreciyle yani artsüremle ilgilenmez o anki dil durumu ile karşı karşıyadır (Saussure, 1998, s.129). Dolayısıyla Saussure dilbilimin tarihsel olarak ele alınmasına karşı çıkararak anlam değişimi sorununu arka plana iter (Grygiel, 2005, s. 33-35).

- g) *Field theory approach/ Alan teorisi yaklaşımı*: Jost Trier tarafından 1930'larda ortaya koyulan anlam alanları teorisini temel alan bu yaklaşıma göre bir kelimenin anlamı değiştiğinde bu durum onunla aynı anlam alanında bulunan diğer kelimeleri de etkiler, yani onların anlamlarında da değişimler yaşanır (Grygiel, 2005, s. 36-37). John Lyons, Trier ile anılan semantik alanlar teorisinin 19. Yüzyılın ortalarına Humboldt ve Herder'in görüşlerine dayandığını ve 20. yüzyılda Trier'in de aralarında olduğu birçok İsveç ve Alman dilbilimci tarafından çalışıldığını, bu süreçten sonra da birçok dilbilimci tarafından ele alındığını ifade eder (Lyons, 1977, s. 250). Lyons'un Trier'in bu teori hakkında aktardığı şu görüşleri tarihsel anlambilim açısından dikkat çekicidir:

Trier bir dilin söz varlığını anlam bakımından birbiriyle alakalı sözcükbirimlerin bütünleşmiş bir sistemi olarak görür. Sistem sürekli bir değişim içerisindedir. Burada sadece dilin tarihi boyunca önceden var olan sözcükbirimlerin yok olması ve yenilerinin ortaya çıkışı ile karşılaşmayız, bir sözcükbirimle sistemdeki komşu sözcükbirimlerin arasındaki anlam ilişkilerinin de devamlı değişimi söz konusudur. Bir sözcükbirimin anlamındaki genişleme onun komşularından bir ya da daha fazlasının anlamındaki daralmayı içerir (Lyons, 1977, s. 252).

Bu nedenle Trier geleneksel artsüremli anlayışın yaptığı gibi sözcükleri tek tek ele almayı değil tüm söz varlığının değişimlerinin incelenmesi gerektiğini belirtse de Lyons bu fikrin teorik olarak makul fakat pratik olarak zor olduğunu dile getirir (Lyons, 1977, s. 252). Kleparski ve Rusinek (2007), bu konudaki çalışmalarında alanlar teorisinin bazı anlam değişimleri için iyi bir teorik zemin oluşturduğunu belirtmiş ve bu konuda bazı dilbilimcilerin yaptıkları araştırmalara yer vermişlerdir.

- h) *Generative linguistics and componential analysis/ Üretici dilbilim ve bileşen analizi*: Chomsky'nin 1950'lerin başlarında ileri sürdüğü dönüşümsel-üretici dilbilgisi sistemini esas alan bu anlayış, Lyons'a göre yapısalcı yaklaşımın bir versiyonu olduğu için dilsel değişim konusunu eşsüremli çalışmaların arka planına itmiştir ve bu konuda yapılan kısıtlı çalışmalarda konuşmacının dil kapasitesini belirleyen kurallara yenilerinin eklenmesi, önceden var olanların yok olması ve yeniden düzenlenmesi konuları ele alınmıştır (Grygiel, 2005, s. 37-38). Bileşen analizi ise söz

öğelerinin anlam yapılarını ve anlamsal niteliklerini çözümlmeyi ifade eder (Aksan, 2009, s. 47). Burada Chomsky'nin kuramını geliştirerek her sözcüksel birimin (lexical item) bazı anlam belirleyicileri ve ayırıcılara (semantic items) sahip olduğunu ileri süren Katz ve Fodor'u zikretmek gerekir (Aksan, 2009, s. 48).

- i) *Cognitive linguistics approach/ Bilişsel dilbilim yaklaşımı*: Dili bilişsel bir süreç olarak ele alan bu yaklaşım anlam değişimi konusunu da bilişsel süreçler açısından ele alır (Grygiel, 2005, s. 41-42).

Tüm bunlara ek olarak anlam değişiminin incelenmesinde bilgisayar ve istatistiksel analiz tekniklerinin kullanıldığı nicel veri temelli metotlar gelişmektedir (Allan, 2012, s. 6). Fakat eşsürekli sözcük anlambilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan bu metotlar artsürekli çalışmalarda henüz çok kullanılmamaktadır (Geeraerts'ten aktaran Allan, 2012, s. 6). Ullmann da bu metotların kullanımının sınırlı olmasına rağmen bazı önemli konularda daha kesin sonuçlar verdiğini fakat bir dilbilimcinin bu metotların kullanıldığı bir araştırmada sürecin her aşamasını ve sonuçları yönetebilmesinin bazen mümkün olmayacağını belirtir (Ullmann, 1977, s. 9). Kathryn Allan ve Justyna A. Robinson'un editörlüğünde hazırlanmış *Current Methods in Historical Semantics* adlı eser içerisinde bu tekniklerin kullanıldığı önemli çalışmalar yer almaktadır.

Anlam Değişimi

Anlam değişimi, bir sözcüğün önceden ifade etmediği bir anlamı ifade etmesi için kullanılması olarak tanımlanır. Kelime ile yeni anlam arasında kalıcı bir bağ kurulabilmesi için sözcüğün yeni anlamıyla bir kez kullanılması yeterli değildir. Bilakis geniş bir konuşucu kitlesi tarafından tekrarlanır hale gelirse rastlantısal kullanım alışılmış bir kullanım haline gelir (Stern, 1931, s. 163). Aksan ise anlam değişimini, bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralma, bir genişleme olması ya da aynı sözcüğün sonradan başka bir kavramı ifade eder duruma gelmesi olarak tanımlar (2009, s. 88). Guiraud ise anlamın değişimi ile ilgili şunları ifade eder:

Anlam değişir: Çünkü mantıksal ya da anlatımsal amaçlarla bir kavrama bilinçli olarak bir ad verilir; nesnelere adlandırılır. Anlam değişir: Çünkü çağrışımlardan biri ikincildir (bağlamsal anlam, anlatımsal anlam, toplumsal değer) ve yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alır; anlam evrim geçirir. İlk durumda bireysel, bilinçli ve kesintili bir değişim görülür; ikinci durumda ise toplumsal, bilinçsiz ve aşamalı bir değişim gerçekleşir. Sözcüğün anlamıyla değerlerini oluşturan anlamsal çağrışımların yapısındaki bir değişiklikten doğan her iki durum da (Guiraud, 1999, s. 67).

Guiraud'un bu sözleri aslında anlam değişiminin nedenlerini dile getirmektedir. Bu konu yani anlam değişiminin nedenleri ve anlam değişiminin görünüşleri konuları sonraki başlıklarda daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ne var ki anlam değişimi konusunu ele alan eserler incelendiğinde her iki konunun da içiçe bir şekilde olduğu aralarında net ayırım yapmanın zor olduğu görülmektedir.

Anlam Değişimini Kolaylaştıran Faktörler ve Anlam Değişiminin Nedenleri

Ullman, anlamın muhtemelen sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olan dilin, değişime karşı en az direnç gösteren ögesi olarak değerlendirir. Çünkü değişimi tetikleyen faktörler çok çeşitlidir ve hepsini kestirmek güçtür (Ullmann, 1977, s. 193). Aşağıda ilk üçü Antoine Meillet, diğerleri Ullmann tarafından belirlenen anlam değişimini kolaylaştıran durumlar yer almaktadır (Ullmann, 1977, s.193):

- 1) Nesilden nesle aktarılan dili her çocuk yeniden öğrenir ve bu yeniden öğrenme sürecinde bazı anlamlar yanlış öğrenilebilir, bu yanlış anlamlar bazen düzeltilirken bazen anlam değişimine yol açacak şekilde o kuşakta kalıcı hale gelebilir, bir anlam değişiminin bu şekilde gerçekleştiğini ispatlamak ise imkânsızdır.
- 2) Anlamdaki belirsizlik.
- 3) Neden ve güdüleyici kaybı: Sözcüğün kök anlamından bağının bir sebeple kopmasını ve uzaklaşmasını ifade eder.
- 4) Çokanlamlılık: Bir sözcüğün asıl anlamını kaybetmeden yeni bir anlam ya da yeni anlamdan bir iz kazanması durumudur. Bu yeni anlam sadece bir yazarın kullanımında ya da bir bağlamda görülebileceği gibi dile de sirayet edebilir (s. 195).
- 5) Muğlak Bağlamlar: Yeni anlamın ne zaman ortaya çıktığını bulmanın zorluğunu ifade eder.
- 6) Sözcük Yapısı: Fonetik ve gramer sistemlerinin bileşenleri sınırlıyken sözcük yapısı çok sayıda öge barındırır. Aynı zamanda daha akışkan ve hareketlidir. Bu sisteme son derece kolay şekilde yeni sözcükler eklenebilir, bir başkaları kullanımdan çıkabilir. Aynı şekilde sözcükler yeni anlamlar kazanabilir ve önceki anlamını kaybedebilir (s. 195).

Semantik değişimin nedenini saptamak çok zordur. Basit gibi görünen bir değişimin sebebini bulmak için sözcüğün tüm arka planını incelemek gerekebilir (Ullmann, s. 196). Yine İlk

üçü Meillet tarafından belirlenen ana sebepler şu şekildedir (Ullmann, 1977, s. 197-210; Ömer, 1998, s. 237):

- 1) Dilbilimsel nedenler
- 2) Tarihsel nedenler: nesnelere, kuruluşlar, fikirler, bilimsel kavramlar.
- 3) Sosyal nedenler: Sosyal olarak iki eğilim söz konusudur: özelleşme ve genelleşme. Özelleşme, sözcüğün genel dilden bir terminolojiye girmesi, sınırlı bir gruba dâhil olmasını ifade eder. Genelleşme ise sözcüğün sınırlı bir grubun kullanımından genel dile geçmesidir (Ullmann, 1977, s. 200). Bu çalışmada anlam değişimi incelenen terimler de Kur'an ayetlerinde yer almalarıyla İslami terim olmuşlardır ve özelleşmişlerdir.
- 4) Psikolojik nedenler: duygusal faktörler, tabular (korku, nezaket ve edeplilik tabuları).
- 5) Yabancı etkisi: Burada yabancı bir dilin etkisi kastedilmektedir.
- 6) Yeni bir ad ihtiyacı: Bu durumda seçilebilecek üç yol bulunmaktadır. Mevcut unsurlardan yeni bir sözcük oluşturma, yabancı dilden veya başka bir kaynaktan bir terim ödünç alma ya da eski bir sözcüğün anlamını değiştirme. Bilimsel ve teknolojik icatların adlandırılmalarında bu madde için bol örnek mevcuttur (Ullmann, s. 209-210).

Stern (1931, s. 163), çeşitlenmelerin; bağlam, durum, konuşmacının anlayışı ve amaçlarının çeşitlenmesinden kaynaklandığını belirtir. Aksan (2009, s. 89-90), Kronasser'e gönderme yaparak anlam değişiminin kelimelerin taşıdığı duygu değerleri, toplumsal gelişmeler ve kullanılan araç gereçlerdeki gelişmelerden veya deyim aktarmaları gibi aktarmalardan kaynaklanabileceğini belirtir. Aksan (2009, s. 56) aslında çağrışım (connotation) olarak adlandırılan duygu değeri olgusunu, kelimelerin o dili konuşan bireylerde uyandırdığı duygular olarak tanımlar ve duygu değerinin anlam değişimi üzerindeki etkisini de "garip" kelimesinin "gurbet" kelimesindeki yalnızlık, çaresizlik duygularını yansıtması örneğiyle açıklar (Aksan, 2009, s. 89).

Hock (1991, s. 293-300), anlam değişiminin altında yatan sebepleri şu şekilde sıralar: *onomatopoeia* (yansıma, ses-anlam birlikteliği), sineztezi (duyum ikililiği), tabular, yeniden yorumlama (reinterpretation), ses değişimi, diğer dilsel değişimler, sosyal ve kültürel değişimler. Ömer (1988, s. 237-242) anlam değişiminin en önemli sebeplerini şu başlıklar altında toplar: ihtiyaç hâsıl olması, sosyal ve kültürel gelişmeler, duygusal ve psikolojik etmenler, dilsel bozulma, mecâzi aktarım, yaratıcılık.

Guiraud ise Berke Vardar tarafından Türkçeye çevirilen *Anlambilim* adlı kitabında anlam değişiminin nedenleri konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Burada çevirmenin adı özellikle zikredilmiştir. Çünkü kendisinin kavramları Türkçe olarak ifade edişi ve eklediği Türkçe örnekler Türkçe konuşanlar için önem arz etmektedir. Bilgin, ilk olarak eserinde bu alanda oldukça önemli görülen Stern ve Ullmann'ın sınıflandırmalarına yer vermiştir. Ardından kendisi anlam değişiminin nedenlerini üç grupta ele almıştır (1999, s. 68-83):

- 1) Adlandırma (s. 68-75):
 - a) Mantıksal adlandırma: Adı olmayan bir nesneyi veya olan adı adlandırma işlevini iyi yapamayan bir nesneyi adlandırmaya denir (s. 68).
 - b) Anlatımsal adlandırma: Bir şeyi belli bir özelliği, görünüşüyle aksettirmek için ad verilmesine denir (s. 68).
 - c) Bilinçaltındaki coşkusal güç: Büyük coşku ve aşk, öfke, hasret, nefret vb. kuvvetli duygular yeni sözcüklerin ortaya çıkmasında etkilidir (s. 71).
 - d) Tabular ve örtmeceler: Kötü çağrışımlar, utanma, korkma, kutsiyet atfetme vb. duygulardan doğan tabular ve örtmeceler anlam değişimine yol açabilir (s. 72-73).
 - e) Konuşmada tutumluluk: Konuşmada en az çaba ilkesinin etkisiyle yapılan eksilti, güdükleme ve kısaltma anlam değişiminde etkilidir (s. 73-74).
 - f) Bildirişimde açık seçiklik, eşadlı çatışmaları: Guiraud, eşanlımlılar ve eşadlıların, sözcüklerin anlamlarını belirgin kılan bağlamdan dolayı genelde çatışmayacağını; fakat bazen ses ve anlam evrimi rastlantılarının aynı bağlamda karışıklığa yol açabileceğini ve bu şekilde oluşan eşadlı çatışması durumunda dilin sözcüklerden birini yenileme şeklinde tepki verebileceğini belirtir (s. 74-75).
- 2) Anlamın evrimi (s. 76-81):
 - a) Göndergenin evrimi (göndergenin niteliğindeki değişim, göndergeye ilişkin bilimizdeki değişim, göndergeye karşı öznel tutumumuzdaki değişim)
 - b) Kökensele nedenliliğin bulanıklaşması
 - c) Toplumsal katmanlaşma
 - d) Bulaşma (Bir arada bulunan sözcüklerin birbirini etkilemesi durumu)
 - e) Yanlış kökenleme
- 3) Nedenlerin sınıflandırması: Guiraud bu kısımda Meillet ve Nyrop'un; tarihsel, dilsel, toplumsal ve ruhsal nedenler şeklindeki sınıflandırmasına ek olarak dış nedenler (dil dışı) ve iç nedenler (dilsel) ayrımını önerir (s. 82-83).

Lyons, *Semantics* adlı ünlü eserinde yer alan “Stilistik (biçemsel), Lehçesel ve Diyakronik Değişim” adlı başlık altında bu değişim türlerinin birbiriyle ilişkisine değinir. Stilistiğin pragmatik ve retorikle alakasına işaret eder ve stilistik değişimin konuşmacının veya yazarın sosyal rolü, statüsü ve durumsal bağlam gibi diğer hususlardan kaynaklanabileceğini veya bunlardan kaynaklanmayıp bireysel bir seçimle ilgili olabileceğini de vurgular. Lehçe ve aksanla ilgili değişimler ise bölgesel, ülkesel olma özelliği arz eder. Örneğin bir kelimenin bir ülke içerisinde farklı bölgelerdeki toplumlar veya farklı sosyal sınıflar tarafından kullanımı farklı olabilir (Lyons, 1977, s. 613-616).

Anlam Değişiminin Gerçekleşmesi, Özellikleri ve Türlerinin Sınıflandırılması

Anlam değişimi iki şekilde gerçekleşebilir: sözcüğün önceden ifade etmediği bir ya da daha fazla göndergeyi ifade etmesi veya önceden ifade ettiği bir ya da daha fazla göndergeyi algılayış/ kavrayış şeklinde yeni bir tutum kazanması. Dolayısıyla anlam değişimi zorunlu olarak bir gönderge değişimi değildir (Stern, 1931, s. 163).

Ullmann anlam değişiminin doğasına dair şu hususu ekler (Ullmann, s. 211): “Anlam değişiminin nedeni ne olursa olsun eski ve yeni anlam arasında kuvvetli veya zayıf bir bağ, bir ilişki, işbirliği olmalıdır”. Bu durum, çağrışım (*association*) terimini açıklamaktadır. Ayrıca Ullmann, anlambilim tarihinde çağrışım teorininin iki şekilde yorumlandığını belirtir: tek tek sözcüklerin aralarındaki ilişki ve yapısalcı yaklaşıma dayanan daha geniş birimlerin arasındaki ilişki yani çağrışımsal alanlar (Ullmann, s. 211).

Stern’in anlam değişimi hususunda belirttiği şu bilgiler de oldukça önemlidir: Anlamdaki dalgalanma ile anlam değişimi arasındaki fark ayırt edilmelidir. Bireysel düzeyde, aile, okul sınıfının üyeleri, arkadaş grubu arasında kullanılagelen; ara sıra olan özelleştirme şeklindeki farklılaşmalar-varyasyonlar dalgalanma olarak ifade edilir. Sözcüğün geleneksel semantik aralığında değişim gerçekleştirilmesi için ortaya çıktığı grubun sınırlarını aşmalıdır. Ne var ki bir iş-meslek grubuna özgü değişimler anlam değişimi olarak ele alınır. Anlam değişimi sayılabilmesi için nispeten geniş bir konuşmacı grubu arasında, sözcüğün geleneksel anlam aralığında alışılmış bir değişiklik gerçekleştirilmelidir (Stern, 1931, s. 164-165).

Ullmann 1930’lu yılların başlarında anlambilim çalışmalarının iki problem üzerine yoğunlaştığını belirtir: anlam değişiminin sınıflandırılması ve anlambilim kanunlarının keşfedilmesi. Kanunların ortaya koyulması hususunda elde edilen başarının sınırlı olduğunu,

sınıflandırma konusunda ise birçok tablo oluşturulduğunu ve bunlardan en iyisinin Carnoy ve Stern'in tabloları olduğunu ekleyerek son yıllarda ise araştırmaların betimsel ve yapısal problemler üzerinde yoğunlaştığını ve anlam değişiminin artık arka plana itildiğini belirtir (Ullmann, 1977, s. 196).

Ullmann, anlamların ve isimlerin arasındaki benzerlik ve bitişiklik/ yakınlık kriterlerine göre dört ana anlam değişimi türü sıralar (Ullmann, s. 211-212):

- 1) Anlamların benzerliği (metafor/mecaz): insana benzetme, hayvana benzetme, somuttan soyuta, sinestetik (duyum ikililiği) metaforlar.
- 2) Anlamların bitişikliği/yakınlığı (metonomi/ mecaz-ı mürsel/ ad aktarımı/ düzdeğişmece)
- 3) Adların benzerliği (popüler etimoloji)
- 4) Adların bitişikliği/yakınlığı (eksilti)

Gustaf Stern anlam değişimlerini yedi sınıfa ayırmıştır (Stern, 1931, s. 165-169): *Substitution* (yerine geçme), *anology* (benzeştirme/ benzetme/ kıyas), *shortening* (kısaltma), *nomination* (adlandırma/ metafor), *(regular) transfer* (aktarma), *permutation* (yer değiştirme/ değiş tokuş/ mübadele), *adequation* (yeterlilik). Ömer ise (1988, s. 243-250) dilcilerin anlam değişimi türlerini sınıflandırma hususunda mantıksal ve psikolojik olmak üzere iki grup sunduğunu ve kendisinin bu iki grubu sentezleyerek şu başlıklara ulaştığını dile getirir: anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam aktarımı ve mübalağa/ abartı.

Anlam değişimlerinin görünümüne dair bir başka sınıflandırma da çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere; başka anlama geçiş, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi şeklindeki anlam olaylarının yer aldığı sınıflandırmadır (Aksan, Cilt 3, 2000). Anlam kayması olarak da isimlendirilen başka anlama geçiş olayını Sav (2003, s. 161) “sözcüğün eskiden yansıttığı kavramdan tümüyle ayrılarak yeni bir kavrama ad olması” şeklinde tanımlar. Guiraud ise sözcüğün barındırdığı “çağrışımların gelişerek temel anlamı çarpıtabileceği, örtebileceği, giderek bütün bütün onun yerini alabileceğini” belirtir ve bu durumun anlam kayması sorunu olduğunu ifade eder (1999, s. 47).

Aksan, anlam daralmasını “sözcüğün, eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi”; anlam genişlemesini ise “bir göstergenin, temel anlam olarak bir nesnenin, bir işin bir bölümünü, ya da bir türünü gösterirken zamanla o nesnenin bütününü,

bütün türlerini anlatır duruma gelmesi” olarak tanımlar (2000, Cilt 3, s. 213-214). Sav, anlam iyileşmesini “Sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesi” olarak açıklarken anlam kötüleşmesinin ise bu durumun tersi olarak açıklar (2003, s. 163-164).

Anlam Değişiminin İzini Sürmede Yaşanan Zorluklar ve Problemler

Anlam değişiminin izini sürmek ve incelemek bazı zorluklar içerir. Ele alınan kelimenin ender kullanılan kelimelerden olması, erken dönemleri temsil eden kaynakların azlığı veya onlara ulaşımın güçlüğü, ulaşılan verinin her bağlam ve metin türü açısından işlevsel olmaması bunlardan bazılarıdır (Allan, 2012, s. 2). Anlam değişiminin dille alakalı veya dil dışı birçok etkenden kaynaklanması da başka bir güçlük sebebidir (Durkin'den aktaran Allan, 2012, s. 3). Bu durum birçok disiplinden çalışmacıların varlığına ihtiyaç doğurabilir. Çünkü dilbilimci tek başına bazı verileri özellikle nicel olanları yorumlamak da yetersiz kalabilir (Ullmann, 1977, s. 9).

Bununla beraber bu araştırma özelinde yaşanacak bir sorun da Cahiliye şiirlerinin delil olarak kullanımında tarihlendirme güçlüğü yaşanılmasının kaçınılmaz olmasıdır (Allan, 2012, s. 26). Çünkü daha sonradan yazıya geçirilmiştir ve İslam öncesi ve İslami dönem şiirlerinin içe içe olması muhtemeldir. Bununla beraber incelenen eserlerde tatmin edici verilerin bulunmaması ve kanıt yetersizliğiyle karşılaşılması da muhtemeldir (Allan, 2012, s. 24).

Ullmann, muğlak bağlamlar ve yapılar sebebiyle bir sözcüğün yeni bir anlamı ne zaman kazandığı hususunda sözlükbilim açısından kesin bir tarihlendirme yapmanın güçlüğünden bahseder (1977, s. 195). Anlam değişiminin tarihini netleştirmenin yanı sıra hangi sebeple olduğunu kestirmek de güçtür. Nitekim bir anlam değişimine birçok faktör yol açmış olabilir. Bu durumlar sebebiyle anlam değişimi çalışmaları güvenilirliği hususunda eleştirilebilmektedir.

Anlam Değişiminde Kullanılan Kaynak ve Veriler

Çeşitli metinleri ve kaynakları tarayarak bir tarihsel anlambilimi çalışması için veri toplamak emek ve zaman isteyen bir süreçtir. Her ne kadar modern dönemde elektronik kaynaklar ve veri tabanları, bu güçlüğü azaltsa da özellikle Arap Dilinin erken dönemlerine ait metinler

üzerinde çalışmak zorluk teşkil etmektedir (Allan, 2012, s. 4). Arapçanın bükümlü bir dil olması ele alınan kelime ile alakalı diğer çekimleri de göz önünde bulundurmayı bu nedenle direk ve daha dikkatli bir tarama yapmayı gerektirmektedir. İncelenen tarihsel anlambilimi çalışmalarının bazılarında inceleme yapılacak dile göre çeşitli veri setlerinin (datasets) kullanıldığı görülmüştür (Jatowt & Duh, 2014). Bu araştırmada kullanılan kaynaklarla ilgili detaylı bilgiler de çalışmanın bir sonraki bölümünde yer almaktadır.

BÖLÜM IV

İSLAMİ TERİMLERİN ANLAMSAL DEĞİŞİMİNİN İNCELENDİĞİ DÖNEM VE KAYNAKLAR

Bu araştırmanın iki aşamasında iki farklı sözlük grubundan yararlanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında yararlanılan ilk grup, kelimelerin kök anlamlarını ve onunla bağlantılı olarak diğer anlamlarını içeren klasik ve etimolojik sözlüklerden; çalışmanın son aşamasında yararlanılan diğer grup ise kelimenin terim olduktan sonra ve modern dönemde kullanıldığı anlamları içeren modern sözlüklerden teşekkül etmektedir. Bu aşamada sözlük ve sözlükbilim terimlerini tanımlamak ve bu araştırmada ele alınan sözlük gruplarının özelliklerini tanımak için sözlük türlerine yer vermek gerekmektedir. Aksan, sözlüğü şu şekilde tanımlar:

Eğer özel birtakım sözlükleri, uzmanlık alanlarıyla ilgili özel türlerini bir yana bırakacak olursak sözlük için şöyle bir genel tanıma varabiliriz: Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözcük varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözcük varlığı kitabı (2000, Cilt 2, s. 75).

Sözlükbilim terimi ise Berke Vardar'ın yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde "Bir dildeki sözlüksel birimleri, bir başka deyişle, anlambirimlerin sözlükbirim niteliği taşıyanlarıyla, dilbilgisel olmayan ve sözlükbirimler gibi işlem gören çeşitli birleşimleri (birleşkebirimler) dilbilim yöntemleriyle inceleyen, bu arada sözlük yapımının kuramsal sorunlarını ele alan dal..." olarak tanımlanmaktadır (2002, s. 184).

Sözlük türleri ise şu şekilde sınıflandırılabilir (Aksan 2000, Cilt 2, s. 75-76; 2002, s. 116-118):

1. Bir ya da birden fazla dilin söz varlığının işlendiği sözlükler
 - a) Tek dilli sözlükler (zamandaş dildeki birimlerinin anlamının verildiği eserler ve kelimelerin kökeninin ve dile giriş tarihini gösteren eserler)
 - b) Çok dilli sözlükler

2. Alfabetik sıranın esas alındığı sözlükler
 - a) Abecesel sözlükler
 - b) Kavram ya da kavram alanı sözlükleri
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre yapılan sözlükler
 - a) Genel Sözlükler
 - b) Lehçebilim Sözlükleri
 - c) Eşanlamlı, eşadlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri
 - d) Yabancı öğeler sözlükleri
 - e) Tarihsel sözlükler
 - f) Köken bilgisi sözlükleri
 - g) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)
 - h) Argo sözlükleri
 - i) Deyim ve atasözü sözlükleri
 - j) Sanatçı ve metin sözlükleri
 - k) Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri
 - l) Tersine sözlükler

Bu sözlük türleri sınıflandırması göz önünde bulundurduğunda çalışmada ele alınan ilk gruptaki sözlüklerin; tek dillilik ve tarihsel olma özelliği arz ettiği ve bazısının kökenbilim sözlüğü olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sözlüklerde çeşitli atasözü ve deyim gibi kullanım örnekleriyle ve çeşitli lehçelere dair verilerle karşılaşmıştır. Çalışmada ele alınan ikinci grup sözlüklerin bazısının çok dilli sözlük, bazısının genel sözlük, bazısının ise uzmanlık alanı sözlüğü yani terim sözlüğü olduğu görülmektedir.

Mehmet Kahraman'ın sözlüklerin işlevi hakkındaki aşağıdaki sözleri, onların yalnızca kelimelerin tanımlarını veren dilsel malzemeler olmadıklarını, aynı zamanda dilin bir parçası olan kültüre ayna olduğunun göstergesidir:

Sözlükler, bütün halkların, milletlerin dünya görüşünü, hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini görmek ve bilmek için en değerli kaynaklardan biridir. Sözlükler tarihî kayıt olarak geçmişin en büyük tanıkları ve en büyük söz hazineleridir. Her dil için bitmez, tükenmez hazine ve en kapsamlı araştırma alanıdır. Bütün milletlerin hayatında sosyokültürel değişimin, gelişimin izini sürmek için en değerli kaynak sözlüklerdir (2016, s. 3289).

Tüm bunlara sözlüklerin yabancı dil öğretimi ve öğrenimi alanındaki katkılarını da eklemek gerekmektedir (Özcan, 2008, s. 2-3).

Terimlerin Klasik Sözlüklerde Ele Alınması

Öncelikle araştırmada ele alınacak İslami terimlerin köken ve genel anlamları klasik sözlüklerde incelenmiştir. İncelemeye tabi tutulan klasik sözlükler ve özellikleri şu şekildedir (Koçak, 2002):

Tablo 1

Klasik Sözlükler, Yazarları ve Ölüm Tarihleri

	Yazarın ismi	Ölüm tarihi
Kitâbu'l-'Ayn	el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî	170/786
Kitâbu Cemherati'l-Luga	Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd	321/933
es-Sihâh	İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî	394/1003
Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga	Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî	395/1004
Lisânu'l-'Arab	Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr	711/1311
el-Kâmûsu'l-Muhît	Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb eş-Şirazî el-Fîrûzâbâdî	817/1414
Tâcu'l-'Arûs	Ebu'l-Fayd Muhammed el-Murtadâ ez-Zebîdî	1205/1790

Terimler sözlüklerde, mevcut çekimlerine odaklanılarak araştırılmışlardır. Çünkü burada verilmeye çalışılan mevcut çekimin içerdiği anlamlardır. Gerekli görüldüğü takdirde aynı köke ait başka çekimlere de değinilmiştir. Bahsi geçen bu sözlükler kelimelerin etimolojik kökenine dair bilgilerin yanı sıra eski şiir, ayet ve hadislerden de veriler içeren oldukça zengin kaynaklardır.

Terimlerin İslam Öncesi Dönemde Ele Alınması

Bir kelimenin anlamını belirli tarihi kesitler boyunca inceleyen tarihsel anlambilimi çalışmaları, artsüremlî (diakronik) niteliktedir. Ele alınacak tarihin başlangıcı antik dönem olabileceği gibi modern dönem de olabilir. Bu tarz çalışmalarda araştırmada ele alınacak kelimelerin izini sürmek için ilgili döneme ait metinler taranır ve metinlerin araştırmaya konu olan kelimeleri içerip içermedikleri, içeriyorlarsa hangi bağlamlarda ve ne sıklıkla içerdikleri araştırılır. Ardından diğer dönemleri temsil eden metinlerden elde edilen veriler arasında karşılaştırma yapılarak bazı sonuçlara varılır. Bu araştırmada ise kelimelerin ele alınacağı ilk dönem İslam öncesi dönemdir ve bu döneme ait günümüze güvenilirliği tartışılan Cahiliye şiirleri ulaşmıştır. Cahiliye şiirleri Arap diline ait elimize ulaşan en eski edebî ürünlerdir. Fakat tabii ki Arap dilinin en eski vesikaları değildirler. Goldziher; Arapçanın

Güney Arapçası ve Kuzey Arapçası olarak iki kola ayrıldığı, Güney Arapçasının yedinci yüzyılın ilk yarısından itibaren yok olmuş ölü bir dil olduğu ve günümüze ulaşan birçok kitabesi bulunduğu; Kuzey Arapçasının ise mevcut Arapçanın kökenini oluşturduğundan ve bu dile dair miladi 300 ve 500'lü tarihlere uzanan kitabelerin varlığından söz etmektedir (1993, s. 12-13).

Arap dili alanında yapılan anlambilim ve etimoloji çalışmalarında genel olarak Cahiliye şiirleri kullanılmaktadır. Bu şiirlerin sözlü kültür yoluyla korunup aktarılması ilk olarak Emevi Döneminde yazıya geçirildiği bilinmektedir. Arap edebiyatı dönemleri ayrımı temel alınarak Cahiliye yani İslam öncesi dönemin miladi yedinci yüzyılın başlarında sona erdiği, Emevi döneminin ise miladi yedinci yüzyılın ortalarında başladığı dikkate alındığında aradaki yaklaşık yarım asırlık süre bu şiirlere dair bazı soruları akla getirmektedir. Nitekim bazı dil ve edebiyat bilginlerince bu konu tartışılmıştır. İlk olarak bahsi geçen dönemi tanımak için Arap Edebiyatı Dönemlerine bakıldığında şu şekilde bir sınıflandırmayla karşılaşılmaktadır (Dayf, h. 1119, s.14, 38):

- 1) Cahiliye/ İslam öncesi dönem (İslam'dan önceki bir buçuk asır).
- 2) İslami dönem: Hz. Peygamberin peygamberliğinin ilanı ile Emevi Devleti'nin 132/750 yılında çöküşü arasındaki dönemi kapsar. Bazı tarihçiler bu dönemi ikiye ayırır: Hulefâ-i Râşidîn dönemi sonuna kadar olan kısım, Sadru'l-İslam ve ardından Emevi Devleti'nin çöküşüne kadar olan kısım Emevi Dönemi olarak adlandırılır.
- 3) Abbasi Dönemi: Bağdat'ın 656/1258 yılında düşüşüne kadar devam eder. Bazı tarihçiler bu dönemi ikiye ayırır: İlk Abbasi Dönemi (İlk yüz yıllık dönem) ve İkinci Abbasi Dönemi (İkinci dönem ise bazı tarihçiler tarafından üçe ayrılır.).
- 4) Abbasi'nin çöküşü ile Fransa'nın 1213/1798 yılında Mısır'ı işgali arasını kapsayan dönem (1213/1798).
- 5) Günümüze uzanan Modern Dönem.

Cahiliye Dönemi, İslam'dan önceki bir buçuk, Cahız'a göre ise en fazla iki asrı ifade eder. Arap şiirinin bundan önceki dönemi meçhuldür (Dayf, h. 1119, s. 38). Fâhurî ise bu dönemin, 475-622 yılları arasını kapsadığını belirtir ve iki kısma ayırır: miladi beşinci yüzyıldan öncesi ilkini, daha sonrası ikincisini kapsar (1986, s. 39). Cahiliye kelimesi ilmin zıttı olan c-h-l kökünden değil, yumuşak başlılığın (hilm) zıttı olan öfke anlamına gelen c-h-l kökünden türemiştir (Izutsu, 2011). Kelime; Kur'an'da, hadiste ve Cahiliye şiirlerinde geçmektedir (Dayf, h. 1119, s. 39). Ayrıca bu terim, az gelişmişliği ve medenîlikten uzaklığı

da ifade etmektedir ve Goldziher'in *Klasik Arap Literatürü* adlı eserinin Türkçe çevirisinde "barbarlık" olarak çevrilmiştir (Goldziher, 1993, s. 16). Arap yazısı bu dönemde tekâmül etmiş ve bu dönemde farklı kabilelerden şairler ortak bir şiir dili olarak fasih edebi lehçe ile şiir nazm etmişlerdir (Dayf, h. 1119, s. 39, 131; Hourani, 2012, s. 34). Her ne kadar yaygın edebi bir dil varolsa da farklı lehçeler de mevcuttur ve bazı kabileler bu lehçelerle ayırt edilmektedir: Kureyş, Temîm, Esed, Hicaz, Kays, Huzeyl kabileleri bunlar arasında sayılabilir (Dayf, h. 1119, s. 121-123).

Fâhûrî, Cahiliye şiirinin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (1986, s.41): Zorlayıcı çöl hayatına uygun olarak parça ve beyitler halindedir. Kabile çekişmeleri mevcuttur ve Cahiliye şairinin enaniyeti kabilesinin şahsında belirginleşmektedir. Şiirlerde geçmişe, geleneksele özlem vardır. Maddiyat ağırlıklı, tasvir ve teşbihler içermektedir ve şiirlere gerçekçilik hâkimdir.

Cahiliye döneminde farklı şair grupları mevcuttur. İlk grup olarak Süvari şairler sayılabilir. Bu şairler at üzerinde savaşmaktadır ve şiirlerinde savaş kabiliyetlerinden söz etmektedirler. Bunlara örnek olarak المهلهل التغلبي / el-Muhelhil et-Tağlibî, عامر بن الطفيل / Âmir b. et-Tufeyl, Antera b. Şeddâd verilebilir (Dayf, h. 1119, s. 366). Bir diğer grup ise Saalîk şairleridir ve "fakir" anlamına gelen "su'lûk" kelimesi Cahiliye Dönemi'nde hayatını saldırılarla geçiren, yol kesen anlamına gelmektedir (Dayf, h. 1119, s. 375; Ebubekir Muhammed, 1998, s. 33). Saalîk şairleri üç kısma ayrılmaktadır: İlki, suçları sebebiyle kabileden atılmış aykırılar: حاجز الأسدي / Hâciz el-Esedî, قيس بن الحَدَّادِيَّة / Kays b. el-Haddâdiye, أبو الطَّمْحَانِ الْقَيْنِي / Ebu't-Tamhân el-Kaynî. İkinci kısım, siyahi Habeşî kadınların çocuklarıdır ki bunlardan bazılarını babaları atmış, utançlarından dolayı sahiplenmemişlerdir. Bu şairlere, eş-Şenferâ, السُّلَيْكُ بن السُّلَيْكَةِ / es-Suleyk b. es-Suleke ve تَابُّطُ شَرًّا / Teebbata Şerran örnek olarak verilebilir. Böyleleri: أَعْرِبَةُ الْعَرَبِ / Ağribetu'l-'Arab yani "Arapların kargaları" olarak adlandırılıyordu. Saalîk şairlerin son kısmı ise ne kabileden atılmış ne de Habeşîlerin çocuklarıydı. Bu gruptakiler bu işi meslek olarak yapıyordu. عُرْوَةُ بن الورد العبسي / Urve b. el-Verd el-Absî bu gruba örnek olarak verilebilir (Dayf, h. 1119, s. 375). Yahudi ve Hristiyan şairler de bu dönemdeki diğer bir şair grubunu oluşturmaktaydı (Dayf, h. 1119, s. 388-391). Son olarak Cahiliye Dönemi'ndeki şair grubu olarak امرئ القيس الكندي / İmruu'l-Kays el-Kindî,

Lebîd b. Rabîa, /ليبيد بن ربيعة, Tarafe b. el-'Abd, /طرفة بن العبد, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, /زهير بن أبي سلمى, Antera b. /عنتر بن شداد, el-Hâris b. el-Hillize ve /الحارث بن حلزة, Amr b. el-Kulsûm, /عمرو بن كلثوم, Şeddâd gibi Muallaka şairleri sayılabilir (Dayf, h. 1119, s. 176; Şâmî, 1994). Arap dili külliyyatında *Tabakâtu's-Şuarâ'* adı verilen, bahsi geçen şairler dâhil olmak üzere farklı dönemlerde yaşamış birçok şairin biyografilerini ve şiirlerinin özelliklerini içeren edebi bir tür oluşmuştur (Sarıkaya, 2013; Yıldız, 2010).

Cahiliye şiiri ile alakalı bir diğer husus da bu şiirlerin günümüze aktarımıdır. Cahiliye Dönemi'nin başlangıcından beri belki daha önceden Kuzey Arapları, Arap yazısını geliştirmişti (Dayf, h. 1119, s. 138). Taif halkı bu açıdan meşhurdu (Fâhûrî, 1986, s. 47). Buna dair deliller; tarihi kalıntılar, şiirler ve siyer-i Nebî'de mevcuttur (Dayf, h. 1119, s. 139). Fakat Cahiliye şiirinin o dönemde kaydedilmesi, yazıya geçirilmiş olması hususunda çeşitli görüşler vardır. Sonuç olarak büyük kısmının yazılmadığı, ezber ve sözlü rivayetle korunduğu sonucuna varılabilir (Fâhûrî, 1986, s. 99-100). Cahiliye şiirleri daha sonradan çeşitli râviler aracılığıyla Emevi Döneminde yazıya geçirilmiştir (Dayf, h. 1119, s. 159). Bu râviler arasında şunlar sayılabilir (Bedevî, 1979, s. 6-7): Hammâd er-Râviye, /حماد الراوية, خلف Halefu'l-Ahmar ve /الأصمعي el-Asmaî. Bu şiirlerin bir araya getirildiği çeşitli koleksiyonlar şu şekilde sıralanabilir (Dayf, h. 1119, s. 176-180; Goldziher, 1993, s. 45): المفضليات / el-Muallakât (ilk rivayet eden Hammâd b. Râviye); el-Asmaî'nin /الأصمعي للأصمعي; Mufaddal ed-Dabbî'ye ait olan *el-Mufaddaliyyât*; Ebu Zeyd Muhammed /جمهرة أشعار العرب لأبي زيد محمد بن أبي الخطاب القرشي; Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî'ye ait olan *Cemheratu Eş'âri'l-Arab*; İbnu's-Şeceri'nin *Muhtarât*'1; Ebu Temmâm ve el-Buhturî'ye ait olan *Dîvânu'l-Hamâse*, /ديوان الحماسة لأبي تمام وللبحري; *Huzeylîlerin Divanı* /ديوان الهذليين, Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin /الأغاني *el-Egânî* adlı eseri.

Cahiliye şiirlerinin bu kadar geç kaydedilmesi güvenilirliği hususunda akılları karıştırmış ve bazı araştırmacılar ve oryantalistler bu konunun üzerine eğilmişlerdir. Bu alandaki çalışmalar hicri ikinci yüzyılda başlamış olup bu konuyu ele alan önemli araştırmacı ve

oryantalistler şu şekilde sıralanabilir (Bedevî, 1979, s. 5, 11, 12) : محمد بن سلام الجُمَحِي (طبقات) : طه حسين (في الشعر / Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, Tabakâtu'ş-Şuara' (8. yüzyıl), Tâhâ Huseyin, fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve fi'l-Edebi'l-Câhilî (20. yüzyıl), Theodor Nöldeke (19. yüzyıl), Hermann Ahlwardt (19. yüzyıl), Ignác Goldziher (19. yüzyıl), Charles James Lyall (19. yüzyıl), David Samuel Margoliouth (20. yüzyıl), Braunlich (20. yüzyıl).

Bazı araştırmacılar mevcut Cahiliye şiirlerinde intihal olduğunu öne sürmüşlerdir. Cumahî intihal sebeplerini; râvilerin rivayetle kazanç sağlamak için yalan söylemeleri, şiirin güç sahiplerine yaranmak için ecdadı övme aracı olarak kullanılması, kabile ile övünme yani kabilecilik ve dini sebepler olarak sıralamaktadır (Cumahî'den akt. Bedevî, 1979, s. 8-10). Cahiliye şiirlerinde intihal olduğunu iddia eden Tâhâ Hüseyin (2007, s.7) ise bu durumu; siyaset, din, öyküler, halkçılık ve râvilerle ilişkilendirmektedir.

Her ne kadar yazıya sonradan geçirilmiş olsa ve güvenilirliğine dair tartışmalar bulunsa da Arap Dili ile alakalı yapılan çalışmalarda, Cahiliye şiiri sözcüğün o dönemdeki kullanımı hususunda delil olarak kullanılmaktadır. Çünkü o dönemi yansıtan başlıca yazılı kaynaktır. Cahiliye nesri hususuna gelince, o dönemde edebi risalelerin varlığına yönelik kanıt bulunamasa da; hikâyeler (kıssalar), atasözleri (meseller), hitabet ve kâhinlerin secîli sözlerinin varlığı bilinmektedir fakat bunlardan günümüze aktarılan örneklerin bazı atasözleri dışında hassas bir şekilde korunduğu düşünülmemektedir (Dayf, h. 1119, s. 399-422).

Çalışmada ele alınan İslami terimlerin tarandığı Cahiliye şiir kaynakları şu şekildedir:

- el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî tarafından derlenen, İbn Muhammed el-Enbârî tarafından tahkik edilen, yorumlanan ve tekrardan Charles James Lyall tarafından düzenlenen ve İngilizce çevirisi yapılan *el-Mufaddaliyyât* adlı koleksiyon (Lyall, 1918; Lyall, 1921).
- Abdulmelik el-Asmaî tarafından derlenen ve Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdusselâm Hârûn tarafından tahkik ve şerh edilen *el-Asmaiyyât* adlı koleksiyon (el-Asmaî, t.y.).
- Yahyâ eş-Şâmî tarafından tahkik edilen ve eski Arap şiirinin en gözde kasidelerini içeren *Şerhu'l-Muallakâti'l-'Aşr* adlı eser (Şâmî, 1994).

- Cahiliye Dönemi'nin meşhur şairlerinden İmruu'l-Kays'a ait olan, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm tarafından farklı koleksiyon ve eserlerden derlenerek tahkik edilen *Dîvânu İmrui'l-Kays* adlı eser (İbrâhîm, 1984).
- Cahiliye Dönemi'nin saâlik şairlerinden Teebbata Şerran'a ait olan Ali Zülfikâr Şâkir tarafından tahkik edilen *Divanu Teabbata Şerran ve Ahbâruhu* adlı eser (Şakir, 1984).
- Saâlik şairlerinden bir diğeri olan eş-Şenferâ'ya ait olan ve Abdulhalîm Hifnî tarafından tahkik edilen *Şerhu ve Dirâsetu Lâmiyyetu'l-'Arab li'ş-Şenferâ* adlı eser (Hifnî, 2008).

Bu Cahiliye kaynaklarının içerdiği şiirlerin yanı sıra çalışmada ele alınan klasik sözlükler ve tefsirlerde de Cahiliye şiirinden örneklere rastlanmıştır.

Kelimelerin İslami Dönem ve Sonrasında Ele Alınması

Kur'an sonrası olarak da adlandırılan bu dönemde kelam, fıkıh, siyaset teorisi, felsefe ve tasavvuf gibi birçok farklı alan oluşmuş ve bu alanların her birisi, kendi kelime hazinesini meydana getirmiştir (Izutsu, 2014, s. 82). Bunun sonucunda bir kavram, yeni bir sisteme dâhil olduğunda kolayca anlaşılmayacak şekilde tadrîci bir semantik değişim yaşamaktadır (Izutsu, 2014, s. 105). Araştırmada ele alınan *fetih*, *cihat* ve *şehit* terimlerini, bahsi geçen tüm bu dönemlere ait İslam külliyatında taramak oldukça kapsamlı çalışma gerektirecek bir iş olup pek olanaklı görülmemektedir. Nitekim benzer çalışmalarda hem incelenecek kavram sayısının hem de ele alınacak dönemlerin kısıtlandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada da kelimenin İslami dönem ve sonrasında içermeye başladığı anlamları derlemek için İslam dininin temel kaynaklarından tefsirler taranmış, bu minvalde dört tane tefsir belirlenmiştir. Bu tefsirler hakkında bilgiler aşağıda yer almaktadır.

- 1) *Mukâtil b. Süleymân Tefsiri*: Eserin orijinal adı *et-Tefsîru'l-Kebîr*'dir. Tefsirin yazarı olan Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Kur'an'ı tam bir şekilde tefsir etmiş ilk müfessirdir (Türker, 2006, s. 134-135). Eserin çalışmada ele alınan baskısı Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından tahkik edilen ve *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* adıyla Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî tarafından Beyrut'ta yayınlanan baskısıdır. Müfessirin diğer eserlerini derleyen ed-Dâvûdî, en-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eserinde de bunları zikrettiğini belirtmiştir (ed-Dâvûdî, 1983, Cilt 2, s. 331): *Nezâiru'l-Kur'ân*, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, *Tefsîru'l-Hamsi Mie Âye*, *el-Kirâât*, *Muteşâbihu'l-Kur'ân*,

Nevâdiru't-Tefsîr, el-Vucûh ve'n-Nezâir, el-Cevâbât fi'l-Kur'ân, er-Reddu ala'l-Kaderiyye, el-Aksâm ve'l-Lugât, et-Takdîm ve't-Te'hîr, el-Âyâtü'l-Müteşâbihât.

- 2) *Taberî Tefsiri*: Rivayet metodu ile yazılan fakat içerisinde yazarın kendi görüşlerine de yer verdiği eserin orijinal adı *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* olup *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, *Tefsîru't-Tâberî* ve *Tefsîru İbn-i Cerîr* olarak da adlandırılmaktadır ve alan çalışmaları için oldukça zengin veri sağlayan kapsamlı bir eserdir (Cerrahoğlu, 1993, s. 105-106). Bu çalışmada erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı açısından eserin Kral Suud Üniversitesi tarafından hazırlanan *el-Âyât* (Meşrûu'l-Mushafi'l-İlilitirûnî) isimli proje kapsamında yayınlanan dijital versiyonundan faydalanılmıştır. Yazarı İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/ 923); tarih, tefsir, fıkıh, hadis ve genel olarak tüm İslâmi bilimlerde tanınmış bir âlimdir (Fayda, 2010, s. 314; Yüksek, 2015, s. 455). Kendisine ait diğer bazı eserleri şu şekildedir: *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, *Zeylu'l-Muzeyyel*, *Tehzîbu'l-Âsâr*, *Tebîru Uli'n-Nuhâ Meâlimi'l-Hudâ*, *Sarîhu's-Sunne*, *İhtilâfu'l-Fukahâ'*. *el-Câmi' fi'l-Kırâât* (ed-Dâvûdî, 1983, Cilt 2, s. 112; Fayda, 2010, s. 317).
- 3) *Zemahşerî Tefsiri*: Dirayet metodu ile yazılmış eserin orijinal adı *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl* olup *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîli'n-Nâtik an Dekâiki't-Te'vîl* veya kısaca *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl* ve *el-Keşşâf* olarak da adlandırılmaktadır (Özek, 2002, s. 329). Bu çalışmada eserin Halîl Me'mûn eş-Şîhâ tarafından tahkik edilen ve *Tefsîru'l-Keşşâf* adıyla Dâru'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta yayınlanan baskısı kullanılmıştır. Yazarı; dilci, nahivci, Mu'tezile âlimi Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) diğer bazı eserleri şunlardır (ed-Dâvûdî, 1983, Cilt 2, s. 315-316): *el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadîs*, *Esâsu'l-Belâğa*, *el-Mufassal fi'n-Nahv*, *el-Makâmât*, *el-Mustaksâ fi'l-Emsâl*, *Rabîu'l-Ebrâr*, *Fusûsu'l-Ahbâr*, *Müteşâbih Esmâi'r-Ruvâti*, *Etvâku'z-Zeheb*, *Samîmu'l-Arabiyye*, *Şerhu Ebyâti'l-Kitâb*, *el-Unmûzec fi'n-Nahv*.
- 4) *İbn-i Kesîr Tefsiri*: Orijinal adı *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* olan ve *Tefsîru İbn-i Kesîr* diye de bilinen eser Taberî tefsirinden sonra en meşhur ikinci rivâyet tefsiridir (ez-Zehebî'den akt. Öztürk, 2011, s. 295). Bu çalışmada Taberî'nin tefsirinde olduğu gibi eserin Kral Suud Üniversitesi tarafından hazırlanan *el-Âyât* (Meşrûu'l-Mushafi'l-İlilitirûnî) isimli proje kapsamında yayınlanan dijital versiyonundan faydalanılmıştır. Yazarı İbn-i Kesîr Ebu'l-Fidâ' (ö. 774/1373) tarih, tefsir, hadis ve fıkıh alanında tanınmış bir âlimdir (Özaydın, 1999, s. 132). İbn-i Kesîr'in diğer bazı

eserleri Şu Şekildedir (ed-Dâvûdi, 1983, Cilt 1, s. 112, Özaydın, 1999, s. 133-134): Fedâilu'l-Kur'ân, el-Fusûl fî Sîreti'r-Resûl, el-Ahkâm alâ Ebvâbi't-Tenbîh, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Kitâb fî Cem'î'l-Mesânîdi'l-AŐera.

Çalışmada kullanılan bu tefsirler, özellikle rivayet tefsiri olan Taberî ve İbn-i Kesîr tefsirleri; içerdiği olaylar, farklı kiŐilerden nakledilen bilgiler, klasik Őiirlerden deliller, kelimelerin sözlük manasına dair açıklamalar Şeklinde birçok zengin veri içermektedir. Rivayet tefsirleri her ne kadar ayet hakkında rivayetleri içerse de yazarlar bazen kendi kiŐisel görüŐlerini ve hangi rivayetin kendi görüşlerine göre daha sahih olduğunu belirtmiŐlerdir. ZemaŐerî'nin tefsirinde ise anlama odaklanıldığı kadar dilbilgisine de önem verilmiş ve kelimenin dilbilgisel konumunun anlama etkisi de ele alınmıştır. Rivayet ve dirayet tefsirlerinin farkına değinilecek olursa, ilkinde müfessir; Kur'an'ı, Hz. Peygamberin sünnetini, sahabeler ve onu takip eden nesilden gelen bilgileri kaynak olarak alırken, diğerinde yani dirayet tefsirinde bu kaynaklarla yetinmeyerek kendisi akıl yürütür ve yorumlarını katar (BirıŐık, 2011, s. 285-286). Çalışmanın tefsir incelemelerine yer verilen bölümünde bazen incelenen tefsirde ele alınan kelimenin anlamına değinilmediği görülmüştür. Bu durum genelde kelimenin anlamının zaten okuyucular tarafından bilindiği ve anlamın aŐıkâr olduğunun düŐünülmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmada bahsi geçen tefsirlerden sonra ele alınan kaynak grubunu modern sözlükler oluşturmaktadır. Çalışmada yararlanılan bu sözlükler 20. yüzyıl ve sonrasında yazılmıŐlardır. Öncelikle kelimenin terim olarak nasıl anlamlandırıldığını gözlemlemek için İslami terimler, fikhî terimler vs. sözlüklerine yer verilmiştir. Fakat "Kur'an kelimeleri", "Elfâzu'l Kur'an" gibi başlıklara sahip olan eserler çalışmaya dâhil edilmemiŐtir. Çünkü bu eserlerde kelimenin Kur'an ayetlerinde kapsadığı tüm anlamlara yer verilmektedir; fakat çalışmanın bu bölümünde terimlerin hangi anlamlarının öncelendiği araŐtırılacaktır. Dolayısıyla tüm anlamlarının sıralandığı eserler yerine tercihin ne çıktığı eserler ele alınmıştır. Ayrıca szlgn bu eserlerdeki ilk sıralarda yer verilen anlamlarına dikkat çekilmesi amacıyla çalışmada genel olarak ilk üç sıradaki anlamlara yer verilmiştir. Szlkbilimde sözcüğe ait tanımların veriliŐ sıralaması kelimenin temel ve yan anlamlarının tespiti açısından önemlidir. Nitekim sözlükbilim açısından ilk sırada temel anlamın, ardından onunla ilişkileri sezdirilerek ve kullanım sıklığına göre yan anlamların sırasının tayin edilmesi gereklidir (Kahraman, 2016, s. 3301; Yavuz, 2002, s. 116). AŞağıda çalışmada yararlanılan modern sözlükler listelenmiŐtir:

Tablo 2

Modern Sözlükler, Yazarları ve Yayın Tarihleri

	Yazarı	Yayın Tarihi
el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi	Ahmet el-‘Âyid, Ahmet Muhtâr Ömer, el-Ceylânî b. el-Hâc Yahyâ, Dâvud ‘Abduhu, Sâlih Cevâd Ta‘muhu, Nedîm Mar’aşlî	1988
el-Mevrid	Rûhî el-Bealbekî	1995
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’d-Dîniyye	Abdullah Ebû Aşîyyi el-Mâlikî, Abdullatîf eş-Şeyh İbrâhîm	1997
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî ve’l-Elfâzi’l-Fıkhiyye	Mahmûd Abdurrahmân Abdulmun’im	1999
A Dictionary of Islamic Words and Expressions	Mahmoud Isma’il Saleh	2002
et-Ta‘rifâtu’l-Fıkhiyye	Muhammed Amîm el-İhsân el- Muceddidî el-Birketî	2003
Kâmûsu’l-Elfâzi’l-İslâmiyye	Dîb el-Hudravî	2004
el-Mu‘cemu’l-Vasît	Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye fi Mısır	2004
A Dictionary of Islamic Terms	Muhammad Ali al-Khuli	2014

Tüm bu kaynaklara ek olarak çalışmada yer alan Arapça ifadeler Türkçe’ye çevrilirken bilinmeyen kelimelerin anlamları hususunda *el-Meânî* sözlük uygulamasından, İngilizce ifadelerin Türkçe’ye çevirilmesinde ise *Oxford Dictionary of English* ve *Tureng* sözlük uygulamalarından yararlanılmıştır (Atef Sharia, 2016; MobiSytms, 2016; Maboçoğlu, Çelik & Özçetin, 2019).

Kur’an Dilinin Anlambilimsel Özellikleri

Arap dilinde dilbilimle ilgili yapılan çalışmaların hatırı sayılır bir kısmı Kur’an’ı anlama sâikiyle yapılmıştır. Nitekim İşler (2001, s. 386), bu durumu “Hicrî ilk asırda başlayan ve ikinci asırda yoğunlaşarak artan dil çalışmalarının hareket gücünü hep Kur’an oluşturmuştur. Öyle ki, Kur’an olmasaydı Arapçayla ilgili yapılan çalışmaların hemen hiç birinin yapılmamış olacağını söylemek mümkündür.” sözleriyle özetler. Bu uğurda ألفاظ القرآن /
Elfâzu’l-Kur’an, إعجاز القرآن / İ‘câzu’l-Kur’an, الوجوه والنظائر / el-Vucûh ve’n-Nezâir ve المشترك
اللفظي / el-Muştereku’l-Lafzî gibi başlıklar altında birçok eser verilmiştir (İşler, 2001, s. 386).

Benzer şekilde Türkiye’de de Kur’an dilinin semantiği hususunda yoğun bir şekilde

çalışıldığı gözlenmiştir. Aşağıda Kur'an dilinin bazı anlambilimsel özellikleri sıralanmaktadır:

- a) Izutsu Kur'an semantiğine dair farketdiği ilk önemli hususu şu sözlerle ifade eder: "Kur'an'ı okurken edindiğim ilk ve en önemli izlenim, bunun, her biri spesifik bir semantik alan oluşturan birkaç temel kavramsal zıtlığa dayalı büyük birçok-katmanlı sistem olduğudur." (Izutsu, 2014: s. 123). Bu zıtlıklara örnek olarak; Tanrı ve insan, gayb ve şehadet, cennet ve cehennem, dünya ve ahiret gibi kavram gruplarını örnek verir (2014, s. 123-141).
- b) Akdemir, Kur'an dilinin Arap dili, özellikle de Hz. Muhammed zamanındaki Arap dili olduğunun altını çizer (2017, s. 149). Bu hususu belirtmesinin sebebi, tüm diller gibi Arap dilinin de canlı bir varlık gibi dâîmi bir değişim ve dönüşüm halinde olmasıdır. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında, tefsir edilmesinde ve başka dillere çevrilmesinde ihmal edilmemesi gereken bir durumdur. Emîn el-Hulî de kendisinin önerdiği ve hem Kur'an'ın dilsel içeriğinin hem de Kur'an'ı kuşatan kültürel faktörlerin araştırılmasını öngören edebi tefsir yöntemini açıklarken bu hususa dikkat çeker (Akdemir, 2017, s. 150-151)
- c) Kur'an belli bir kültürel bağlam içerisinde nazil olmuştur. Dolayısıyla onun semantik içeriğini anlamak için bu kültürel bağlamı anlamak gerekir. Ersöz, bu hususu *Kur'an'daki yerel unsurlar* olarak ele alır ve Kur'an'ın nazil olduğu tarihsel süreci, ayetlerin iniş sebeplerini, indiği ortamları, ayetin muhataplarını ve bu muhatapların kullandığı dili, Kur'an'ın metin bütünlüğünü ve Kur'an'daki deyimler vb. hususları bu yerel unsurların içerisinde zikreder (2014, s. 49-55).
- d) Izutsu'ya göre İslam öncesi dönemin Arapça kelime haznesini oluşturan ve üç farklı dünya görüşünü temel alan kelime hazneleri şunlardır: Bedevi kelime haznesi, Mekke tüccarlarına has ticari kelime haznesi ve Arabistan'da yaşayan Yahudiler, Hıristiyanlar ve Hanıflere ait dini terimlerin oluşturduğu kelime haznesi (2014, s. 74). Kur'an'ın kelime haznesi, beslendiği bu üç kaynaktan aldığı kelimeleri sistematik bir şekilde mezcetmiş ve kendi semantik dünyasını meydana getirmiştir (2014: s. 75). Kur'an kelimelerinin çoğu Cahiliye döneminde yaygın olarak kullanılan kelimelerdi. Kur'an'da anahtar bir terim statüsünde olan bir kelimenin Cahiliye dönemindeki kullanımı incelendiğinde sıradan bir kelime olarak karşımıza çıkabilmektedir (2014: s. 78). Bazen de kelime, Kur'an sistemine geçişte sahip olduğu Cahiliye geçmişini (kültürel çağrışımları vs.) korumuştur (2014: s. 78).

- e) Doğru ve İşler, deyimlerin adeta onu kullanan toplumun kültürel kodlarını içeren dilsel yapılar olduklarını, kısa olmalarına rağmen semantik açıdan oldukça önemli işlevlere sahip olduklarını, dolayısıyla Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için bu deyimlerin kültürel arka planına ve onları meydana getiren söz sanatlarına vakıf olmak gerekliliğini vurgular (2013, s. 100-101).
- f) Kur'an dilinde sık bir şekilde vücûh terimi ile ifade edilen çokanlamlılık olgusuyla karşılaşılır (Acar, 2017, s. 200; İşler, 2001, s. 386). Çok anlamlılık, anlam bulanıklığına yol açabilecek dilsel bir olgudur (Kerimoğlu, 2014; Ulmann, 1977). Kur'an tefsirinde ve çevirilerinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada ele alınan *fetih*, *cihat* ve *şehit* terimlerinin de birbiriyle ilişkili birçok anlama sahip olduğu gözlenmiştir.
- g) İzutsu ayrıca Kur'an kavramlarının semantik açıdan birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bu kavramlar ele alınırken bu ilişkilerin göz önünde bulundurulması gerektiğini dile getirir (İzutsu, 2014, s. 35).
- h) Kur'an diliyle alakalı bahsedilmesi gereken başka bir husus da Kur'an'daki yabancı kelimelerin varlığıdır. Ömer Özsoy (2017, s. 23), Kur'an'da, üzerinde çalışılmaya ihtiyaç duyulacak miktarda yabancı kelimenin bulunduğunu dile getirir ve bu kelimelerin Kur'an indiği dönemde tedavülde olmasından dolayı Kur'an ayetlerinde yer almasının abes olmadığını ve asıl olanın mesajın iletilmesindeki işlevleri olduğunu belirtir. Kur'an çalışmaları alanında *Garîbu'l-Kur'an* diye adlandırılan eserler bunlar gibi Kur'an'daki yabancı dillerden Arapça'ya giren kelimelerin yanı sıra Kur'an'daki Kureyş Lehçesi dışındaki lehçelere ait olan ve kullanımı nadir olduğundan ötürü anlamı pek bilinmeyen kelimelerin anlamlarının araştırılması amacıyla telif edilmişlerdir (Acar, 2017, s. 168; Cerrahoğlu, 1996, s. 379).

BÖLÜM V

TERİMLERİN ANLAM DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ

“Fetih/ فَتْح (Feth)” Teriminin Anlamsal Değişimi

Klasik Sözlüklerde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi

“Fetih” terimi, önceki bölümde hakkında detaylı bilgiler verilmiş olan, Arap dilinin yedi klasik sözlüğünde taranmış ve kelimenin “açmak” temel anlamından hareketle kapsadığı yan anlamlara aşağıda yer verilmiştir:

Kitâbu'l-'Ayn (el-Ferâhîdî, 1980, Cilt 3, s. 194): “نقيض الإغلاق/ ‘kapatmak’ eyleminin tersi”, “افتتاح دار الحرب/ savaş yurdunun açılması”, “الحكم/ hüküm”, “النصرة/ yardım, zafer”.

Kitâbu Cemherati'l-Luga (Dureyd, 1987, s. 386): “ضد الإغلاق/ ‘kapatmak’ eyleminin zıttı”, “حکم/ hükmetmek”.

Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luga (İbn Fâris, 1979, Cilt 4, s. 469-470): “خلاف الإغلاق/ ‘kapatmak’ eyleminin tersi”, “الحكم/ hüküm”, “والله تعالى الفاتح، أي الحاكم، Allahu Teâlâ fâtiḥ, yani hâkimdir.”, “النصر والإظفار/ zafer”, “الماء يخرج من عين أو غيرها/ bir gözden veya bir yerden çıkan su”, “الفتح/ zafer”.

es-Sihâh (el-Cevherî, 1979, s. 389): “فتحت الباب فانفتح/ Kapıyı açtım, açıldı.”, “النصر: الفتح/ zafer”, “افتتح بيننا أي احكم، الماء يجري من عين أو غيرها/ bir gözden veya bir yerden akan su”, “feteha: hüküm vermek”.

Lisânu'l-'Arab (İbn Manzûr, 2014, Cilt 11, s. 119-121): “نقيض الإغلاق/ ‘kapatmak’ eyleminin الماء zıttı”, “الماء/ su ihtiyacını karşılamak için açılan kuyunun suyu”, “الماء/ bir gözden veya başka yerde akan su”, “الجارى على وجه الأرض/ yerde akan su”, “النهر/ nehir”, “الماء يجري من عين أو غيرها”, “افتتاح دار الحرب وجمعه فُتوح”, “سavaş yurdunun açılması, çoğulu futûh”, “انصر/ zafer, örneğın Hudeybiye fethi, Hudeybiye zaferi, başarısı”, “الحكم، القضاء، الحكم، karar”, “الماء الجارى في الأنهار”, “bahar yağmurun başlangıcı, yağmurun başlangıcı”, “أول مطر الوسمي، أول المطر/ okun ucunun sapına birleşme yeri”, “جئى النَّبْعِ، وهو”، “كأنه الحبة الخضراء/ neb‘ ağacının yeşil taneli şeklindeki meyvesi”.

Hudeybiye fethi şiddetli savaş/ فتح الحديبية (الفتح عن غير قتال شديد، إنه كان عن تراض بين القوم...)” içermeyen, karşılıklı rızaya dayalı bir fetih, bir zafer”

يُقَال للقاضي الفُتَّاح “فتح günü: kıyamet günü”, “يوم الفتح: يوم القيامة”, “Mekke'nin fethi/ فتح مكة” وقوله تعالى "ربنا افتح" “Kadıya, hâkime de ‘fettâh’ denir. Çünkü o hakkı açar.”, “Kur’an’daki ‘Rabbimiz aramızı ayırt et.’ sözü ‘Rabbim aramızda hüküm ver.’ anlamı taşımaktadır.”, “Hâkim iki düşman arasını ayırdı.”, “ففتح على الإمام”, “فتح: okumanı isteyen kişiye okumak”, “أن تفتح على من يستقرئك”, “فتحه: okurken takılan kişiye yardım etmek.”, “ففتحنا أبواب”, “أي فأجبتنا الدعاء verdik.’ anlamına gelir.”

”في الحديث: أوتيت مفاتيح خزائن الأرض، أراد ما سهَّل الله له ولأمته من افتتاح البلاد المتعذرات واستخراج الكنوز الممتنعات.”

“Hadiste geçen ‘Yerin hazinelerinin anahtarları bana verildi.’ ifadesindeki kasıt şudur: Allah ona ve ümmetine girilemeyen ülkelerin açılmasını ve ulaşılamayan hazinelerin çıkarılmasını kolaylaştırdı.”

Tüm bu sözlük verilerine ek olarak “فَتَحَ” kelimesiyle yakından bağlantılı olan bazı kökteşlerinin anlamları da şu şekildedir (İbn Manzûr, 2014, Cilt 11, s. 119-121; el-Cevherî, 1979, s. 389): “الاستنصار: الاستفتاح / istifâtah: yardım istemek”, “الفتاح: الفتاح/fettâh: hâkim”, “الفتاح: الفتاح: الحاكم/ fattâh: Allah’ın sıfatlarından”, “الفتاح: الفتاح: الحاكم/ fatih: hâkim”, “فَاتِحَةُ الشَّيْءِ: أوله/ fâtiha: başlangıç”, “الفتاح: الفتاح: التكبيرة الأولى/ namazın iftitâhı: ilk tekbir”, “المفتاح: المفتاح/ anahtar”, “الحكم: الفتاحة/ futâha: hüküm”.

Cahiliye Dönemi’nde “Fetih/ فَتَحَ (Feth)” Terimi

İncelenen Cahiliye şiiirlerinde “fetih” kelimesine rastlanmamıştır. Yalnızca kelimenin fiil hali olan “فَتَحَ/ feteha” kelimesi Sinan b. Ebi Harise el-Murrî’den aktarılan bir beyitte geçmektedir ve “açmak” anlamında kullanılmıştır (Lyll, 1921: 690; Lyall, 1918: 287).

"أَتْنَا عَلَيَّ فَكَانَ قَدْ فَتَحْتُ لَكُمْ
مِنْ بَابِ مَكْرُمَةٍ نُعْتَدُ أَوْ وَادٍ"

“Methedin beni ki kaç tane iyilik kapısı, kaç tane vadi açtım size”

Ercan Şen ise (2014, s. 30-31) “Kur’an’da Fetih” adlı doktora çalışmasında “fe-te-ha” kökünden bazı kelimelerin Cahiliye şiiirlerinde “hüküm, hükmetmek, rüzgâr veya kâr, anahtar” anlamlarıyla geçtiğini ifade eder ve bu anlamların geçtiği bazı beyitlere yer verir. Şen, aşağıdaki beyiti, Lisânu’l-‘Arab adlı eserden nakleder:

"أَلَا مَنْ مُبْلِغٌ عَمْرًا رَسُولًا
فِيَّيَّ عَن فَتَاحَتِكُمْ غَنِيٌّ" (2014, s. 30)

“Dikkat et; kim Amr’a elçi olarak tebligatta bulunursa, benim sizin ‘hüküm vermenize’ ihtiyacım yok.” (2014, s. 30):

İncelenen şiiirlerde فَتَحَ/ fetih kelimesi ile yakın anlamlı olan نَصَرَ/ nasr/ zafer, yardım kelimesi ve onun نَصَرَ/ nasara, نَاصِرٍ/ nâsir gibi türevleriyle karşılaşılmıştır. Burada “eş anlamlı” kavramı yerine özellikle “yakın anlamlı” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Zira “fetih kelimesi” yan anlamlarından biriyle diğer sözcükle aynı anlamı ifade ediyorsa olabileceği gibi, anlamın belirlenmesinde bağlamın etkisi de göz ardı edilmemelidir. Ebû ‘Ûde (1985, s. 298-

300), “nasr” sözcüğünün Cahiliye şiirlerinde “ülkelere yağmur yağması, bağış ve mazluma yardım” anlamlarında kullanıldığını; Kur’an’da ise “yardım” anlamını muhafaza ettiğini ve bu yardımın yalnızca Allah’ın yardımını ifade ettiğini ve onun da sadece hakedenler için olduğunu belirtir. Ebû ‘Ûde, kelimenin Kur’an’da, “yardım” anlamının yanı sıra “hakkın ve hayrın galip gelmesi” anlamını da taşıdığını, nitekim Allah’ın yalnızca hakkı ve hayrı galip kılacağını belirtir. Ayrıca “فَتْحٌ” sözcüğünün ve “نَصْرٌ” sözcüklerini eş anlamlı olarak değil, ilkinin diğerinin sonucu olarak ele alır. Yani fetih, Allah’ın yardımının sonucudur. Sonuç olarak ele alınan Cahiliye şiirlerinde kelimenin bazı kökteşleri ve yakın anlamlılarına rastlanmış olup “فَتْحٌ” çekimine rastlanmamıştır. Bu durum, o dönemde terimin “ülke ele geçirme” anlamını içermediği fikrini akla getirmektedir.

Kur’an Ayetlerinde “Fetih/ فَتْحٌ (Feth)” Terimi

Kur’an’da fetih kelimesi فَتْحٌ şekliyle fetaha فَتَحَ kökünden türemiş diğer sözcüklerden bağımsız olarak on iki yerde geçmektedir. Kur’an’da geçen aynı kökten türemiş diğer sözcükler şu şekildedir: مُفْتَحَةٌ, مُفْتَحٌ, فَتَّاحٌ, فَتَّاحٌ, فَتَّاحٌ / يُفْتَحُ, مَفَاتِحُ, فَتْحٌ / يُفْتَحُ / اِفْتَحُ / فَتَّحَ, اسْتَفْتَحَ / يَسْتَفْتِحُ (Abdulbâkî, 1944, s. 510-511; “Almaany”, t.y., a). Araştırmada incelenecek ayetlere Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’in resmi sitesinde yer alan Kur’an-ı Kerim’in Arapça metni ve Türkçe meali incelenerek karar verilmiştir (“Diyanet İşleri Başkanlığı”, t.y.). Bu doğrultuda içerisinde “فَتْحٌ, فَتَّاحٌ, اسْتَفْتَحَ, فَتَّحَ” kelimelerinin yer aldığı on dört ayet incelenmiş ve bu ayetlerin Arapça metni aynı siteden alınmıştır.

Kur’an ayetlerinde geçen “fetih” kelimesi ile yakın anlamlı diğer bazı sözcükler de şu şekildedir: نَصْرٌ (zafer, başarı, yardım), حُكْمٌ (hüküm, karar, buyruk), فَوْزٌ (başarı, kazanç).

Tefsirlerde “Fetih/ فَتْحٌ (Feth)” Terimi

(1) "إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ نُغْنِي عَنْكُمْ فِئَتَكُمْ شَيْئاً وَلَوْ كُنْتُمْ

وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ" (Kur’an-ı Kerim, el-Enfâl 8:19)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 106-107): Ayetin açıklamasında Ebû Cehil'in Bedir savaşı öncesinde, Allah'tan Muhammed ile kendileri arasında hüküm verilmesini, katında en sevgili ve razı olunanı muzaffer kılmasını, ona yardım etmesini istediği şu dualardan bahsetmektedir:

"اللهم اقض بيننا وبين محمد، اللهم أيما كان أحب إليك، وأرضى عندك، فانصره."

"Ey Allah'ım Muhammed ve bizim aramızda hüküm ver. Hangimiz sana daha sevgili ise, hangimizden razıysan, ona yardım et."

"اللهم انصر أعلى الجندين وأكرم القبيلتين."

"Ey Allahım, iki ordudan en yücesine, iki kabileden en değerlisine yardım et!"

Ayrıca ayette yer alan "إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ" ifadesinin "النصر" şeklinde "إن تستنصروا فقد جاءكم النصر" şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla ayetteki "استفتح" fiili yardım istemek ve hüküm verilmesini istemek; "فتح" kelimesi ise yardım, zafer ve hüküm olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Ayetin Bedir savaşı öncesi ile alakalı olduğundan bahsedilmektedir. Açıklamalara göre ayetteki "مُسْتَفْتِحٌ/ fetih isteyen" Ebû Cehil'dir ve şu duaları ettiğine dair rivayetler mevcuttur:

"اللهم أيما كان أفجر لك وأقطع للرحم، فأحنه اليوم!"

"Ey Allah'ım hangimiz senin için daha fâcir, daha uzaksa sana, helak et onu!"

"اللهم اقطعنا لرحمه، وآتانا بما لا نعرف، فأحنه الغداة!"

"Ey Allah'ım onunla bağımızı kes, bize bilmediklerimizi ver ve onu helak et!"

"اللهم انصر أحب الدينين إليك، ديننا العتيق، أم دينهم الحديث"

"Ey Allah'ım iki dinden, yani bizim eski dinimiz ve onların yeni dini, senin için en sevgili olana yardım et!"

Ayrıca müşriklerin de şu şekilde dua ettiğine dair rivayet mevcuttur:

"اللهم انصر أعز الجندين، وأكرم الفتتين، وخير القبيلتين!"

"Ey Allah'ım iki ordudan en aziz, iki gruptan en değerli olanına ve iki kabileden en hayırlısına yardım et!"

Bu tefsirde ayette yer alan "إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ" ifadesinin açıklamalarında ise şu rivayetler yer almaktadır:

"... إن تستحكموا الله ... وتستنصروه عليه, فقد جاءكم حكم الله, ونصره" / "Hüküm isterseniz işte hüküm, yardım isterseniz işte yardım."

"... إن تستقضوا فقد جاءكم القضاء" / "Hüküm isterseniz işte hüküm."

"... إن تستنصروا فقد جاءكم المدد" / "Yardım isterseniz işte size yardım."

"... إن تستفتحو العذاب, فعذبوا يوم بدر" / "Azap istiyorsanız, Bedir günü azabı buldunuz."

İncelemelerde ayette yer alan "استفتح" fiili "استحكم" ve "استنصر" fiilleriyle ve "فتح" kelimesi "عذاب", "مدد", "نصر", "قضاء", "حكم", "استفتح" kelimeleriyle açıklandığı görülmüştür. Buradaki azap kelimesi aslında fetih kelimesinin anlamlarından biri olarak değil; hüküm, karar anlamındaki fetihin sonucu olarak yorumlanabilir. Ayrıca bir rivayette "استفتح" fiilinin "الإِنصاف في الدعاء" duada adaletli olmak" anlamına geldiğinden bahsedilmektedir. İncelemeler sonucunda ayetteki "استفتح" fiilinin hüküm, karar verilmesini istemek ve yardım istemek; ayetteki "فتح" kelimesinin ise hüküm, karar, yardım anlamlarında yorumlandığı görülmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 408): Tefsirde hitabın Mekke halkına ait olduğu ve şu minvalde dua ettikleri belirtilmektedir:

"... إن كان محمد على حق فانصره وإن كنا على حق فانصرونا"

"... Eğer Muhammed hak üzere ise ona, biz hak üzere isek bize yardım et!"

Buna ek olarak Mekke halkının ve Ebû Cehil'in ettiği diğer dualardan da bahsedilmektedir. Ayrıca açıklamalarda "نعد لنصرته عليكم (النبي)" ibaresine rastlanmaktadır ve Allah'ın

peygamberini müşriklere karşı muzaffer kılacağını vaat ettiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla açıklamalarda “فتح” kelimesinin “نَصْر/ yardım ve zafer” olarak yorumlandığı görülmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de Ebû Cehil ve müşriklerin Bedir savaşından önce aşağıda yer alan duaları ettiğine ve bu dualara cevaben ayetin indiğine dair rivayetler bulunmaktadır:

"اللهم اقطعنا للرحم وآتانا بما لا نعرف فأحنه الغداة"

“Ey Allah’ım bağımızı kes, bize bilmediklerimizi ver ve onu helak et!”

"اللهم انصر أعلى الجندين ، وأكرم الفتتين ، وخير القبيلتين"

“Ey Allah’ım iki ordudan en aziz, iki gruptan en değerli olanına ve iki kabileden en hayırlısına yardım et!”

Ayette yer alan “إِنْ نَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ” ifadesindeki “استفتح” fiili “استنصر/ yardım istemek”, “استقضى/ hüküm istemek” ve “استحكم/ hüküm istemek” fiilleriyle açıklanmıştır. Dolayısıyla açıklamalarda “فتح” kelimesinin zafer, yardım, hüküm, karar olarak yorumlandığı görülmüştür.

(2) "وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ" (Kur'an-ı Kerim, es-Secde 32:28)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 453): Ayetin açıklamasında “الفتح” kelimesinin “القضاء/ hüküm” anlamına geldiği ve bu hükmün de “البعث/ tekrardan dirilme” olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca açıklamalarda müminlerin şu ifadesine yer verilmiştir:

"ذلك أن المؤمنین "قالوا إن لنا يوماً/يوم" نتنعم فيه ونستريح"

“Bizim için nimetlere sahip olacağımız ve rahat edeceğimiz bir gün var.’ dediler.”

Buna karşılık Mekkeli müşriklerin diriliş gününü yalanlarcasına:

"متى هذا الفتح إن كنتم صادقین، فإن كان البعث حقاً صدقنا يومئذ"

“Doğru söylüyorsanız hani nerede o fetih? Tekrardan diriliş doğruysa işte o zaman inanırız.” diye karşılık verdikleri ve ayetin bu durumla alakalı olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla ayetteki “الفتح” kelimesi hüküm, tekrardan diriliş olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde, ayetteki “مَتَى هَذَا الْفَتْحِ / Bu fetih ne zaman?” ifadesinin müşriklere ait olduğundan ve anlamı hususunda çeşitli rivayetler bulunduğu bahsedilmektedir. İfadede yer alan “الْفَتْحِ” kelimesi için; “الحكم / hüküm”, “الثواب والعقاب / ödül ve ceza” ve “العذاب / azap” anlamları verilmiştir. Açıklamalarda ayete dair Mukâtil b. Süleymân tefsirinde de bahsedilen, Peygamberin ashabının “Bizim için nimetlere sahip olacağımız ve rahat edeceğimiz bir gün var.” sözünden ve müşriklerin verdiği aynı cevaptan bahsedilmektedir. Bunlara ek olarak ayetteki fetih kelimesiyle, Mekke’nin fethinin kastedildiğine dair görüş de bildirilmiştir. Özetle ayetteki “الفتح” kelimesi ile hüküm, sevap ve ceza, azap, Peygamberin rahat edip nimetleneceğimiz gün diye bahsettiği vaat edilen gün ve Mekke’nin fethi kastedildiğine dair yorumlar elde edilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 846): Tefsirde Müslümanların “Allah bizi müşrikler üzerine muzaffer kılacak ve onlarla aramızda hüküm verecek.” demeleri üzerine müşrikler “Bu fetih ne zaman?” diye sorduğundan bahsedilmektedir. Ayetteki “الفتح” kelimesi ile “النصر / zafer, yardım” ve “الفصل بالحكومة / hükümle ayırt etme” anlamlarının kastedildiği belirtilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kâfirlerin, Allah’ın üzerlerine olan gazabı ve intikamı konusunda acele etmesi ve bunu uzak görmeleri, yalanlamaları sonucu Peygambere “مَتَى هَذَا الْفَتْحِ؟ / Bu fetih ne zaman?” diye sorduklarından ve bu soruyla “İddia ettiğin vakit ne zaman? Ne zaman bize galip gelecek bize karşı zafer kazanacaksın? Ne zaman Allah intikamını alacak?” anlamlarının kastedildiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla ayetteki “الفتح” kelimesi ile rahata kavuşulacak gün, zafer kastedilmektedir.

(3) "قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ" (Kur'an-ı Kerim, es-Secde 32:29)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 453): Tefsirde, ayette geçen “يوم الفتح / fetih günü” ifadesi “القضاء والبعث / hüküm ve yeniden diriliş günü” olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde, ayette geçen “يوم الفتح / fetih günü” ifadesi; “يوم الحكم / hüküm günü”, “ومجيء العذاب / azabın gelişi”, “يوم القيامة / kıyamet günü” anlamlarıyla yorumlanmıştır. Açıklamada önceki ayetteki “fetih” kelimesi Mekke’nin fethi olarak yorumlandığı takdirde Mekke’nin fethinden sonra çok sayıda kişinin Müslüman olmasından dolayı bir çelişki oluşacağı ve buradaki “fetih günü” ile “kıyamet, hüküm günü” anlamının kastedildiği belirtilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 846): Bu tefsirde “يوم الفتح” ifadesi ile “يوم القيامة / kıyamet günü”nün kastedildiği belirtilmiş ve kıyamet günü, “وهو يوم الفصل بين المؤمنين وأعدائهم / Müminler ve düşmanlarının ayırt edildiği ve müminlerin onlar üzerine zafer kazandığı gün” olarak açıklanmıştır. Ayrıca “يوم الفتح” ifadesi ile Bedir günü ve Mekke’nin fethinin kastedildiğine dair yorumlar da vardır. Fakat ayette fetih gününden sonra imanın fayda vermeyeceğinden bahsedildiğinden kıyamet günü olarak yorumlanmasında bir beis olmadığı; fakat Bedir savaşı ve Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olanların olduğu bilindiğinden bu yorumlarda sıkıntı olacağı hususuna ise Zemahşerî, eğer Mekke’nin fethi ve Bedir savaşı olarak yorumlanırsa ölenler için imanlarının fayda vermeyeceği kastedildiği şeklinde açıklık getirmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde “يوم الفتح” ifadesinin açıklamasında “إذا حل بكم بأس / Allah’ın gazabı ve intikamı, dünya ve ahirette sizi bulduğu zaman” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca “Buradaki ‘fetih günü’ ile ‘Mekke’nin fethi’ kastedilseydi Peygamber iki bine yakın kişinin Müslüman oluşunu kabul etmezdi, dolayısıyla buradaki ‘fetih’ ile ‘القضاء والفصل / hüküm ve ayırt edilme’ kastedilmiştir.” şeklinde yorum bulunmaktadır.

(4) "وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ

كُرْ'AN-1 KERİM,) أَغْظَمُ دَرَجَةً مَنِ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

(el-Hadîd 57:10)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 239): Bu tefsirde ayetteki “الفتح” kelimesi Mekke’nin fethi olarak yorumlanmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsire göre ayetteki “الفتح” kelimesi “فتح مكة/ Mekke’nin fethi” ve “فتح الحديبية/ Hudeybiye barışı, صلح الحديبية” olarak yorumlanmıştır. Ayette bahsedilen harcama da müşriklerle yapılan cihatta yapılan harcama olarak belirtilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1082): Tefsirde ayetteki “الفتح” kelimesi ile Mekke’nin fethinin kastedildiği belirtilmekte ve şöyle bir açıklamaya yer verilmektedir:

"لا يستوي منكم من أنفق قبل فتح مكة، قبل عز الإسلام، وقوة أهله ودخول الناس في دين الله أفواجا وقلة الحاجة إلى القتال والنفقة فيه ومن أنفق من بعد الفتح ..."

“Sizden; Mekke’nin fethinden önce; İslam’ın yücelmesinden, taraftarlarının kuvvetlenmesinden ve insanların Allah’ın dinine bölük bölük girişinden ve savaşmaya, bu uğurda harcamaya olan ihtiyacın azalmasından önce harcayan ile fetihten sonra harcayan bir değildir...”

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki “الفتح” kelimesi, “فتح مكة/ Mekke’nin fethi” ve “فتح الحديبية/ Hudeybiye barışı” olarak yorumlanmıştır. Tefsirde şu şekilde bir açıklamaya yer verilmiştir:

"وذلك أن قبل فتح مكة كان الحال شديداً، فلم يكن يؤمن حينئذ إلا الصديقون، وأما بعد الفتح فإنه ظهر الإسلام ظهوراً عظيماً، ودخل الناس في دين الله أفواجا"

“Mekke’nin fethinden önce şartlar zorluydu ve o zaman sadece sıddıklar iman etmekteydi; fakat fetihten sonra İslam güçlü bir şekilde zuhur etti ve insanlar bölük bölük Allah’ın dinine girdiler...”

(5) "فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ

(Kur’an-ı Kerim, el-Mâide 5:52) "فَيُصِيبُحُوا عَلَى مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ"

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 484): Ayetin öncesindeki açıklamalarda Peygamberin zafer kazanacağından ümit kesen ve Yahudilerle anlaşma yapmayı düşünen münafıklardan bahsedilmektedir. Ayetin açıklamasında “الفتح” kelimesinin “نصر/ zafer” anlamında kullanıldığı görülmekte ve şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

“يعني بنصر محمد (ص) الذي يثسوا منه”

“Onların ümit kestiği Muhammed peygamberin zaferi kastedilmektedir.”

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayette geçen “الفتح” kelimesinin yorumlanmasında ihtilafa düştüğü belirtilmiş ve kelimeye dair şu anlamlar verilmiştir: “القضاء/ hüküm, karar”, “فتح/ Mekke’nin fethi”. Açıklamalarda aşağıdaki ibarelere rastlanmıştır:

"وقد يجوز أن يكون ذلك القضاء الذي وعد الله نبيه محمدًا صلى الله عليه وسلم"

“O hüküm, Allah’ın nebisi Muhammed (sav)’e vaat ettiği hüküm olabilir.”

"فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ" فتح، مكة، لأن ذلك كان من عظيم قضاء الله، وفصل حكمه بين أهل الإيمان والكفر، ومقرراً عند أهل الكفر والنفاق"

“Ayette yer alan ‘fetih’ kelimesi ile ‘Mekke’nin fethi’ kastedilmektedir. Çünkü o, Allah’ın yüce hükümlerindedir ve iman ehli ile küfür ehlinin ayırtedilmesidir.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 294-295): Ayetin tefsirinde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat açıklamada geçen “على أعدائه” / رسول الله (ص) “Rasullullah’a düşmanlarına karşı verilecek” ibaresinden zafer, başarı, üstünlük anlamları çıkmaktadır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayette geçen “الفتح” kelimesi “فتح مكة/ Mekke'nin fethi” ve “القضاء والفصل/ hüküm ve ayırt edilme” olarak yorumlanmıştır.

(6) "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا" (Kur'an-ı Kerim, el-Fetih 48:1)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 65): Tefsirde zaman olarak Hudeybiye'ye işaret edilmekte, Peygamberin Hudeybiye'den dönüşünden bahsedilmektedir. Açıklamalarda ayetteki “فتح” kelimesi için “يعني قضاء بينا، يعني الإسلام” / yani açık hüküm, yani İslam” açıklaması yapılmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde, ayetle ilgili şu açıklama yer almaktadır:

"إِنَّا حَكَمْنَا لَكَ يَا مُحَمَّدُ حَكْمًا مِّنْ سَمْعِهِ أَوْ بَلْغَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي تَالِبٍ مِّنْ خَالَفِكَ وَنَاصِبِكَ مِنْ كُفَّارِ قَوْمِكَ، وَقَضَيْنَا لَكَ عَلَيْهِمُ بِالنَّصْرِ وَالظَّفْرِ، لَتَشْكُرَنَّ رَبَّكَ، وَتَحْمَدَهُ عَلَى نِعْمَتِهِ بِقَضَائِهِ لَكَ عَلَيْهِمْ"

“Senin hakkında, işiten ve idrak edenler için, kavminin kâfirlerinden sana muhalefet ve düşmanlık edenlerin aleyhinde hüküm verdik; sana yardım ettik ve seni onlara karşı muzaffer kıldık. Sen de Rabbine şükret ve senin için onların aleyhinde verdiği hüküm nimeti için O’na hamdet.”

Açıklamada “فَتَحَ” fiilinin “حَكَّمَ/ hükmetmek” ve “قَضَى/ hükmetmek”; “فَتَحَ” kelimesinin de “حُكْمَ/ hüküm”, “قَضَاءَ/ hüküm”, “نَصْرَ/ zafer, yardım, başarı” ve “ظَفَرَ/ zafer” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu ayetin açıklamasında Nasr suresinin ilk ayetinden de bahsetmekte ve o ayetteki “fetih” için “Mekke'nin fethi” olduğundan bahsedilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1024): Tefsirde ayetteki “فتح” kelimesi “قَضَاءَ/ hüküm” ve “حُكْمَ/ hüküm” kelimeleri, “فَتَحَ” fiili ise “قَضَى/ hükmetmek” fiili ile açıklanmıştır. Ayrıca ayetteki fetihin Mekke'nin fethi, Hudeybiye fethi, Hayber'in fethi ve Rum fethi olduğuna dair görüşler vardır.

Bir sonraki ayette Peygamberin bağışlanmasından bahsedilmektedir ve bu ayetteki fetih bağışlanmanın sebebi olarak yorumlanmıştır. Zemahşerî, Mekke'nin fethinde dört hususun bir araya geldiğini belirtir: bağışlanma, nimetin tamamlanması, doğru yola erdirilme ve aziz

bir zafer. Açıklamalarda Mekke'nin fethinin bağışlanma ve sevaba vesile olmasının düşmanla yapılan cihat, savaş olmasından da kaynaklandığı belirtilmektedir. Burada şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

"والفتح: الظفر بالبلد عنوة، أو صلحا بحرب أو بغير حرب لأنه منغلق ما لم يظفر به فإذا ظفر به وحصل في اليد فقد فتح."

“Fetih bir ülkede zorla veya barışla, savaşarak veya savaşmadan elde edilmiş zaferdir. Çünkü zaferden önce o ülke kapalıdır ve zaferle elde edilmiş, açılmış olur.”

Ayetteki fetihin Hudeybiye fethi olduğu da söylenmiştir. Hudeybiye’de şiddetli bir savaş olmamış, fakat taş ve ok atışmaları olmuştur. Bunlara ek olarak tefsirde fetih ile İslam dininin kastedildiğine dair bir açıklamaya da rastlanmıştır:

"فتح الله له بالإسلام والنبوة والدعوة بالحجة والسيف، ولا فتح أبين منه وأعظم وهو رأس الفتوح كلها إذ لا فتح من فتوح الإسلام إلا وهو تحته ومنتشعب منه."

“Allah ona İslam ile birlikte; peygamberlik, delil ve kılıçla davet nimetlerini vermiştir. Ondan daha açık ve daha yüce bir fetih yoktur ve o, bütün fetihlerin başıdır. Diğerleri onun altındadır ve onun bir dalıdır.”

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde surenin Peygamber Hudeybiye’den döndüğünde indiği belirtilmektedir ve Hudeybiye sulhunun içerisinde gizlediği faydadan dolayı fetih olarak görüldüğü belirtilmektedir. Açıklamalarda şu şekilde ibarelerle de karşılaşılmıştır:

"تعدون أنتم الفتح فتح مكة، وقد كان فتح مكة فتحا، ونحن نعد الفتح ببيعة الرضوان يوم الحديبية..."

“Siz fetihi, Mekke'nin fethi sayarsınız ki Mekke'nin fethi bir fetihtir. Biz ise fethi Rıdvan Biati ve Hudeybiye günü sayarız...”

Ayrıca Peygamberin Hudeybiye’den sonra insanlara bu ayeti okuduğu, ashabından birinin “Fetih, bu mudur ya Rasulallah?” diye sorunca şu şekilde karşılık verdiği bahsedilmektedir: “إني والذي نفسي محمد بيده، إنه لفتح” / Muhammed’in nefsi elinde olana yemin olsun ki o fetihtir.

Ayrıca tefsirde Hudeybiye sulhu ile alakalı şöyle bir açıklamaya da yer verilmiştir:

"فقوله : (إنا فتحنا لك فتحا مبينا) أي: بينا ظاهرا، والمراد به صلح الحديبية فإنه حصل بسببه خير جليل، وآمن الناس واجتمع بعضهم ببعض، وتكلم المؤمن مع الكافر، وانتشر العلم النافع والإيمان ."

"Burada kastedilen açık, net bir fetihtir ve ondan kasıt ise Hudeybiye Sulhüdür. Zira o birçok hayra vesile olmuştur. İnsanlar iman etmişler, bir araya gelmişler, mümin kâfirle konuşmuş ve faydalı ilim, iman yayılmıştır."

(7) "لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا"

(Kur'an-ı Kerim, el-Fetih 48:18)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 73): Ayetin tefsirinde fetih kelimesi ile Hudeybiye ve Hayber ganimetlerine işaret edilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde fetih ile Hayber'in fethi kastedildiğine dair rivayetler mevcuttur.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1027): Tefsirde ayetteki fetih ile Hayber'in fethinin kastedildiği bildirilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde fetihle alakalı şöyle bir açıklama mevcuttur:

"وهو ما أجرى الله على أيديهم من الصلح بينهم وبين أعدائهم، وما حصل بذلك من الخير العام المستمر المتصل بفتح خيبر وفتح مكة، ثم فتح سائر البلاد والأقاليم عليهم، وما حصل لهم من العز والنصر والرفعة في الدنيا والآخرة"

"Allah onlar ve düşmanları arasında barış tesis etmiştir. Bu barışın arkasından ertesini yıl Hayber'in fethi, Mekke'nin fethi, diğer ülke ve bölgelerin fethi gelmiştir. Onlar da dünyada ve ahirette izzet, zafer ve şeref kazanmışlardır."

Bu açıklamada "فَتَحَ" kelimesinin ülke, yer fethetmek, almak, orayı İslâm'a açmak anlamlarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

(8) "لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَهُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ

(Kur'an-ı Kerim, el-Fetih 48:27) "مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا"

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 77): Tefsirde fetihle alakalı olarak Hayber'in fethi ve Hayber ganimetlerinden ve sonraki yılda Peygamberin rüyası tasdik olunarak kendisi ve ashabının Mescid-i Harâm'a girişinden bahsedilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde "الفتح القريب" ifadesinin yorumu hususunda çeşitli rivayetler bulunduğu bahsedilmektedir. Bu rivayetler şu şekilde sıralanabilir: "هو الصلح النحر", "الذي جرى بين رسول الله وبين مشركي قريش / Rasulullah ve Mekke müşrikleri arasındaki sulh", "بالحديبية، افتتاح خيبر، العمرة في السنة القابلة / Hudeybiye'de kurban kesimi, Hayber'in fethi ve bir sonraki sene umre", "صلح الحديبية / Hudeybiye sulhu", "فتح خيبر / Hayber'in fethi".

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1029): İncelemeye göre "الفتح القريب" ifadesi ile "فتح خيبر / Hayber'in fethi" kastedilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde "الفتح القريب" ifadesi "وهو الصلح الذي كان بينكم وبين / O siz ve müşrik düşmanlarınız arasındaki sulhtur." cümlesi ile açıklanmıştır.

(9) "وَأُخْرَى تُحِبُّوهُمَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ" (Kur'an-ı Kerim, es-Saf 61:13)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 317): Ayetteki "فتح قريب" ifadesi "نصر عاجل في الدنيا / dünyada elde edilecek yakın zafer" olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki "فتح قريب" ifadesinin anlamı üzerinde durulmamış yalnızca "فتح عاجل / acil bir fetih" ifadesi kullanılmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1104): Tefsirde fetih kelimesinin sıfatı olan "قريب / yakın" kelimesi "عاجل / acil" kelimesi ile açıklanmış bu yakın fetih Mekke'nin fethi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yakın fethin "فتح فارس والروم / Fars ve Rum fethi" olduğuna dair rivayet de vardır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetin tefsirinde şu açıklamalarla karşılaşılmıştır:

"(نصر من الله وفتح قريب) أي : إذا قاتلتم في سبيله ونصرتم دينه، تكفل الله بنصركم"

“(Allah’tan bir zafer ve yakın bir fetih): Eğer O’nun yolunda savaşırırsanız ve dininin yardımcısı olursanız O da sizi zafere ulaştırır.”

"(وفتح قريب) أي : عاجل فهذه الزيادة هي خير الدنيا موصول بنعيم الآخرة ، لمن أطاع الله ورسوله ، ونصر الله ودينه"

“(Yakın bir fetih): Acil bir fetih ki o, Allah ve Rasûlüne itaat eden, O’na ve dinine yardım edenler için dünyadaki hayır, ahiret nimetine hazırlıktır.”

Açıklamalar incelendiğinde buradaki “فتح قريب” ifadesinin “نصر/ zafer” ve “خير الدنيا/ dünya iyiliği” olarak yorumlandığı görülmüştür.

(10) " إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ " (Kur’an-ı Kerim, en-Nasr 130:1)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 895): Tefsirde surenin Mekke ve Taif’in fethinden sonra indiği belirtilmekte bunun dışında fetihle alakalı bir açıklama bulunmamaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki “fetih” kelimesi ile Mekke’nin fethinin kastedildiği belirtilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1225-1226): Tefsirde “نصر” ve “فتح” arasındaki fark; ilkinin yardım ve düşmana karşı zafer kazanmak, ikincisinin ülkelerin açılması olduğu şeklinde açıklanmıştır ve genel olarak Mekke’nin fethi üzerinde durulmuştur.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetin tefsirinde fetih kelimesinin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(11) " وَأَسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ " (Kur’an-ı Kerim, İbrâhîm 14:15)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 401): Ayette geçen “استفتح” fiili “يعني دعوا ربهم” yani Rablerine dua ettiler, yardım istediler.” şeklinde açıklanmıştır. yardım isteyen kim olduğu hususunda ise peygamberler ve Mekkeli müşrikler olarak iki farklı görüş vardır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “استفتح” fiili “استنصر/ yardım istemek” olarak yorumlanmıştır. Bu tefsirde de fiilin faili, peygamberler veya ümmetler olarak yorumlanmıştır. Peygamberler kavimleri için yardım istemiş, kavimlerin istiftâhı ise bela, azap istemek şeklinde olmuştur.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 547): Tefsirde “استفتحوا” fiili “استنصروا/ Yardım istediler, zafer istediler.”, “استحكموا/ Hüküm verilmesini istediler.” ve “وسألوه القضاء بينهم من الفتاحة/ Aralarında hüküm verilmesini, ayırt edilmesini istediler.” şeklinde yorumlanmıştır. Fiilin faillerinin peygamberler veya kâfirler olabileceği şeklinde yorumlar mevcuttur.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetteki “استفتح” fiili “استنصر/ yardım istemek” şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim açıklamalarda peygamberlerin kavimleri için yardım istemesinden bahsedilmektedir. Başka bir rivayete göre de fiilin faili ümmetlerdir ve kendileri için yardım isteme eyleminde bulunmuşlardır.

(12) "وَإِذَا نَقَّوُا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغُضُوبِهِمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَنُحَدِّثُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ

أَفَلَا تَعْقِلُونَ" (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2:76)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 118): Ayetteki “بما فتح الله عليكم” Allah’ın size açtıkları” ifadesi “بما بين لكم في التوراة من أمر محمد (ص) / Muhammed (sav) hakkında size Tevrat’ta açıkladıkları” şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla burada “افتتح/ açmak” fiili “بيِّن/ açıklamak” anlamında kullanılmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “بما فتح الله عليكم” Allah’ın size açtıkları” ifadesinin ; “بما / Allah’ın size emri, buyruğu”, “بما أنزل الله عليكم من أمر محمد (ص)”, “بما حكم الله به عليكم، وقضاه فيكم”, “بما حكمته في التوراة”, “بما جاء به في التوراة” anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca tefsirde “fetih” kelimesinin kök anlamı ile ilgili bir açıklama bulunmaktadır:

"وأصل "الفتح" في كلام العرب: النصر والقضاء، والحكم. يقال منه: " اللهم افتح بيني وبين فلان "، أي احكم بيني وبينه"

“Arap dilinde ‘fetih’ kelimesinin aslı: zafer, yardım, hüküm, karar. Örneğin: ‘Allahım benimle biri arasında hüküm ver.’”

Buna ek olarak “القاضي/ hâkim” için “الفتاح” dendiği belirtiliyor.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 83-84): Tefsirde ayette yer alan “بما فتح الله عليكم/ Allah’ın size açtıkları” ifadesi, “بما بين لكم في التوراة من صفة محمد،/ Allah’ın size Tevrat’ta Muhammed’in vasfı hakkında açıkladığı” ve “بما أنزل ربكم في كتابه/ Rabbinizin kitabında indirdiği” şeklinde yorumlanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y.): Ayette yer alan “بما فتح الله عليكم/ Allah’ın size açtıkları” ifadesi, “بما أنزل الله عليكم في كتابكم من نعت (ص)“/ Allah’ın size kitabınızda Muhammed (sav)’in naati hakkında indirdiği”, “بما حكم الله/ Allah’ın hüküm verdiği”, “بما قضى الله لكم وعليكم/ Allah’ın sizin lehinize ve aleyhinize hükmettiği” şeklinde yorumlanmıştır. Bir rivayete göre de açılan, hüküm verilen husus azaptır: “(أتحدثوهم بما فتح الله عليكم) من العذاب”.

(13) "فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ"

(Kur’an-ı Kerim, el-En’âm 6/44)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 561): Ayetteki “فتحنا عليهم/ onlara açtık” ifadesi “أرسلنا عليهم/ onlara gönderdik” olarak yorumlanmıştır ve üzerlerine gönderilen husus da “zorluktan sonra çeşit çeşit her şeyin iyisi” olarak açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde, ayetteki “فتحنا عليهم أبواب كل شيء”/ Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık” ifadesi şu şekilde açıklanmıştır:

"بدلنا مكان البأساء الرخاء والسعة في العيش، ومكان الضراء الصحة والسلامة في الأبدان والأجسام..."

“Sefaleti, yaşamınızda rahatlık ve genişlikle, kötü günü bedenlerinizde sağlık ve selamle değiştirdik...”

Ayrıca tefsirde yer verilen Peygamberin bir sözünde, Allah'ın kullarına nimet vermesi bağlamında “يعطي” fiili geçmektedir. Tefsirde fiilden ziyade verilen nimetler üzerinde durulmuştur.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 327): Bu tefsirde de kelimenin anlamı üzerinde değil verilen nimetler üzerinde durulmuştur.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki “فَتَحَ/ açtı” fiili, “أعطى/ verdi” olarak yorumlanmıştır.

(14) "قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ" (Kur'an-ı Kerim, Sebe 34:26)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 533): Ayetteki “يفتح” fiili “يقضي/ hüküm vermek” ve “الفتاح” kelimesi “القضاء/ hüküm veren” olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki “يفتح” fiili “يقضي/ hüküm vermek” ve “الفتاح” kelimesi “القاضي/ hüküm veren” olarak yorumlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 874): Tefsirdeki açıklamaya göre “وفتح الله بينهم” ifadesi “وهو حكمه وفصله أنه يدخل هؤلاء الجنة وأولئك النار”/ Hükmetti ve kimin cennete kimin ateşe gireceğini ayırt etti.” anlamına gelir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki “يفتح” fiili için şöyle bir açıklama getirilmiştir:

"ثم يفتح بيننا بالحق ، أي : يحكم بيننا بالعدل ، فيجزئ كل عامل بعمله ، إن خيرا فخير ، وإن شرا فشر"

“O aramızda adaletle hüküm verir. Her fiil işleyene işlediğinin karşılığını verir: hayra hayırla, şerre şerle.”

Ayetteki “الفتاح” kelimesi ise “الحاكم العادل/ adaletle hüküm veren” olarak yorumlanmıştır.

Modern Sözlüklerde “Fetih/ فَتْح (Feth)” Terimi

“Fetih” terimi ve onunla yakından ilişkili bazı kökteş kelimeler, modern sözlüklerde taranmış ve ulaşılan bilgiler tablolaştırılmıştır.

Tablo 3

“Fetih” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı

Sözlükler	Fetih
el-Mu‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi (el-‘Âyid vd., 1988, s. 914-915)	"فَتْحٌ: مص فَتَحَ، (في النحو) إنهاء الكلمة المبنية بفتحة... الاستيلاء على بلد عن طريق الحرب (الفتح الإسلامي)، (كان فتح مكة فتح الفتح)" “Fetih: feteha fiilinın masdarı, (nahivde) kelimenin sonunun fetha ile çekimlenmesi, savaş yoluyla bir ülkenin ele geçirilmesi (İslami fetih), (Mekke'nin fethi fetihlerin fethidir.)”
el-Mevrid (el-Bealbekî, 1995, s. 814)	“فَتْحٌ: opening/ açmak, kapatmanın zıddı.” “فَتْحٌ (البلاذ): conquest; occupation/ ele geçirmek, işgal etmek.” “فَتْحٌ: victory, triumph/ zafer, başarı, galibiyet.”
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’t-Dîniyye (el-Mâlikî, & İbrâhîm, 1997)	-
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî ve’l-Elfâzi’l-Fıkhîyye (Abdulmun‘im, 1999)	-
A Dictionary of Islamic Words and Expressions (Saleh, M. I., 2002, s. 47)	“فَتْحٌ خيبر: Fath Kyahbar: Conquest of Khaybar. Victorious entry of the citadel of Khaybar, north of Medina, by the Prophet Muhammad (PBUH) and his companions.” “Hayber’in fethi, zaptı, ele geçirilmesi. Muhammed Peygamber (sav) ve arkadaşlarının Medine’nin kuzeyindeki Hayber kalesine muzaffer bir şekilde girişi.” “فَتْحٌ مكة: Fath Makkah: Capture of Makkah. Victorious entry of Makkah, by the Prophet Muhammad (PBUH) and his companions in the eighth year of Hijrah.” “Mekke’nin zaptı, ele geçirilmesi. Muhammed Peygamber (sav) ve arkadaşlarının hicretin sekizinci yılında Mekke’ye muzaffer bir şekilde girişi.”
et-Ta‘rifâtü’l-Fıkhîyye (el-Birketî, 2003, s. 161)	“النصر والرزق الذي يفتح الله به...”
Kâmûsu’l-Elfâzi’l-İslâmiyye (el-Hudravî, 2004, s. 393-394)	“الفتح: Victory/ zafer.” “The title of the 48th sūrah of the Qur’an... / 48. Kur’an suresinin adı.” “فتح مكة: The conquest of Makkah/ Mekke’nin fethi.” “فتح قريب: Speedy victory/ hızlı zafer.” “فتح مبين: Manifest victory/ açık zafer.” “فاتح: One who opens, one who gives judgment./ Açan ve hüküm veren.”
el-Mu‘cemu’l-Vasît (Mecmau’l-Lugati’l-Arabîyye fi Mısır, 2004, s. 671)	"الفَتْحُ: عند أهل العربية: نوع من الحركة يفتح لها الفم. وهو من ألقاب البناء." "Arapça ehlinde anlamı şudur: Bir tür hareke ki telaffuzu esnasında ağız açılır ve o çekim kalıplarından biridir."

A Dictionary of Islamic Terms (al-Khuli, 2014, s. 81)

“فتح قريب: Speedy victory/ hızlı zafer.”

“فتح مبين: Manifest victory/ açık zafer.”

“فتح مكة: The conquest of Makkah/ Mekke'nin fethi, alınması.”

Üstteki tablo incelendiğinde “fetih” kelimesinin “victory/ zafer, galibiyet” ve “conquest/ bir ülkeyi ele geçirmek” anlamlarının vurgulandığı görülmüştür.

“Cihat/ جهاد (Cihâd)” Teriminin Anlamsal Değişimi

Klasik Sözlüklerde “Cihat/ جهاد (Cihâd)” Terimi

“Cihat” terimi klasik sözlüklerde taranmış ve sözcüğün sahip olduğu “çaba” ve “meşakkat” kök anlamlarıyla ilişkili olarak kazandığı yan anlamlara aşağıda yer verilmiştir. Sözlüklerin bazılarında ce-he-de kökünden türemiş çeşitli müştaklar yer almasına rağmen cihat sözcüğüne rastlanmamıştır.

Kitâbu'l-'Ayn (el-Ferâhîdî, 1980, Cilt 3, s. 386): “مجاهدة/ savaşmak”.

Kitâbu Cemherati'l-Luga (Dureyd, 1987, s. 452): “Cihat” çekimine rastlanmamıştır.

Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga (İbn Fâris, 1979, Cilt 1, s. 486-487): “Cihat” çekimine rastlanmamıştır.

es-Sihâh (el-Cevherî, 1979, s. 460-461): “وجاهد في سبيل الله مجاهدةً وجهادا/ Allah yolunda cihat et, çabala.”

Lisânu'l-'Arab (İbn Manzûr, 2014, Cilt 3, s. 223-225): “الجهْد والجُهْد: الطاقة/ el-cehd ve'l-cuhd:

enerji, güç”, “المشقة والجُهْد: المشقة والجُهْد: الطاقة”, “الجهْد: sıkıntı, el-cuhd: enerji”, “جَاهَدَ العدو مجاهدةً وجهادا:

دُشْمَانًا/قاتله وجاهد في سبيل الله/ düşmanla cihat etmek, onunla savaşmak, Allah yolunda cihat etmek.”

"وفي الحديث: لا هجرة بعد الفتح ولكن جهاد ونية: الجهاد: محاربة الأعداء وهو المبالغة واستفراغ ما في الوسع والطاقة من قول أو فعل والمراد بالنية إخلاص العمل لله أي أنه لم يبق بعد فتح مكة هجرة لأنها قد صار دار الإسلام، وإنما هو الإخلاص في الجهاد وقتال الكفار."

"Hadiste: Fetihden sonra hicret yoktur. Fakat cihat ve niyet vardır. Cihat; düşmanla savaşmak ve fiil, söz hususunda elden geleni yapmak, bu konuda aşırıya gitmek, tüm enerjini, sarf etmektir. Niyetten kasıt ise Allah için eylemde bulunmada gösterilen ihlastır. Buradaki kasıt şudur: Mekke'nin fethinden sonra hicrete gerek kalmadı, çünkü o dâru'l-İslam oldu, artık cihat ve kâfirlerle savaşma zamanıdır."

"الجهاد: المبالغة واستفراغ الوسع في الحرب أو اللسان أو ما أطاق من شيء"

"Cihat: Savaş, söz veya diğer bir hususta abartmak, elden gelen tüm çabayı sarfetmek."

el-Kâmûsu'l-Muhît (el-Fîrûzâbâdî, 1998, s275): "المُجَاهِدَةُ/ القتال مع العدو كالمجاهدة" gibi düşmanla savaşmak."

Tâcu'l-'Arûs (ez-Zebîdî, 1994, Cilt 7, s. 534-539): "المُجَاهِدَةُ/ القتال مع العدو كالمجاهدة" gibi düşmanla savaşmak", "Allah diyor ki: 'Allah için cihat edin' yani savaşın", "وقال الله تعالى: 'وجاهدوا في الله' هنا قاتل", "Allah için cihat edin' yani savaşın".

"وفي الحديث: 'لا هجرة بعد الفتح ولكن جهاد ونية.' هو محاربة الأعداء وهو المبالغة واستفراغ ما في الوسع والطاقة من قول أو فعل"

"Hadiste diyor ki: Fetihden sonra hicret yoktur. Fakat cihat ve niyet vardır. O ise düşmanla savaşmak, söz ve eylem açısından elden gelen tüm enerjini sarf etmek bu hususta aşırıya gitmektir."

"كما قال الراغب (مفردات الراغب): 'استفراغ الوسع والجهاد فيما لا يُرْتَضَى: مهاجدة العدو الظاهر، الشيطان والنفس. وتدخل الثلاثة في قوله تعالى وجاهدوا في الله حقَّ جهاده؛ من أصابه الجهد أي المشقة سُمُّوا مجاهداً."

"Râgıp'ın 'Müfredât' adlı eserinde söylediği üzere: 'Rıza olunmayan hususunda elden gelen çabayı sarf etmek: zahir düşmanla, şeytanla ve nefisle mücâhede etmek. Bu üçü de Allah'ın

‘Allah için hakkıyla cihat edin.’ sözüne dâhildir. Çaba ve meşakkat gösteren mücâhit olarak isimlendirilir.”

Cahiliye Dönemi’nde “Cihat/ جِهَاد (Cihâd)” Terimi

İncelenen Cahiliye Dönemi şiirlerinde “جُهْدٌ ve جَاهِدٌ, جَاهِدُ, جَاهِدُ, جَاهِدُ, جَاهِدُ, جَاهِدُ” gibi “جَهْدٌ/cehede” kökünden türemiş birçok kelimeye rastlanmıştır. Cihat kelimesine ise mastar haliyle rastlanılmamasına rağmen emir fiil hali olan “جَاهِدُ/ câhid” çekimine rastlanmıştır. Fiil “karşı koymak, savaşmak, saldırmak” anlamlarında Amr b. el-Ehtem’e ait bir beyitte geçmektedir (Lyll, 1921: s. 833; Lyll, 1918: s. 347; eş-Şemerî, 2017, s. 305):

"وإن جَهَدُوا عَلَيْكَ فَلَا تَهَبُهُمْ
وجَاهِدُهُمْ إِذَا حَمَى الْقَتِيرُ"

“Onlar sana saldırırsa, korkma, sen de saldır savaş kızıdırsa!”

Aşağıda yer alan Tarafa b. el-Abd’a ait savaşla ilgili bir beyitte “جَهْدٌ” ve “أَجْهَدُ” kelimeleri geçmektedir. Beyitte geçen “الْجَلَّى/ el-cullâ” kelimesi “büyük bir iş, durum” ve o da “savaş” ve “الأعداء/ el-a’dâu” kelimesi ise “düşmanlar” olarak yorumlanabilir (Şâmî, 1994: 41). Bu beyitte “يَجْهَدُ” kelimesine “savaşmak” anlamı verilebilir.

"وإن أَدْعَ فِي الْجَلَّى أَكُنْ مِنْ حِمَاتِهَا
وإن يَأْتِكَ الأعداء بِالْجَهْدِ أَجْهَدُ"

Beyit Şâmî’nin şerhi uyarınca şu şekilde çevrilebilir (1994: 41):

“Savaşta çağrıldığımda koruyucularından olurum, düşman sana geldiğinde canla başla savaşırım/ mücadele ederim”

Beyitin bir Türkçe çevirisinde ise “الْجَلَّى” kelimesi “büyük bir iş” ve “يَجْهَدُ” fiili ise “varı yoğu ortaya koymak” şeklinde anlamlandırılmıştır:

“Ve büyük bir iş için çağrılırsam, senin namusunu savunanlardan olurum ve düşmanların başına üşüştüğünde de seni savunmak için varımı yoğumu ortaya koyarım.” (Ceviz, Demirayak ve Yanık, 2004, s. 49)

Aşağıda yer alan beyitlerde “جَهْدٌ” fiilinin ismi fâili olan “جاهد” kelimesi bulunmaktadır. İlki Sa‘lebe b. Suayr’a aittir (Lyall, 1921: s. 262; Lyall, 1918: s. 88):

"وَلَرَبِّ حَصْمٍ جَاهِدِينَ ذُوِي شَذَا تَقْدِي صُدُورَهُمْ يَحْتَرِّ هَانِرٍ"

“Nice hırslı, nefret dolu düşmanlar, göğüsleri yaralayıcı sözler kusuyor”

Aşağıdaki beyit ise el-Musekkip el-Abdî’ye aittir (Lyall, 1921: s. 302):

"بِسَعَى وَيَجْمَعُ جَاهِدًا مُسْتَهْتِرًا جِدًّا وَلَيْسَ بِأَكِلٍ مَا يَجْمَعُ"

“Canla başla, gözü dönmüşcesine, didiniyor ve biriktiriyor, yiyicisi de değil biriktirdiğinin”

Başka bir beyit ise Suveyd b. Ebî Kâhil’e aittir (Lyall, 1921: s. 406; Lyall, 1918: s. 145)

"وَعُدُّوْ جَاهِدٍ نَاضِلُهُ فِي تَرَاحِي الدَّهْرِ عَنكُمْ وَالْجَمْعُ"

“Nice inatçı düşmanla ve düşman grubuyla çarpıştım sizin namınıza, talihsiz zamanlarda”

Yine aşağıda yer alan Damra b. Damra’ya ait bir beyitte de “جَهْدٌ” fiilinin ismi fâili olan

“جاهد” kelimesi geçmekte ve beyitin İngilizce çevirisinde “He sped after me with his utmost

speed/ Arkamdan tüm gücünü harcadı” şeklinde ifade edilmektedir (Lyall, 1921: s. 634;

Lyall, 1918: s. 265):

"وَذِي تَرَةٍ أَوْجَعْتُهُ وَسَبَقْتُهُ فَصَصَّرَ عَنِّي سَعِيَّهُ وَهُوَ جَاهِدٌ"

“Acı çektirdiğim ve arkamda bıraktığım intikam peşinde koşan kişi, vargücüyüle uğraşsa da bana yetişemedi”

Çelik (1991, s. 44), kelimenin lügat manasının yani sözlük anlamının “güç ve gayret sarf etmek, meşakkate katlanmak, amelde mübalağa etmek, zahmet çekmek” olduğunu ve Cahiliye Döneminde yalnız sözlük anlamıyla kullanıldığını belirterek el-A‘şâ’ya ait olan aşağıdaki beyiti ve çevirisini örnek verir:

"فَجَالَتْ وَجَالَ لَهَا أَرْبَعٌ جَهْدَنَا لَهَا مَعَ إِجْهَادِهَا"

“Av köpekleri etrafı altüst etti. Onları gayrete getirmekle birlikte bu iş için çırpınıp yorulan dört kişi de onların yanında dolaşıp durdu.”

Tefsirlerde “Cihat/ جهاد (Cihâd)” Terimi

(1) "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" (Kur'an-1)

(Kerim, el-Bakara 2:218)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 187): Tefsirin incelemesinde ayetteki “جاهد” fiilinin savaşmak anlamı taşıdığı ve bu savaşın müşriklere karşı olduğundan bahsedilmektedir. Ayette Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının haram ay olan Recep ayının başına denk gelen savaşından bahsedilmekte ve bunun İslâm’daki ilk “سرية/ ordu, bölük” olduğu belirtilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki “جاهد” fiili “قاتل/ savaşmak” ve “حارب/ savaşmak” filleriyle açıklanmıştır. Ayrıca tefsirde “جهد” fiilinin “كربه وشق عليه/ birini zorlamak, zora koşmak” anlamında olduğu “جاهد” fiilinde de bu durumun iki kişi arasında karşılıklı oluşunu ifade ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca İbn-i Hişâm siyerinden Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının aşağıdaki sorusu rivayet edilmekte ve ayetin bu söz üzerine indiği belirtilmektedir:

"يا رسول الله، أنطمع أن تكون لنا غزوة تُعطى فيها أجر المجاهدين؟"

“Ey Allah’ın Resulü, mücahit sevabının verileceği bir gazvemiz olsun isteyelim mi?”

Bu soruda yer alan “غزوة” kelimesi de “savaş” anlamı taşımaktadır ve terimin askeri anlamının bir göstergesidir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 127): Bu tefsirde “جاهد” fiilinin anlamı üzerinde durulmamıştır. Aynı şekilde burada da Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarından bahsedilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarından bahsedilmiş ve onların yukarıda, Taberî tefsirinde yer verilen ve içerisinde “غزوة/ savaş”

kelimesinin geçtiği sorularına yer verilmiştir. Bağlamı genel olarak değerlendirildiğinde “جاهد” fiilinin savaşmak anlamında olduğu görülmüştür.

(2) "أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ" (Kur'an-ı Kerim, Âl-i) (İmrân 3/142)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (Cilt 1, s. 304): Tefsirde münafıkların Uhud Günü yaşanan hezimetten sonra müminlere “لم تقتلون أنفسكم، وتهلكون أموالكم، فإن محمدا لو كان نبيا لم يسلط عليه القتل” Neden canınıza kıyıyorsunuz, mallarınızı helak ediyorsunuz? Muhammed nebiyse (nebi idiyse) ona ölüm musallat olmaz.” dediklerini, müminlerin de “بلى من قتل منا دخل الجنة” Bizden kim ölürse cennete girer.” demeleri üzerine münafıkların “لم تمنون أنفسكم الباطل؟” Neden kendinizi batılla avutuyorsunuz?” dediklerinden ve bu olay üzerine ayetin indiğinden bahsedilmektedir. Bağlamdan fiilin “savaşmak” anlamı hissedilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 197): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde, ayete dair şu açıklamalar getirilmiştir:

"أي: أحسبتم أن تدخلوا الجنة ولم تبتلوا بالقتال والشدائد"

“Yani: Siz savaşla ve zorluklarla sınanmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz?”

"أي: لا يحصل لكم دخول الجنة حتى تبتلوا ويرى الله منكم المجاهدين في سبيله والصابرين على مقارنة الأعداء."

“Yani: Sınanmadan, Allah içinizden yolunda cihat edenleri ve düşmanla karşılaşmaya sabredenleri görmeden cennete giremezsiniz.”

Açıklamalarda ayetteki “جاهد” fiilinin “savaşmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür.

(3) "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا اللَّهَ وَاتَّبِعُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" (Kur'an-ı Kerim, el-) (Mâide 5:35)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 473): Tefsirde kimlerle cihat edileceği “العدو/دüşman” olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla savaş anlamı çıkabilir. Fakat düşmanla mücadele etmenin tek yolunun savaşmak olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de “جاهدوا/ cihat edin” fiilinden sonra “أعدائي وأعداءكم” “أتعبوا أنفسكم في قتالهم وحملهم على الدخول في الحنيفة المسلمة” yolunda düşmanlarım ve düşmanlarınızla” ibaresi görülmektedir. Ayrıca bu ibareyi takip eden şöyle bir cümle bulunmaktadır:

"أتعبوا أنفسكم في قتالهم وحملهم على الدخول في الحنيفة المسلمة"

“Onlarla savaşmak ve onları Hanif İslâm dinine sevk etmek için kendinizi yorun.”

Tefsirde fiilin anlamı üzerinde pek durulmamış olup örnek cümle içerisinde yer alan “قتال/ savaşmak” kelimesi fiilin askeri anlamını; “İslam’a sevk etmek için kendini yorma” eylemi de fiilin savaşmak dışındaki “çaba sarf etmek, elinden geleni yapmak” anlamlarını ortaya koymaktadır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 288): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde şu şekilde bir açıklama yer almaktadır:

"أمرهم بقتال الأعداء من الكفار والمشركين الخارجين عن الطريق المستقيم"

“Onlara; doğru yoldan çıkan kâfir ve müşrik düşmanlarla savaşmayı emretti.”

Ayetin açıklamasında fiilin anlamı üzerinde çok durulmamıştır. Örnek verilen ifadede yer alan “düşman” ve “savaşmak” kelimeleri, kelimenin askeri anlamda algılandığını gösterse de bağlamdan genel olarak çaba sarf etmek anlamı da çıkarılabilir.

(4) "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِعَذَابٍ مُّجِبُهُمْ وَأُجْبُونَهُ أَدَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ"

Kur'an-ı Kerim,) يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ"

(el-Mâide 5:54)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 485): Tefsirde Uhud günü hezimete uğradıklarında Müslümanlardan şüpheye düşenlerin olduğundan, Peygamberin vefatından

sonra da bazılarının irtidat ettiğinden bahsedilmektedir. Tefsirde ayetteki “يُجَاهِدُونَ” fiilinin anlamı üzerinde durulmamıştır. Yalnızca kimlerle cihat edileceği hususunda “العدو/ düşman” kelimesi geçmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde yer alan bazı rivayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

"... يجاهدون في قتال أعداء الله على النحو الذي أمر الله بقتالهم، ...، ويجاهدون عدوهم."

“Allah’ın düşmanlarıyla onun emrettiği şekilde savaşmak için cihat ediyorlar... Düşmanlarıyla cihat ediyorlar.”

"...ولا يصدُّهم عن العمل بما أمرهم الله به من قتال عدوهم..."

“Onları Allah’ın emrettiği üzere düşmanlarıyla savaşmak için çalışmaktan bir şey alıkoymaz...”

Bu açıklamalarda “جاهدَ” fiilinin “savaşmak” anlamı öne çıksa da genel olarak “çaba sarf etmek” anlamı da kendini hissettirmektedir. Nitekim açıklamalarda Ebû Bekir ve arkadaşlarının irtidat eden Arapları tekrar İslam’a döndürmek için cihat ettiklerinden, çaba sarf ettiklerinden bahsedilmekte ve bunun savaşarak olduğu belirtilmemektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 295-296): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat cihat ederken Yahudilerden korkan münafıklardan bahsederken “إذا فإذًا يخرجوا في جيش المؤمنين / müminlerin ordusunda çıktılarında” ifadesi geçmektedir. İfadede geçen “جيش/ ordu” kelimesi, fiilin askeri anlamlarda algılandığı hususunda ipucu teşkil edebilir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde aşağıdaki açıklama yer almaktadır:

"أي : لا يردهم عما هم فيه من طاعة الله، وقتال أعدائه، وإقامة الحدود، والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، لا يردهم عن ذلك راد، ولا يصدُّهم عنه صاد، ولا يحيك فيهم لوم لائم ولا عدل عادل."

“Onları içerisinde buldukları Allah’a itaatten, düşmanlarıyla savaşmaktan, had (Allah’ın sınırları) aşımına ceza uygulamaktan, iyiliği emredip kötülüğü men etmekten bir şey

alıkoymaz, bir engelleyici onları engelleyemez, kınayıcının kınaması, dışlayıcının dışlaması onları etkilemez.”

Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde pek durulmamıştır. Fakat “لومه لائم/ kınayıcının kınaması” hususu açıklanırken sadece düşmanlarla savaş değil; hakkı söylemek, kötülüğe engel olmaktan çekinmemek ibareleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla buradaki cihat “iyilik için çaba sarf etmek” olarak da yorumlanabilir.

(5) "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ

آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ

بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" (Kur'an-ı Kerim, el-Enfâl 8:72)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 128-130): Tefsirde ayetin öncesinde Bedr savaşından bahsedilmektedir ve “جاهدوا” fiilinin açıklamasında “العدو/ düşman” kelimesi getirilmiştir. Bu sınırlı açıklamalarda kelimenin askeri anlamı hissedilmektedir; fakat kelimenin anlamını bu şekilde sınırlamak güçtür.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “جاهدوا” fiiline yönelik açıklama şeklindeki bir rivayette “في حرب أعداء الله من الكفار/ Allah’ın kâfir düşmanlarıyla savaşta” ifadesi yer almaktadır. Cihat etmek, bu savaşta elden geleni sarf etmek ve kendini yorma hususunda ileri gitmek olarak ifade edilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 420-421): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat ayetin ilerisinde yer alan “فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ/ Yardım etmeniz gerekir” ifadesi açıklanırken bu yardımın savaş konusunda olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Fakat bu işaretten yola çıkıp “جاهدوا” fiilinin anlamını “savaşmak” olarak sınırlandırmak güçtür.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Muhacir ve ensarın ayrımı anlatılırken “ونصروا الله ورسوله بالقتال معهم/ Allah ve Resulüne onlarla savaşarak yardım ettiler.” ifadesi geçmektedir. Fakat bu ifade ile “جاهدوا” fiilinin anlamını

savaşla sınırlandırmak güçtür. Çünkü bu açıklamada çabanın ve yardımın sadece savaş hususunda sarf edilmediği, yapılmadığı görülmektedir.

(6) "أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَأَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ

حَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ" (Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9:16)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 161-162): Tefsirde “cihat etmek” fiilinden sonra “düşmanla” anlamında “العدو” kelimesi getirilmiştir. Tefsirde fiilin askeri çağrışımları hissedilmekle birlikte fiilin anlamını bununla sınırlandırmak güçtür.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Ayetin tefsirinde fiilin anlamı üzerinde pek durulmadığı, fakat anlatımda yer verilen bir rivayette geçen ifade ve örnek ayete bakıldığında savaşmak anlamının ön plana çıktığı görülmüştür.

"يقول تعالى ذكره للمؤمنين الذين أمرهم للمؤمنين الذين أمرهم بقتال هؤلاء المشركين..."

“Allah zikrini, müşriklerle savaşmaları emredilen o müminlere yönelik söylemektedir...”

(Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9:14) "فَاتْلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ..."

“Onlarla savaşın, Allah sizin ellerinizle onlara azap etmektedir.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 426): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamış ve anlamın malum olduğunu bildiren ifadelerle rastlanmıştır.

(7) "أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ" (Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9:19)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 163): Bu tefsirde yalnızca “جَاهَدَ” fiiliyle alakalı olarak mef'ûlünün “العدو/ düşman” olduğundan bahsedilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetin iniş sebebiyle alakalı çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Bunlardan bir kısmı “جَاهَدَ” fiiliyle alakalı olduğu düşünüldüğünden buraya

aktarılmıştır. Bedir savaşında esir alındıkları zaman Abbâs b. Abdulmuttalib'in söylediği şu söz bunlardan biridir:

"لئن كنتم سبقتمونا بالإسلام والهجرة والجهاد، لقد كنا نعلم المسجد الحرام، ونسقي الحاج، ونفك العاني!"

"Siz Müslüman olmada, hicret ve cihatta önümüze geçmiş olabilirsiniz. Biz de Mescidi'l-Haram'ı inşa ettik, hacıların su ihtiyacını karşıladık, esir serbest bıraktık!"

Bu olayın Bedir savaşı sürecinde yaşanması cihadın askeri çağrışımları hakkında ipucu teşkil edebilir.

Bir rivayette de Talha b. Şeybe ve Abbâs'ın imar ve sulama hakkındaki sözleri üzerine Ali b. Ebî Tâlib'in şu sözü aktarılmaktadır:

"ما أدري ما تقولان، لقد صليت إلى القبلة ستة أشهر قبل الناس، وأنا صاحب الجهاد!"

"Dediklerinizi bilmem, ben insanlardan önce Kible'ye doğru altı ay namaz kıldım ve ben cihat sahibiyim."

Ali b. Ebî Tâlib'in bu sözü, "Acaba daha önce Müslüman oluşunu ve çabalarını cihat olarak mı görüyor?" sorusunu akla getirmektedir. Dolayısıyla ayetteki cihat etmek fiili, hem savaşmak hem de bir dava uğruna elinden geleni yapmak olarak yorumlanabilir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 427): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Burada da Taberî tefsiri ile benzer olarak cihat etmek fiili ile alakalı olduğu düşünülen rivayetlere yer verilmiştir. Aynı şekilde Bedir savaşında esir düşen Abbâs b. Abdulmuttalib'in Mescidi'l-Haram'ın inşası ve hacılara su verilmesiyle alakalı sözüne yer verilmiştir: "Siz Müslüman olmada, hicret ve cihatta önümüze geçmiş olabilirsiniz. Biz de Mescidi'l-Haram'ı inşa ettik, hacılara su verdik..."

Yine aynı şekilde Ali b. Ebî Talib'in Taberî tefsiri incelemesinde aktarılan şu sözüne yer verilmiştir: "Ben insanlardan önce Kible'ye doğru altı ay namaz kıldım ve ben cihat sahibiyim."

Bu tefsirden elde edilen bilgiler ışığında ayetteki cihat etmek fiili, hem savaşmak hem de bir dava uğruna elinden geleni yapmak olarak yorumlanabilir.

(8) "الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرًا مِنْ دَرَجَاتِهِمْ عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ" (Kur'an-)

(1 Kerim, et-Tevbe 9:20)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 163): Bu tefsirdeki açıklamada cihadın “العدو/ düşmana” karşı yapıldığından bahsedilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirdeki açıklamada cihadın “المشركين/ müşriklere” karşı yapıldığından bahsedilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 427): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y.): Bu kısmın tefsirinin, incelenen bir önceki ayet olan Tevbe suresinin 19. ayetinin tefsiriyle aynı olduğu görülmüştür.

(9) "انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" (Kur'an-1)

(Kerim, et-Tevbe 9:41)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 172): Tefsirde ayetteki “انْفِرُوا/ sefere çıkın” fiilinin Tebuk seferiyle “غزاة التبوك” alakalı, “جاهدوا” fiilinin ise “العدو/ düşmana” karşı ve cihadın “القعود/ oturmaktan” hayırlı olduğu belirtilmiştir. Tefsirde cihat etmek fiilinin askeri anlamının ön plana çıktığı görülmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “جاهدوا” fiilinin “الكفار/ kâfirlere” karşı yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca “بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ/ mallarınızla ve canlarınızla” ifadesinde yer alan “بِأَنْفُسِكُمْ/ canlarınızla” kelimesinin “بِأَيْدِيكُمْ/ onlarla ellerinizle savaşın” anlamına geldiği belirtilmiştir. Ayrıca ayetin başında yer alan “انْفِرُوا/ sefere çıkın” fiilinin savaşmak için yola çıkmak anlamında olduğuna dair yorumlara rastlanmıştır. Cihadın “الأعداء/ düşmanlara” karşı yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca “الجهاد” ile “القعود عنه” kavramları karşıt kavramlar olarak verilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 434): Tefsirde Safvan b. Amr'ın Humus'ta valiye Şam'da rastladığı savaşmak isteyen yaşlı adam, savaşmak için yola çıkan tek gözü görmeyen Sait b. el-Museyyeb vb. bedeni durumlarından dolayı sıkıntı duyan bazı isimler örnek verilmiş ve onların cihat emri hususunda nasıl davranacakları hususunda sordukları sorular hakkındaki rivayetler aktarılmıştır. Ayrıca baştaki “انْفِرُوا/ sefere çıkın” fiili burada da savaşmak üzere sefere çıkmak şeklinde yorumlanmıştır. İnceleme sonucunda cihadın askeri anlamının ön plana çıktığı görülmüştür.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetin başında yer alan “انْفِرُوا/ sefere çıkın” fiilinin savaşmak için yola çıkmak anlamında olduğuna dair yorumlara rastlanmıştır. Açıklamalarda ayeti okuyunca ileri yaşına rağmen sefere çıkan, savaşan ve ölen Ebû Talha'dan bahsedilmiştir.

Açıklamalarda mücahitlerin dünya ve ahirette elde edeceği ecirden bahsedilirken savaş sonrası elde edilen “غَنِيمَةٌ/ ganimet” kelimesinden de bahsedilmektedir. Bunlar dışında tefsirde “الْقِتَالُ/ savaşmak” ile alakalı olan Bakara Suresi 216. ayete de yer verilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda ayetin tefsirinde cihat teriminin savaşmak anlamının ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır.

(10) "لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ" (Kur'an-ı

(Kerim, et-Tevbe 9:44

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 172): Tefsirde “الْقَعُودُ/ oturmak” eylemi “جهاد العدو/ düşmanla cihat etmek” eyleminin karşıtı olarak ele alınmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde aktarılan bir rivayette münafıkların özelliği olarak “استئذناهم رسول الله (ص) في تركهم الخروج معه إذا استنفروا” ve “تخلفهم عن الجهاد/ cihattan geri durmaları” ve “بالمعاذير الكاذبة/ sefere çağrıldıklarında asılsız mazeretlerle Resulullah'tan izin istemeleri” sayılmaktadır. “ترك الغزو وجهاد أعداء الله بماله ونفسه” savaşı ve malıyla, canıyla Allah'ın düşmanlarıyla cihadi terk etmenin” müminin özelliği olmayacağı vurgulanmıştır.

İncelemeler sonucunda ayetteki cihat etme eyleminin savaşmak anlamının ön plana çıktığı görülmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 435): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Cihat etmede izin almanın müminlerin âdeti olmadığından, muhacir ve ensardan halis olanların “Biz Resul’den izin almayız canlarımızla mallarımızla cihat ederiz.” dediğinden bahsedilmiştir. Ayrıca tefsirde geçen “الخروج للجهاد/ cihat için yola çıkmak” ibaresi bir hareketliliği, yola çıkmayı, dolayısıyla somut savaşı işaret etmektedir. Metinde geçen “الغزاة/ savaş, sefer” kelimesi de savaşmak anlamını desteklemektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de “الجهاد” ile “القعود عن الغزو/ savaştan geri durmak” kavramları arasındaki zıtlık dikkat çekmektedir. İkinci ifadede yer alan “الغزو/ savaş” kelimesi cihat eyleminin savaşmak anlamının ön plana çıktığına dair bir göstergedir.

Kur’an-ı Kerim, et-) "يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ" (11

(Tevbe 9:73

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 163): Ayetin tefsirinde Arap kâfirlere karşı kılıçla “بالسيف” cihat etmekten, münafıklara ise dil ile sert olmaktan bahsedilmektedir.

Burada geçen kılıç kelimesi terimin askeri anlamını ön plana çıkarsa da “وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ/ Onlara karşı sert ol” emrinde belirtilen sert davranma eylemi de bir tür cihat olarak değerlendirilebilir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de kâfir ve münafıklara karşı sergilenecek tutumdaki ayrılık üzerine durulmuştur. Bir rivayette cihadın “بالسيف والسلاح/ kılıç ve silahla” olacağı belirtilmiştir. Ulemanın münafıklara karşı yapılacak cihat hususunda ihtilafa düştüğü ifade edilmiştir. Bu konudaki bazı görüşler şu şekildedir: “جهادهم باليد واللسان, وبكل ما أطاق/ onlara (münafıklara) karşı yapılacak cihat elle, dille ve güç yetecek her yöntemle”, “بالقتال/ savaşıla”, “جهاد الكفار بالسيف, والمنافقين باللسان”, kâfire “جهادهم بالكلام/ kelâmla”, münafığa “بإقامة الحدود عليهم/ had (Allah’ın sınırları) aşıldığında

ceza uygulayarak”, “iki gruba da aynı şekilde cihat”. Ayrıca İbn-i Mes’ûd’dan aktarılan bir rivayette kâfir ve münafıklara karşı yapılacak cihat şu şekilde açıklanmıştır:

"بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلمه، فإن لم يستطع فليكنفه في وجهه"

“Elle, güç yetmezse dille, ona da yetmezse kalple ona da yetmezse yüz asarak/ buğz ederek.” Bu açıklamalardan cihat eyleminin sadece savaşarak olmayacağı söz ve duygularla da mücadele, karşı koyma eyleminin gerçekleştirileceği görülmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 442): Bu tefsirde de kâfir ve münafıklara karşı yapılacak cihadın mahiyeti üzerinde durulmuştur. Bu görüşler şu şekilde sıralanabilir: kâfire kılıçla “بالسيف”, münafiğa delille “بالحجة”, münafiğa had (Allah’ın sınırları) aştığında ceza uygulayarak “بإقامة الحدود”. Ayrıca İbn-i Mes’ûd’dan aktarılan “Eliyle, olmazsa diliyle, olmazsa kalbiyle, olmazsa yüz asarak/ buğz ederek” rivayeti burada da yer almaktadır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde Ali b. Ebî Tâlib’in, Allah’ın Resulüne dört kılıç yolladığını belirttiği ve bunları ayetlerle açıkladığı sözüne yer verilmiştir. Bu dört kılıç şu şekildedir: müşriklere doğrultulacak kılıç, kendilerine kitap verilen kâfirlere doğrultulacak kılıç, münafıklara doğrultulacak kılıç ve zalimlere, asilere doğrultulacak kılıçtır.

Burada da İbn-i Mes’ûd’dan aktarılan “Eliyle, olmazsa diliyle, olmazsa kalbiyle, olmazsa yüz asarak/ buğz ederek” rivayeti yer almaktadır. Ayrıca kâfire karşı cihadın kılıçla “بالسيف”, münafiğa karşı had (Allah’ın sınırları) aştığında ceza uygulayarak “بإقامة الحدود، بالكلام، باللسان، بالحدود” olacağı şeklinde rivayetler bulunmaktadır.

(12) "فَرِحَ الْمُحَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ" (Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9:81)

قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ"

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 187): Ayetin “عن غزاة تبوك” Tebuk seferiyle alakalı olduğu” bildirilmiştir. Bu sefere katılmak istemeyen ve bunun için bahane üretenlerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla terimin askeri anlamı ön plana çıkmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde geri kalınan hususun “الغزو مع رسول الله والمؤمنين به وجهاد” / Allah Resulü ve müminlerle birlikte savaşmak ve onun düşmanlarıyla cihat etmek” ve “أعدائه / التفر إلى جهاد أعداء الله” / Allah’ın düşmanlarına karşı cihat etmek üzere sefere çıkmak” olduğu bildirilmiştir. “بمقعدهم/ yerlerinde durmaları” ve “بجلوسهم في منازلهم” / evlerinde oturmaları” cihat etmenin zıttı olarak ele alınmıştır. Bahsi geçen sefer, Tebük seferidir. Münafıkların, katılacakları engellemek için ileri sürdüğü havanın sıcaklığı bahanesinden bahsedilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 444): Tefsirde Tebük Gazvesinde izin alarak Medine’de kalan münafıklardan bahsedilmektedir. “بمقعدهم” ifadesi “بمقعدهم عن الغزو” / savaşta katılmamaları, yerlerinde durmaları” şeklinde açıklanmıştır. “أن يجاهدوا بأموالهم وأنفسهم” / mallarıyla canlarıyla cihat etmeleri” ifadesi de “تعريض بالمؤمنين وتحملهم المشاق العظام لوجه الله تعالى،” / müminlerin Allah rızası için büyük sıkıntılar üstlenmesi; mallarını, canlarını bu uğurda harcamaları...” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetin Tebük Gazvesiyle alakalı olduğu belirtilmiştir. “الخروج / sefere çıkmak” ve “بمقعدهم/ yerlerinde kalmaları” zıt kavramlar olarak ele alınmıştır.

(13) "ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ" (Kur'an-ı Kerim,)

(en-Nahl 16:110)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 489): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamış, “جَاهَدُوا / cihat ettiler” fiiliyle alakalı olarak “مع النبي (ص) / Peygamberle birlikte” ifadesi kullanılmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde “جَاهَدُوا / cihat ettiler” fiili “المشركين بعد ذلك بأيديهم” / müşriklere karşı elleriyle kılıçlarını tutarak ve dilleriyle onlardan ve Allah’tan başka taptıklarından beraat ederek” şeklindeki ifadeyle açıklanmıştır. Tefsirde içerisinde “قَاتِلْ / savaşmak” fiili geçen, ayetin inişinin öncesiyle

alakalı olan ve bir müddet Müslüman olduklarını gizlemelerinin ardından Mekke'den Medine'ye göç eden bazı Müslümanlardan bahseden şöyle bir açıklama da yer almaktadır:

"فإن لحق بهم المشركون ، من أهل مكة قاتلوهم حتى ينجوا أو يلحقوا بالله"

“Mekkeli müşrikler onlara yetişti ve onlarla savaştılar. Kimi kurtuldu, kimi Allah'a kavuştu.”

İncelemede cihat etmek eyleminin savaşmak anlamının ön plana çıktığı görülmüştür.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 585): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde, Mekke'de zayıf düşen, aşağılanan ve hicret etmek üzere yola çıkan ve bu esnada kâfirlerle savaşan “وجاهدوا الكافرين” Müslüman grubundan bahsedilmektedir.

(14) "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَيْبِكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ

مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ

هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ" (Kur'an-ı Kerim, el-Hac 22:78)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 139): Tefsirde “وجاهدوا في الله” Allah için cihat edin” ifadesi “يا أمرهم بالعمل”; “حَقَّ جِهَادِهِ/ hakkıyla cihat” ifadesi de “اعملوا/عمله” şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla ayetin bu tefsirdeki yorumunda terimin savaşmak anlamı dışında genel olarak “iyilik için çabalamak”, “çalışmak” anlamları saptanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde, ayetteki “وجاهدوا في الله حَقَّ جِهَادِهِ” Allah için hakkıyla cihat edin” ifadesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: “وجاهدوا المشركين في سبيل الله حق جهاده”/ müşriklerle karşı hakkıyla cihat edin”, “اعملوا بالحق، حق عمله”، “حَقَّ جِهَادِهِ/ hakkıyla cihat” ifadesi” için yapılan yorumlar da şu şekildedir: “كما جاهدتم أول مرة”/ ilk defa cihat ediyor gibi cihat etmek”, “لا تخافوا في الله لومة لائم”/ kınayıcının kınamasından

korkmadan cihat etmek” ve “هو استفراغ الطاقة فيه/ elden geleni yapmak”. Bu kısımda da terimin, hem askeri anlamı hem de bir uğurda çaba sarf etmek anlamıyla yorumlandığı sonucuna varılmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 702): Tefsirde, ayetteki “وجاهدوا” fiili “أمر بالغزو” أمر بالغزو / nefis ve heva ile savaş ve cihat emri” olarak açıklanmış ve Peygamberin bazı gazvelerden döndükten sonra “ارجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر/ Küçük cihattan büyük cihada döndük.” sözü aktarılmıştır. Bu kısımda cihat eylemine başka bir boyut eklenmiştir: nefis ve nefsin isteklerine karşı cihat etmek.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde “وجاهدوا في الله حق جهاده/ Allah için hakkıyla cihat edin” ifadesi “بأموالكم وألستكم وأنفسكم/ mallarınızla, dillerinizle ve canlarınızla” şeklinde açıklanmış, cihadın nasıl yapılacağına değinilmiştir.

(15) "فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا" (Kur'an-ı Kerim, el-Furkân 25:52)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 237): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamış, yalnızca “الكافرين/ kâfirler” ifadesi, “كفار مكة/ Mekkeli küffar”; “به/ onunla” ifadesi “بالقرآن/ Kur'an'la” ve “كبيراً/ büyük” sıfatı “شديداً/ şiddetli” olarak açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “به/ onunla” ibaresi “بالقرآن/ Kur'an'la” olarak açıklanmıştır. Kelimenin “بالإسلام/ İslam'la” şeklinde yorumlandığı rivayet de vardır. Açıklamada büyük cihadın, Kur'an'a gönderme yapılarak içerisinde “غُلْظَةً/ sertlik” olan cihat olduğu ifade edilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 749): Tefsirde ayette yer alan “به/ onunla” ibaresindeki zamir Kur'an'a veya kâfirlere itaati terk etme hususuna dönebileceği belirtilmiştir. Bu hususun açıklamasında yer alan ve “جاهد” fiiliyle aynı kökten olan “اجتهد” fiili dikkat çekmektedir:

"والضمير للقرآن أو لترك الطاعة الذي يدل عليه فلا تطع والمراد أن الكفار يحدون ويجتهدون في توهين أمرك، فقابلهم من جدك واجتهادك..."

“به/ onunla” ibaresindeki zamir, Kur’an’a veya itaat etmeyi terk etme hususuna dönmektedir ki buradaki anlam şudur: “Kâfirler senin durumunu aşağılamak için hiddetleniyorlar, çalışıyorlar. Sen de onlara ciddiyetinle, çalışmanla karşılık ver.”

Genel olarak tefsirde kâfirlere karşı mücadele etmekten, sıkıntı büyük olunca cihadın da büyük olacağından bahsedilmektedir. Ayrıca “به/ onunla” ibaresindeki zamirin önceki ayete de dönebileceği belirtilmiştir: “وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا” (Kur’an-ı Kerim, el-Furkân 25:51). Bu şekilde “Her köye uyarıcı gönderseydik tüm bu mücahedeler toplanır büyük bir cihat olurdu. Mademki tek seni yolladık tüm köyleri kapsayacak şekilde büyük bir cihat et, mücadelen büyük olsun.” demek istenmiş olabileceği belirtilmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde “به/ onunla” ibaresindeki zamirin Kur’an’a döndüğü belirtilmiştir. Büyük cihadın da çeşitli ayetlere gönderme yapılarak “غِلْظَةً/ sertlik” ile nitelenecek bir cihat olduğu ima edilmiştir.

(16) "وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ" (Kur’an-ı Kerim, el-Ankebût 29:6)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 373-374): Bu kısımda ayetteki “وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا” ifadesi şu şekilde açıklanmıştır:

"من يعمل الخير فإنما يعمل لنفسه يقول إنما أعماهم لأنفسهم"

“Kim iyilik yaparsa, iyilik yolunda çalışırsa kendi için yapar. Yaptıkları kendilerinedir.”

Bu açıklamada cihat etme fiili çalışmak, çabalamak, iyilik için uğraşmak anlamında yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde bulunan “/ومن يجاهد عدوه من المشركين فإنما يجاهد لنفسه” Kim müşrik düşmanına karşı cihat ederse kendi nefsi için eder.” açıklamasından da anlaşılacağı üzere burada cihat, düşmana karşı yapılan cihat olarak yorumlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 813): Bu tefsirde ayette yer alan cihat eylemi nefisle yapılan cihat olarak yorumlanmış ve şu şekilde açıklanmıştır:

"ومن جاهد نفسه في منعها ما تأمر به وحملها على ما تأباه "فإنما يجاهد" لها لأن منفعة ذلك راجعة إليها..."

“Kim nesfiyle onun emrettiğini reddetme ve onu istemediği şeye yönlendirme hususunda mücadele ederse yine nefsi için cihat etmiş olur. Çünkü ondaki menfaat nefisine döner...”

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu ayette de “ومن جاهد فإنما يجاهد لنفسه” ifadesi “من عمل صالحا / Kim bir iyilik yaparsa kendi için yapmış olur.” şeklinde açıklanarak cihat eyleminin anlamı iyilik için çaba sarf etmek olarak yorumlanmıştır.

(17) "وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ

تَعْمَلُونَ" (Kur'an-ı Kerim, el-Ankebût 29:8)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 374): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y.): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 814): Bu tefsirde ayette yer alan “وَإِنْ جَاهَدَاكَ” ifadesi “eğer seni şirke sürüklerlerse” ve “isterlerse/ إذا أرادوا” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Ayetteki “وَإِنْ جَاهَدَاكَ” ifadesinin anlamıyla ilgili yalnızca “حرصا عليك/ senin üzerine düşerek” tabiri kullanılmıştır.

(18) "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ" (Kur'an-ı Kerim, el-Ankebût 29:69)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 390): Ayette geçen “والذين جاهدوا فينا” ifadesi bu tefsirde “يعني عملوا بالخير لله عز وجل/ Yani Allah için iyilik yapanlar” şeklinde açıklanmış ve cihat eyleminin iyilik için çaba sarf etmek anlamı ön plana çıkarılmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde ayette yer alan cihat eyleminin savaşmak anlamının öne çıkarıldığı görülmüştür:

"والذين قاتلوا هؤلاء المفتريين على الله كذبا من كفار قريش، المكذبين بالحق لما جاءهم فينا، مُبتغين بقتالهم علو كلمتنا، ونُصرة ديننا..."

“Bizden kendilerine gelen hakkı yalanlayan, Allah’a yalanla iftira eden o Kureyş müşrikleriyle, sözümüzü yüceltmek ve dinimize yardım etmek isteyerek savaşan...”

Aynı şekilde bir rivayette ayetteki “والذين جاهدوا فينا/ bizim için cihat edenler” ifadesi “قاتلوا فينا/ bizim için savaşanlar” şeklinde açıklanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 824): Tefsirde ayetteki cihat eyleminin belli bir mef’ulle sınırlandırılmadığı ve mef’ul olarak “كل ما يجب مجاهدته من النفس الأمارة بالسوء والشيطان” kötülüğü emreden nefis, şeytan ve din düşmanları gibi tüm cihat edilmesi gerekenlerin” kastedildiği belirtilerek anlamı kötülükle mücadele etmek şeklinde aktarılmıştır. Ayrıca tefsirde bildikleriyle cihat edenlerin bilmediklerine eriştirileceği belirtilmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde yer alan bir rivayette “والذين جاهدوا فينا/ bizim için cihat edenler” ifadesi ile Peygamber, ashabı ve din gününe kadar olan takipçileri kastedildiği belirtilmiştir. Başka bir rivayette ise ayet “الذين يعملون بما يعلمون، يهديهم لما لا يعلمون” Bildikleriyle amel edenleri, bilmediklerine eriştirir.” şeklinde yorumlanmıştır.

(19) "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ"

(Kur’an-ı Kerim, el-Hucurât 49:15)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 99): Tefsirde cihat eyleminin Peygamberle birlikte, düşmana “العدو” karşı olduğu belirtilmiş ve “بأموالهم وأنفسهم/ mallarıyla ve canlarıyla”

ifadesi de “باشروا القتال بأنفسهم/ Savaşa bizzat kendileri giriştiler.” şeklinde açıklanmıştır.

Dolayısıyla terimin savaşmak anlamı ön plana çıkmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde yer alan bir yorumda müminin cihadının “والعمل بما /وجب عليه من فرائض الله بغير شك منه في وجوب ذلك عليه /Yapması gerektiğinden şüphe duymadan Allah’ın farzlarından üzerine düşeni yapmak” olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir rivayette de ayette yer alan “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” /جاهدوا المشركين بإفناق أموالهم, وبذل مُهَجِهِمْ فِي جِهَادِهِمْ, على ما أمرهم الله به من جهادهم” ifadesi “جاهدوا المشركين بإفناق أموالهم, وبذل مُهَجِهِمْ فِي جِهَادِهِمْ, على ما أمرهم الله به من جهادهم” ifadesi “Mallarını ve canlarını harcayarak Allah’ın onlara emrettiği üzere müşriklerle cihat ettiler.” şeklinde açıklanmıştır. Sonuç olarak ayetteki cihat eylemi Allah’ın emirlerini yerine getirmek için çabalamak ve bunlardan birinin de düşmanla mücadele etmek olduğu belirtilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1042): Bu tefsirde ayetteki cihat etme eylemi “العدو المحارب أو الشيطان أو الهوى” savaşı düşman veya şeytan veya hevâ/ nefsin arzularına” karşı mücadele etmek ve bu mücadelede elden geleni sarf etmek, bu konuda aşırıya gitmek şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca buradaki cihat eylemi ile alakalı şöyle bir yorum da bulunmaktadır:

"ويجوز أن يراد بالمجاهدة بالنفس الغزو وأن يتناول العبادات بأجمعها، وبالمجاهدة بالمال نحو ما صنع عثمان (ض) في جيش

العسرة، وأن يتناول الزكوات وكل ما يتعلق بالمال من أعمال البر التي يتحمل فيها الرجل على ماله لوجه الله تعالى"

“Nefisle mücahede etmekten kasıt savaş veya tüm ibadetlerin yerine getirilmesi olabilir. Malla mücahede ise Osman (ra)’ın ceşu’l-usra’da yaptığı gibidir ve tüm zekâtların verilmesi ve parayla alakalı olan, insanın Allah rızası için malından fedakârlık edeceği iyilik işlerinin yapılması olarak tanımlanabilir.”

“Ceşu’l-usra” yani “zorluk ordusu” tabiri Tebük Gazvesine katılan orduyu nitelemektedir ve bu süreçte yaşanan zorluklardan, sıkıntılardan dolayı bu isim verilmiştir (Yiğit, 2011, s. 228).

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayette yer alan “وجاهدوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله”/ mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat ettiler” ifadesi “وبذلوا مهجهم ونفائس أموالهم في طاعة الله”/ canlarını ve değerli mallarını Allah’a itaat ve O’nun rızası için harcadılar.” şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla buradaki cihat genel olarak Allah rızası için canla başla mücadele etmek, çabalamak” olarak değerlendirilebilir.

(20) "تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" (Kur'an-ı

(Kerim, es-Saf 61:11

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 317): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamış, “mallarınızla ve canlarınızla cihat etme” ifadesi vurgulanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1104): Tefsirde iman ve cihadın Allah’a en sevgili fiiller olduğundan bahsedilmiş, kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde mal ve canla Allah yolunda cihat etmenin “من تجارة”/ dünya ticaretinden, onun için çalışıp çabalamaktan, sadece ona yönelmekten” daha hayırlı olduğu belirtilmiş, kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(21) "لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا"

(Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ 4:95)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 400-401): Tefsirde “المجاهد/ cihat eden” ve “القاعد”/ savaştan geri duran” ifadeleri arasında karşıtlık ilişkisi kurulmuştur. Ayetin Tebük Gazvesiyle alakalı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca ayette “أُولِي الضَّرَرِ/ özür sahipleri” olanlar “القاعد المعذور/ savaşa katılmamak için gerekçesi olanlar” şeklinde nitelendirilmiş ve bu kişiler

hakkında çeşitli rivayetler aktarılmıştır. Dolayısıyla bu kısımdaki yorumlarda terimin askeri anlamı ön plana çıkmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu kısımda da “المجاهد/ cihat eden” ve “القاعد عن الغزو/ savaştan geri duran” karşılığı kurulmuştur. Aynı şekilde aynı anlamlara gelen şu ibarelere de rastlanmıştır:

“المتخلفون عن الجهاد/ cihattan geri kalanlar”

“المؤثرون الدعة والخفض والعود في منازلهم على مفاصة حُرُونَة الأسفار والسير في الأرض، ومشقة ملاقات أعداء الله بجهادهم في ذات الله، وقتالهم في طاعة الله”

“Sükûneti, rahatlığı ve evlerinde oturmayı seferlerin sıkıntısına katlanmaya, yeryüzünde dolaşmaya ve Allah’ın düşmanlarıyla karşı karşıya gelip Allah için onlarla cihat etmeye ve onlarla savaşmaya tercih edenler”

Ayetteki “أولي الضّرر/ özür sahipleri”, “أهل العذر/ özür sahipleri” olarak tanımlanmış ve şu şekilde açıklanmıştır:

“بَدَهَاب أَبْصَارِهِمْ، وَغَيْر ذَلِكَ مِنَ الْعِلَلِ الَّتِي لَا سَبِيلَ لِأَهْلِهَا -لِلضَّرْرِ الَّذِي بِهِمْ- إِلَى قِتَالِهِمْ وَجِهَادِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

“Görme duyusu zarar görmüş veya diğer rahatsızlıkları olan kişilerin özürleri dolayısıyla Allah yolunda savaşmaması, cihat edememesi.”

Aynı şekilde mücahitler için şu şekilde bir açıklama bulunmaktadır:

“لَتَكُونَ كَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعَلِيَاءِ، الْمُسْتَفْرغُونَ طَاقَتَهُمْ فِي قِتَالِ أَعْدَاءِ اللَّهِ وَأَعْدَاءِ دِينِهِمْ...”

“Allah’ın sözü yücelsin diye Allah’ın ve dinlerinin düşmanlarıyla savaşta bütün güçlerini harcayanlar”

Ayrıca açıklamalarda cihat etmek isteyen fakat gözleri görmediği için buna gücü yetmeyen ve bu durumu Peygambere danışan Abdullah b. Umme Mektûm’dan ve Ebû Ahmed b. Caş b. Kays el-Esedî’den bahsedilmekte, ayette yer alan “أولي الضّرر” ifadesinin onlara yönelik olduğu rivayet edilmektedir. Bu konuda başka isimler de rivayet edilmektedir. Görmeden cihat edilememesi, cihadın zıttı olarak da oturmaktan bahsedilişi, cihadın anlamının somut

savaş olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Açıklamalarda canla ve malla cihat etmenin ne demek olduğundan da bahsedilmiştir. Ayrıca burada bahsi geçen savaşın Bedir savaşı olduğuna dair rivayet bulunmaktadır. Tüm bu açıklamalar sonucunda, tefsirde cihat eyleminin savaşmak anlamıyla ön plana çıktığı görülmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 254-255): Bu tefsirde de “أُولِي الضَّرَرِ” ifadesinde yer alan “الضَّرَرِ” kelimesi; âmâlık, hastalık şeklinde açıklanmıştır. Burada da Abdullah b. Umî Mektûm’dan bahsedilmektedir. Ayette belirtilen cihat hususunun Bedir ve Tebük Gazveleriyle alakalı olduğuna dair rivayetler vardır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y, b): Burada da ayeti duyunca gelerek Peygamber’e durumunu danışan gözleri görmeyen Abdullah b. Umî Mektûm ve Abdullah b. Cahş’tan ve ardından ayetin “أُولِي الضَّرَرِ” kısmının inişinden bahsedilmektedir. Gözlerin görmemesinin cihata engel olarak görülmesi cihat etme eylemi ile fiziki olarak savaşıma eyleminin kastedildiğini düşündürmektedir. Zaten ayetin Bedir savaşıyla alakalı olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.

Ayetteki “أُولِي الضَّرَرِ/ özür sahipleri” ifadesi “ذَوِي الْأَعْدَارِ مِنَ الْعَمَى وَالْعَرَجِ وَالْمَرَضِ/ âmâlık, topallık, hastalık gibi mazaretleri olanlar” olarak açıklanmıştır.

Kur’an-ı Kerim, Muhammed) "وَلَنَبَلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَتَبَلُّوْا أَخْبَارَكُمْ" (22
(47:31)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 50): Tefsirde müslümanların “بِالْقِتَالِ/ savaşla” sınanmasından ve bunun sonucunda mücahitlerin ve sabredenlerin ortaya çıkarılmasından bahsedilmektedir. Ayrıca ayetin sonunda yer alan “أَخْبَارَكُمْ/ haberleriniz” kısmı da “أَعْمَالِكُمْ/ yapıp ettiklerinizi” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Burada da hitabın müminlere yönelik olduğundan ve “بِالْقِتَالِ،/ savaşla, Allah’ın düşmanlarıyla cihatla” sınanmaktan ve bunun sonucunda mücahitlerin ve sabredenlerin seçilmesinden bahsedilmektedir. Ayetteki “وَنَبَلُوْا أَخْبَارَكُمْ” kısmı

da “فنعرف الصادق منكم من الكاذب”/ Aranızdan dürüst ve yalancı olanı ayırt ederiz.” şeklinde yorumlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1022): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat aynı surenin 30, 31 ve 32. ayetlerinin tefsiri beraber yapılmış ve sonraki ayetin tefsirinde Bedir savaşından bahsedilmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(23) "قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ

تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ"

(Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9:24)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 164): Tefsirde Mekke'nin fethine gönderme yapılmaktadır. Ardından gelen ayetin açıklamasında da zafer kazanılan savaş ve fetihlerden bahsedildiği için askeri anlamın ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde “جهاد في سبيله” kısmı “ارتضاه”/ Allah'ın dinine yardım”, “حتى يأتي الله بأمره”, “حتى يأتي الله بفتح مكة”/ Allah Mekke'nin fethini nasip edene kadar” şeklinde açıklanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 424-428): Bu tefsirde kelimenin anlamı üzerinde pek durulmamıştır. Ayette yer alan “أمره” ifadesi ile “فتح مكة”/ Mekke'nin fethi” ve “عقوبة عاجلة”/ öncelenmiş veya ertelenmiş ceza” kastedildiğine dair görüşleri bulunmaktadır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(24) "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ ثُلُوفًا لِيَهُم بِالْمُؤَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ

الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمُؤَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ

بِمَا أَحْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ" (Kur'an-ı Kerim, el-Mümtehine 60:1)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 297-299): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat açıklamalarda Peygamberin cihat ve sefer hazırlığından bahsedilmektedir: “النبي (ص) أمر الناس بالجهاد وعسكر”

topladı”. Tefsirde Peygamberin bu askeri hazırlığının Mekke halkına haber vermeye yeltenilmesinden bahsedilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de Peygamberin Hudeybiye dönemindeki sefer hazırlığından ve bu seferin Mekke halkına haber verilmeye çalışılması olayından bahsedilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1098): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde Peygamberin Mekke’nin fethi için yola çıkma kararı almasından, ashabına gazve için hazırlanmalarını emretmesinden ve bu hazırlığın Mekke halkına gizlice bildirilmesi girişiminden bahsedilmektedir. Tefsirde bu durumla alakalı çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

Modern Sözlüklerde “Cihat/ جهاد (Cihâd)” Terimi

“Cihat” terimi ve yakından bağlantılı onunla aynı kökten türemiş bazı kelimeler modern sözlüklerde taranarak ulaşılan anlamlara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4

“Cihat” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı

Sözlükler	Cihât
el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi (el-‘Âyid vd., 1988, s. 272)	"جِهَادٌ: مص جاهد، (في الشرع): قتال من ليس لهم من ذمة من الكفار (يرى بعض الفقهاء أن الجهاد هو الركن السادس من أركان الإسلام)، القتال دفاعاً عن الدين والوطن..." "Cihat: câhede fiilinin mastarı, (şeriatte) zımmi olmayan kâfirlerle savaşmak (Bazı fıkıh âlimleri cihadi İslam dininin altıncı şartı olarak görür.), din ve vatan savunması için savaşmak." "جَاهِدٌ: من يجاهد في سبيل الله، من يحارب دفاعاً عن الوطن." "Mücahid: Allah yolunda cihat eden, vatan savunması için savaşan."
el-Mevrid (el-Bealbekî, 1995, s. 436, 976)	"جهاد: jihad, holy war (by Moslems); struggle, strife, fight(ing), battle." "Kutsal savaş (Müslümanlar tarafından); mücadele etmek, çabalamak, savaşmak, savaş." "فاعِل جَاهِدَ: struggler; freedom fighter, fighter, militant; combatant, warrior" "Çabalayan, mücadele eden, özgürlük savaşçısı, savaşçı, militan, dövüşçü"
Mu‘cemu’l-Mustalahâti’-t-Dîniyye (el-Mâlikî, & İbrâhîm, 1997, s. 26)	"بيجاهد في سبيل الله: the strive (in the way of Allah/ for Allah’s cause)" "Allah yolunda, Allah adına uğraşmak, çabalamak."

<p>Mu‘cemu’l-Mustalahâti ve’l-Elfâzi’l-Fıkhıyye (Abdulmun’im, 1999, Cilt 1, s. 543; Cilt 3, s. 217)</p>	<p>"الجهاد: أصله المشقة، "جهدث جهادا: بلغت المشقة"، وشرعا: بذل الجهد في قتال الكفار، ويطلق على مجاهدة النفس بتعليم أمور الدين، ثم العمل بها... وأما مجاهدة الكفار فباليد، والمال، واللسان، والقلب:..."</p> <p>"Cihat: Aslı meşakkatir, 'sıkıntı çekmek' anlamındadır. Şeriatte kâfirlerle savaşmak için çaba harcamak anlamına gelir. Nefisle cihat, dinî öğrenmek ve onu uygulamakla olur. Kâfirlerle cihat ise elle, malla, dille ve kalple olur."</p> <p>"المجاهدة: في اللغة: المحاربة. وفي الشرع: محاربة النفس الأمانة بالسوء..."</p> <p>"Mücahede, lügatta savaşmak anlamındadır. Şeriatte ise kötülüğü emreden nefisle savaşmak demektir."</p>
<p>A Dictionary of Islamic Words and Expressions (Saleh, M. I., 2002, s. 103, 148)</p>	<p>"جهاد: Jihaad: self exertion, striving, holy war. The term means exerting a great effort, but it has come to mean exerting a great effort in the cause of Allah, more specifically in the form of fighting."</p> <p>"Çaba, güç sarf etmek, mücadele etmek, kutsal savaş. Terim büyük bir çaba, güç sarf etmek anlamına gelmektedir. Fakat zamanla özellikle savaşma şeklinde Allah için büyük çaba sarf etmek anlamını ifade eder hale gelmiştir."</p> <p>"جهاد النفس: Jihaad an-nafs: fighting the temptingself. The term refers to controlling oneself by forcing it to do righteous deeds and shun wrong ones."</p> <p>"Nefisle cihat: Günaha çağırان nefisle savaşmak. Terim bir kişinin kendisini doğru filleri yapması ve yanlış olanlara yaklaşmaması için kendini kontrol etmesi anlamına gelmektedir."</p> <p>"مُجاهِد: Mujaahid: fighter for the Cause of Allah. Someone who fights for the cause of Allah (s. 148)."</p> <p>"Mücahit: Allah adına savaşان kişi."</p>
<p>et-Ta'rifâtu'l-Fıkhıyye (el-Birkefi, 2003, s. 74, 194)</p>	<p>"الجهاد: الدعاء إلى الدين الحق وقتال من لم يقبله حقيقة أو حكما بأداء الجزية أو المصالحة."</p> <p>"Cihat: Hak dine çağırان ve onu hakikat olarak veya hükmen kabul etmeyenle savaşmak veya cizye ödenmesi veya sulha hüküm verilmesi."</p> <p>"المجاهدة: في اللغة المحاربة وعند الصوفية: محاربة النفس الأمانة بالسوء..."</p> <p>"Mücahede: Lugat manası savaşmak demektir. Tasavvufta ise kötülüğü emreden nefisle savaşmak anlamına gelir."</p>
<p>Kâmûsu'l-Elfâzi'l-İslâmiyye (el-Hudravî, 2004, s. 92-94)</p>	<p>"جهاد: Jihād means to struggle to the utmost of one's capacity. A man who exerts himself physically or mentally or spends his wealth in the way of Allah is indeed engaged in jihād. But in the language of the Shari'ah this word is used particularly for a war that is waged solely in the name of Allah against those who practise oppression as enemies of Islam."</p> <p>"Cihat, insanın tüm gücüyle mücadele etmesi, çaba sarf etmesi, savaşması demektir. Kişinin kendini fiziksel, zihinsel, ruhsal bakımdan ve varlığını harcayarak Allah yolunda ortaya koymasıdır. Şeriatte ise bu kelime yalnızca Allah adına ve zulüm uygulayan İslam düşmanlarına karşı yapılan savaş için kullanılır."</p> <p>"الجهاد في سبيل الله: Fighting in the cause of Allah/ Allah yolunda savaşmak."</p> <p>"الجهاد الأصغر: Or "the lesser jihād" which against infidels/ küçük cihat, kâfirlerle karşı yapılan cihat."</p> <p>"الجهاد الأكبر: Or "the greater jihād" which against one's own lusts/ büyük cihat, kişinin kendi nefiz ve arzularına karşı yaptığı cihat."</p> <p>"مجاهد: A warrior in the cause of İslâm/ İslam uğruna savaşان."</p>
<p>el-Mu‘cemu’l-Vasît (Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye fi Mısır, 2004, s. 143)</p>	<p>"الجهاد: (شرعا): قتال من ليس لهم ذمة من الكفار."</p> <p>"(Şer'î anlamda): Kâfirlerden zimmi olmayanlarla savaşmak."</p>

A Dictionary of Islamic Terms (al-Khuli, 2014, s. 29, 99)

“جهاد: Holy war, holy fighting/ kutsal savaş, kutsal savaşma.”

“الجهاد الأصغر: The little holy war/ küçük kutsal savaş.”

“الجهاد الأكبر: The great holy war/ büyük kutsal savaş.”

“جهاد في سبيل الله: Strife in his cause/ Onun adına mücadele etmek, savaşmak.”

“جهاد النفس: Strife against self/ nefse karşı mücadele etmek, savaşmak.”

“مجاهد: Muslim fighter, fighter/ Müslüman savaşçı, savaşçı.”

Yukarıda yer alan tablo incelendiğinde “cihat” teriminin modern sözlüklerde “holy war/ kutsal savaş” anlamının ön plana çıktığı dikkat çekmektedir.

“Şehit/ شهيد (Şehîd)” Teriminin Anlamsal Değişimi

Klasik Sözlüklerde “Şehit/ شهيد (Şehîd)” Terimi

“Şehit” teriminin incelenen klasik sözlüklerdeki “görmek”, “bilmek” ve “bulunmak” kök anlamlarından hareketle kapsadığı anlamlar aşağıda derlenmiştir.

Kitâbu'l- 'Ayn (el-Ferâhîdî, 1980, Cilt 3, s. 397-398): “شاهد وشهيد: şahitlik eden”, “التشهُّد في الصلاة/ namazda teşehhüd: namazda kelime-i şehadet okumak”.

“قول الله عز وجل: وشاهد ومشهود: قيل في تفسيره: الشاهد هو النبي والمشهود هو يوم القيامة (البروج 3).”

“Allah’ın ‘şahit ve meşhûd’ sözü tefsirinde şu şekilde belirtilmiştir: şahit peygamber, meşhûd kıyamet günüdür.”

Kitâbu Cemherati'l-Luga (Dureyd, 1987, s. 653): “شاهد وشهيد: gören, tanık olan”, “الشَّاهد: الغائب/ şâhit: gaibin tersi, hâzır”.

“الشَّهيد في سبيل الله: معروف.”

Mu‘cemu Mekâyîsi'l-Luga (İbn Fâris, 1979, Cilt 3, s. 221-222):

"فِعِيلٌ مِنْ أُنْبِيَةِ الْمُبَالَاغَةِ فِي فَاعِلٍ فَإِذَا اعْتَبِرَ الْعِلْمُ مُطْلَقًا، فَهُوَ الْعَلِيمُ، وَإِذَا أُضِيفَ إِلَى الْأُمُورِ الْبَاطِنَةِ فَهُوَ الْحَبِيرُ، وَإِذَا أُضِيفَ إِلَى الْأُمُورِ الظَّاهِرَةِ فَهُوَ الشَّهِيدُ وَقَدْ يُعْتَبَرُ مَعَ هَذَا أَنْ يَشْهَدَ عَلَى الْخَلْقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"

"Feil mübalağa vezinlerindedir. İlim mutlak sayılırsa alîm, batini durumlar içerirse habîr, zahiri durumlar içerirse şehit olur ve kıyamet günü yaratılışa şahitlik eder."

"İbn-i Side: 'Şahit: bilen ve bildiğini açıklayan demektir.'"

"الشهادة: şahitlik etmek", "استشهد: şahitliğini istemek", "خبر قاطع: kesin, kat'i"

"شَهِدَ عَلَى: bir şeye şahit olmak", "أشهد بكذا: اخلف", "يَشْهَدُ (emir hali): 'Yemin et!'"

"يَشْهَدُ: bilmek, açıklamak".

"التشهد في الصلاة معروف. ابن سيدة: قراءة التحيات لله واشتقاقه من: 'أشهد ألا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده"

ورسوله"

"Namazda teşehhüd, malumdur. İbn-i Side: et-Teşehhüd: Tahiyyat duası okumak ve kelime-i şehadet getirmektir."

"شهد الله: قضى الله، بين الله وأظهر، علم الله، قال الله، كتب الله."

"Şehide Allah/ Allah şahit oldu." ifadesiyle ilgili anlamlar farklı rivayetlerden derlenmiştir: Allah hükmetti, Allah açıkladı, Allah açıkladı ve ortaya çıkardı, Allah bildi, Allah söyledi, Allah yazdı."

"شَهِدَ: حَضَرَ", "الشهادة: gözlemeleme", "شَهِدَ: hâzır olan, bulunan", "الشاهد: الحاضر"

"أَشْهَدُ: isteşhede: şahit tutmak", "إِسْتَشْهَدُ: şahit", "الشاهد: şahit", "شَهِدَ: gelen, hâzır olan", "الشاهد: شاهد"

"الشهادة: اليمين", "شهدت: gördüğünü bildirmek", "أصل الشهادة: الإخبار بما شاهدته"

"الشاهد: المبيّن", "الشاهد: şahit: açıklayan".

"شَهِدَ الشاهد عند الحاكم أي بين ما يعلمه وأظهره" Şahit hâkimin huzurunda şahitlik etti: bildiğini açıkladı ve ortaya çıkardı."

“Ebu Mansur şöyle demiştir: Şehadet en iyinin, ümmetin en iyisindedir, onların en iyisi de Allah yolunda öldürülendir...”

Sözlükte “şehit” kelimesinin “الشهيد في الأصل من قُتِلَ مجاهدا في سبيل الله” aslen Allah yolunda cihat ederken öldürülen” demek olduğu ve Muhammed Peygamberin (sav) bazı hadislerine yer verilerek “şehit” kelimesinin anlamının hadislerde genişletildiği belirtilmiştir. Bu anlamlardan bir kısmı şu şekildedir (Nesâî’den akt. Geçit, 2017, s. 139-140): “المبطون/ ok vb. aletle yaralanarak ölen”, “المطعون/ iç hastalığından ölen”, “العرق/ boğularak ölen”, “الحرق/ yanarak ölen”, “صاحب الهدم/ yıkık altında kalarak ölen”, “ذات الجنب/ veba vb. bulaşıcı hastalıklar sebebiyle ölen”.

"وسمي شهيدا لأن ملائكته شهود له بالجنة، وقيل: لأنه حي لم يمُتْ كأنه شاهد أي حاضر، وقيل: لأن ملائكة الرحمة تشهده، وقيل: لقيامه بشهادة الحق في أمر الله حتى قُتِلَ، وقيل: لأنه يشهد ما أعد الله له من الكرامة بالقتل"

“Şehit olarak isimlendirilmesinin nedeni: meleklerin ona cennette şahitlik etmesi, onun; canlı, ölmemiş olması, şahit, hâzır gibi olması, rahmet meleklerinin ona şahitlik etmesi, Allah’ın emriyle hakkın şahitliğine kalkması ve ölmesi, ölerak Allah’ın ona hazırladığı onura şahitlik etmesi.”

Ayrıca “şehit” kelimesinin vezni olan fe’îl vezninin yorumu göre hem fâil hem de mef’ûl anlamı taşıdığı belirtilmiştir.

el-Kâmûsu’l-Muhît (el-Fîrûzâbâdî, 1998, s. 292): “الشهادة: خبر قاطع، kesin bilgi, kat’i haber”, “يَشْهَدُ: yeşedu: yemin etmek”, “أَشْهَدُ: getirmek”, “شَاهَدَ: şahede: gözlemeleme, kontrol etmek”, “شَهِدَ: duymak, gelmek, bulunmak”; “اسْتَشْهَدُ: şahitliğini istemek”, “يُخْلِيفُ: yeşedu: yemin etmek”, “أَشْهَدُ: getirmek”, “شَاهَدَ: şahede: gözlemeleme, kontrol etmek”, “شَهِدَ: duymak, gelmek, bulunmak”.

"والشَّهيد: ... : الشَّاهد، والأمين في شهادة، والذي لا يَغيبُ عن عِلْمِهِ شَيْءٌ، والقَتيل في سبيل الله، لأن ملائكة الرحمة تَشْهَدُهُ، أو لأن الله تعالى وملائكته شُهودٌ له بالجنة، أو لأنه مَن يُسْتَشْهَدُ يوم القيامة على الأمم الخالية، أو لسقوطه على الشَّاهِدَةِ، أي الأرض، أو لأنه حي عند ربِّه حاضر، أو لأنه يَشْهَدُ مَلَكَوتَ الله ومُلْكِهِ، ج: شهداء، والاسم: الشَّهادة".

“Şehit: şahit, şهادetinde, şahitliğinde güvenilir olan, ilmi her şeyi kapsayan, Allah yolunda öldürülen demektir. Nitekim rahmet melekleri ona şahittir. Allah ve melekleri ona, cennette şahittir. O kıyamet günü kendisinden diğer ümmetlere şahitlik yapması istenecek olandır. Şâhideye yani yere düşmesinden dolayı bu şekilde adlandırılır. O rabbinin katında canlı ve hâzır bulunmaktadır. O Allah’ın tüm mülk ve melekûtunun şâhididir. Çoğul hali şüheda, isim hali ise şهادettir.”

"الشَّاهِدُ مِنْ أَسْمَاءِ النَّبِيِّ (ص) وَاللِّسَانِ، وَالْمَلِكِ، وَيَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالنَّجْمِ، وَمَا يَشْهَدُ عَلَى جُودَةِ الْقَرَسِ مِنْ جَزِيهِ."

“Şahit, Peygamberin isimlerindedir. Ayrıca dil, melek, Cuma günü, yıldız ve atın iyi koşmasının göstergesi anlamlarına gelir.”

“المشهود: يوم الجمعة، أو يوم القيامة، أو يوم عَرَفَةَ، ”Şahit namazı: akşam namazı“ / صلاة الشَّاهِدِ: صلاة المغرب / el-meşhûd: cuma günü, kıyamet günü, arefe günü”

"وشهد الله لا إله إلا هو" آل عمران: 18، أي: عَلِمَ اللهُ، أو قال اللهُ، أو كَتَبَ اللهُ"

“Allah şahit oldu: bildi, dedi veya yazdı.”

“Eşhedu: biliyorum, beyan ediyorum. / وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَي: أَعْلَمُ، وَأُبَيِّنُ”

Uşhide (meçhul / edilgen yapıda): Ustuşhide gibi ‘Allah yolunda öldürülen’ demektir.”

Tâcu'l-'Arûs (Ez-Zebîdî, 1994, Cilt 8, s. 252-261): Bu sözlüğe dair inceleme sonuçları aktarılırken *Lisânu'l-'Arab* adlı sözlükte de yer alan bazı aynı rivayetlere yer verilmemiştir: “الشَّاهِدَةُ: خبر قاطع / şهادet: kesin bilgi, kat’i haber”, “شَهِدَ: gelmek, şahitlik yapmak”, “اسْتَشْهَدَ: şahitliğini istemek”, “أَشْهَدَ / şahit tutmak”, “شَهِدَ: حاضر / şehit: hâzır bulunan”, “شَهِدَ / Şahit hâkimin huzurunda şahitlik etti”.

İbn-i Side: Şehit: şahit, bildiğini açıklayan.” / ابن سيدة: الشهيد: الشاهد وهو العالم الذي يبين ما علمه “

“Ebû İshâk: Allah’ın /أبو إسحاق: الشهيد من أسماء الله: الأمين في شهادته، الذي لا يغيب عن علمه شيء” isimlerinden biri olarak şehit, şahitliğinde güvenilir, ilminden bir şey eksik olmayan demektir.”

“أشهد: قُتِلَ في سبيل الله شهيدا كَأَسْتَشْهِد: رَزَقَ الشَّهَادَةَ فهو مُشْهِدٌ”

“Uşhide: Allah yolunda şehit olarak öldürüldü. Ustuşhide gibi şehadetle rızıklandırıldı ve muşhed oldu.”

“الشهيد في الشرع: القتل في سبيل الله. آراء حول هذه التسمية لأن ملائكة الرحمة تشهده أي تحضرغسله أو نقل روحه إلى الجنة أو لأن الله وملائكته شهود له بالجنة، أو لأنه ممن يُسْتَشْهِدُ يوم القيامة مع النبي (ص) على الأمم الخالية التي كَذَّبَتْ أَنْبِيَاءَهَا في الدنيا.”

“Şeriatta şehit: Allah yolunda öldürülen. Bu isimlendirme hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır: Çünkü rahmet melekleri ona tanıklık eder, yani onun yıkanması ve ruhunun cennete taşınması esnasında hazır bulunurlar. Çünkü Allah ve melekleri ona cennette şahitlik eder. Çünkü o, Peygamber (sav) ile birlikte kıyamet günü kendisinden, dünyada peygamberlerini tekzip eden diğer ümmetlere şahitlik yapması talep edilecek olandır.”

Allah yolunda öldürülene neden şehit denildiğine dair diğer bazı rivayetler de şu şekildedir:

“نقله الصاغانيُّ؛ “Şâhideye, yani yere düşmesinden dolayı şehit denir.”; /لِسُقُوطِهِ عَلَى الشَّاهِدَةِ أَيِ الْأَرْضِ”
“Sâgâni’nin aktardığına göre ölmeyip canlı /أو لأنه حَيٌّ لم يَمُتْ. كأنه عند رَبِّهِ شاهد أي حاضر.
Allah’ın /أو لأنه يَشْهَدُ مَلَكَوَتَ اللَّهِ وَمُلْكِهِ”;
“Rabbinin katında şahittir ve hazırdır.”;
melekût ve mülküne şahitlik etmesinden dolayı şehit denir.”.

“وهذه ستة أوجه في سبب تسمية الشهيد: لقيامه بشهادة الحق، في أمر الله، حتى قُتِلَ. ولأنه يشهد ما أعدَّ الله له في الكرامة بالقتل أو لأنه شهد المغازي. أو لأنه شُهِدَ له بالإيمان وخاتمة الخبر بظاهر حاله عليه شاهداً يَشْهَدُ بشهادته وهو دمه.”

“Şehit adlandırmasının altı sebebi şu şekildedir: Allah’ın emriyle hakkın şahitliğine koyulup bu hal üzere öldürülmesi, Allah’ın ona hazırladığı onura, cömertliğe şahitlik etmesi, savaşlara şahitlik etmesi, onun imanına şahitlik edilmesi, üzerinde onun şehadetine şahitlik edecek şahidinin bulunması ki o da kanıdır.”

Şiirlerde “شَهِيدٌ/ şehide” filinin savaşa katılmak, tanıklık etmek anlamında kullanıldığı başka beyitler de mevcuttur. Aşağıda yer alan Rabîa b. Makrûm’a ait beyitte savaşa filleriyle katılan Perslerden bahsedilmektedir (Lyll, 1921: s. 268):

"وَشَهِدْتُ مَعْرَكَةَ الْفَيْوَلِ وَحَوْهَا
أَبْنَاءَ فَارِسَ بَيْنَهُمْ كَالْأَعْبَلِ"

“Fillerin savaşına tanıklık ettim, etrafında yumurtaları taşlara benzeyen Perslerin bulunduğu”

Aynı şekilde Antera’ya ait olan aşağıdaki beyitte de “شَهِيدٌ/ şehide” filinin savaşa katılmak, tanıklık etmek anlamında kullanıldığı görülmektedir (Lyll, 1921: s. 56):

"يُخْبِرُكَ مِنْ شَهِدِ الْوَقِيْعَةِ أَنِّي
أَعَشَى الْوَعَى وَأَعَفْتُ عِنْدَ الْمُعْنَمِ"

“Sana haber versin savaşa katılan kişi, savaşırken öne atılıp ganimet paylaşılırken nasıl uzak durduğumu”

Aşağıda yer alan Teebbata Şerran’a ait beyitteki “شَهِادٌ/ şehhâd kelimesi” konseylere, meclislere tanıklık eden anlamında kullanılmıştır. Bahsedilen bu kişi; görüşüne güvenilir, lider özelliklerine sahip, cömert, kendisinden himaye talep edilen ve meclisine sığınılan bir kişidir (Lyll, 1921: 14; Lyll, 1918: 4):

"حَمَلُ الْوَيْبَةِ شَهَادٌ أَنْدِيَّةٌ
فَوَالِ مُحْكَمَةِ جَوَابِ آفَاقِ"

“Sancakların taşıyıcısı, konseylerin seçilmiş, sağlam sözlerin sahibi, ufukların gezgini”

Aşağıdaki beyit ise Sinan b. Ebi Harise el-Murri’ye aittir. Burada geçen “شُهِادٌ/ şuhhâd” kelimesi “şahitler” anlamında kullanılmıştır (Lyll, 1921: 689; Lyll, 1918: 287; el-Asmaî, 2016, s. 177):

"وَقَدْ دَفَعْتُ وَلَمْ أَجْزُ عَلَى أَحَدٍ
فَتَقَّ الْعَشِيرَةَ وَالْأَكْفَاءَ شَهَادِي"

“Azla yetindim, kimseye karşı suç işlemedim kabilenin hilafına, emsallerim şahitlerimdir!”

Kur'an Ayetlerinde “Şehit/ شهيد (Şehîd)” Terimi

Kur'an'da şehit kelimesi “شَهِيد” şekliyle “شَهَدَ” kökünden türemiş diğer sözcüklerden bağımsız olarak otuz altı yerde, kelimenin çoğulu olan “شُهَدَاءُ/ şüheda” kelimesi ise yirmi defa geçmektedir. Kur'an'da geçen aynı kökten türemiş kelimeler ise şu şekildedir: شَهِدَ/ مَشَّهَدَ, مَشْهُودَ, أَشْهَادَ, شُهِودَ, شَاهِدُونَ, شَاهِدٌ, يَسْتَشْهِدُ/اسْتَشْهِدَ, إِشْهَادُ/يُشْهِدُ/أَشْهَدُ, شَهَادَةٌ, إِشْهَدُ/يَشْهَدُ (Abdulbâkî, 1944, s. 388-390; “Almaany”, t.y., c). Araştırmada incelenecek ayetlere Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'in resmi sitesinde yer alan Kur'an-ı Kerim'in Arapça metni ve Türkçe meali incelenerek karar verilmiştir (“Diyanet İşleri Başkanlığı”, t.y.). Bu doğrultuda içerisinde “شَهِيدَ, شَهِدَ, شَهَادَةٌ, إِشْهَادُ, شُهِودَ, شَاهِدُونَ, شَاهِدٌ, يَسْتَشْهِدُ/اسْتَشْهِدَ, إِشْهَادُ/يُشْهِدُ/أَشْهَدُ, شَهَادَةٌ, إِشْهَدُ/يَشْهَدُ” kelimelerinin yer aldığı yirmi dokuz ayet incelenmiş ve bu ayetlerin Arapça metni aynı siteden alınmıştır.

Kur'an ayetlerinde geçen ve “şehit” kelimesi ile yakın anlamlı olan bazı sözcükler de şu şekildedir: عَالِمٌ (bilen), عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ (gayb ve şahadet âlemini bilen), حَبِيرٌ (haberdar olan), بَصِيرٌ (gören), رَقِيبٌ (gözetleyen),

Tefsirlerde “Şehit/ شهيد (Şehîd)” Terimi

(1) "وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ" (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2:143)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 145): Tefsirde “أُمَّةً وَسَطًا” ifadesi ile Muhammed ümmetinin kastedildiği ve ahirette adaletle peygamberler ve ümmetleri arasında, “على الرسل” peygamberlerin onlara Allah'ın risaletini ulaştırmaları hususunda” şahitlik edeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla buradaki “شُهَدَاءَ” kelimesi ümmet-i Muhammed'in sıfatıdır Ayrıca ayette Muhammed Peygamber de şehit olarak

nitelendirilmiş ve “على / kendisine verilen risaleti ümmetine ulaştırdığına” şahitlik edeceği bildirilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde Hz. Peygamberin “به / وما جاءكم به، شهيدا عليكم بإيمانكم به،” ona ve Allah’ın katından getirdiğine imanınıza”, “على / وما أنزل عليه،” kendisine indirilene iman edilmesine”, “على / بما عملتم أو فعلتم،” ve “على أنه قد بلغ رسالات” “شهيد على أنه قد بلغ رسالات” Rabbinin mesajlarını ümmetine getirdiğine şahit” olacağından bahsedilmektedir.

Ayrıca tefsirde “شُهَدَاءُ” kelimesi ile ümmet-i Muhammed’in kastedildiği, Resullerin onlara tebliğ ettiği konusunda insanlara şahitlik edeceğinden ve Peygamberin de gönderildiği şeyin tebliğ olduğu hususunda ümmetine şahitlik edeceğinden bahsedilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 100-102): Tefsirde ümmet-i Muhammed’in kıyamet günü diğer peygamberlerin tebliğlerine şahitlik edeceğinden Peygamberin de ümmetinin durumu sorulduğunda onları doğrulayacağından ve adaletlerine şahitlik edeceğinden bahsediliyor. Tefsirde şehadetin aleyhine değil lehine olmasına rağmen neden “على” harfi cerri kullanıldığı sorulmuş ve “Çünkü şehit, şahit olunan üzerinde gözcü ve egemendir.” şeklinde cevaplanmıştır. Ayrıca şahitliğin adaletli ve hayırlı kişilerin şahadeti ile sıhhatli olacağından ve Peygamberin ümmetine şahitlik ederek onların adaletli oluşlarını doğrulayacağından bahsedilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kıyamet gününde, Muhammed (sav) ve ümmetinin, Nebilerin ümmetlerine tebliğ ettiğine, Allah’ın mesajlarını iletmesine şahitlik edeceğinden bahsediliyor. Genel olarak Taberî tefsiri ile aynı bilgileri içeriyor.

(2) " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجْلِ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ

كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا

أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَأَ هُوَ فَلْيُمْلِلِ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ

وَأَمْرَاتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمَعُوا

أَنْ تَكْتُمُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً

تُدِيرُوهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ

(Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2:282) "بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ"

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 229-230): Tefsirde ayetteki "استشهد" ve "أشَّهَدَ" fiillerinin "şahit tutmak", "شهيد" kelimesinin ise "şahit" anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Ayette borç verme hususunda şahitlik, borç verme işlemine şahit tutmaktan bahsedilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde genel olarak borç hususundaki şahitlikten bahsedilmektedir. Tefsirde ayetteki "استشهد" ve "أشَّهَدَ" fiilleri "şahit tutmak" anlamında, "شهيد" kelimesinin "şahit" anlamında kullanıldığı belirtilmekte olup adalet sahiplerinin şahit tutulması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 155): Tefsirde genel olarak borç hususundaki şahitlikten bahsedilmektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde genel olarak borç hususundaki şahitlikten bahsedilmektedir.

(Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3/98) "قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ" (3)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 291): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsire göre Allah'ın sıfatı olarak şehit, "على علم منهم، ومعرفة" / "Allah biliyor, haberdar" anlamındadır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 185): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde Allah'ın sıfatı olarak şehit "ليس بغافل عما يعملون." / "Allah onların yaptıklarından gafil değil." olarak yorumlanmıştır.

(4) "وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

شَهِيداً" (Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ 4/33)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 370): Tefsirde şehit kelimesi “على كل شيء من أعمالكم/ Allah yaptığımız her şeye şahittir.” olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde şehit kelimesi “إن الله شاهد على ما تفعلون من ذلك، وعلى غيره” Allah bu konuda yaptıklarınıza ve diğer yaptıklarınıza şahit ve her birini gözetleyicidir” olarak yorumlanmaktadır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 185): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(5) "فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً" (Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ 4/41)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 145): Tefsirde ayetteki ilk şehidin her ümmetin peygamberi olduğu ve onlara Rablerinin risaleti tebliğ ettiğine dair şahit olduğuna; ikinci şehidin de Muhammed Peygamber olduğuna ve ümmetinden kâfir olanlara risaleti tebliğ ettiğine şahitlik edeceğine değinilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki ilk şehit, her ümmetten onların yaptıklarına kendilerine gönderilen risaleti tasdik ettiklerine veya yalanladıklarına şahitlik edecek biri diye yorumlanmıştır. Ayrıca şehidin o ümmetin peygamberi olduğu ve onlara Allah'ın gönderdiğini tebliğ ettiğine şahadet edeceği şeklinde yorum da bulunmaktadır. Ayetteki ikinci şehit de ümmetine şahit olan Muhammed peygamberdir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 237): Tefsirde ayetteki ilk şehit, ümmetlerin yaptıklarına şahitlik edecek nebileri, ikinci şehit de onlara yani yalanlayanlara şahitlik edecek Muhammed Peygamberdir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki ilk şehitle nebilerin (as), ikinci şehitle de ümmetine şahitlik edecek Muhammed Peygamberin kastedildiği anlaşılıyor.

(6) "وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيُبْتَغَىٰ فَيَأْتِيَكُمْ بِمُصِيبَةٍ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَاهِدًا" (Kur'an-ı Kerim,)

(en-Nisâ 4/72)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 388): Tefsirde ayette yer alan "فإن أصابتكم مصيبة" / "sizin başınıza bir musibet gelirse" ifadesindeki musibet, "بلاء من العدو أو شدة من العيش" / "düşmandan gelecek bir bela veya yaşam zorluğu" şeklinde yorumlanmış ve bu durumda münafık olan kişinin "لم أكن معهم شهيدا" / "onlarla birlikte şahit olmadım" yani "شاهدا فيصيبني من" / "Onların başına gelen bela benim başıma gelmedi." dediği belirtilmiştir. Ayetin kimler hakkında indiğine de değinilmiştir. Önceki ayette sefere çıkma emri bulunduğundan bu ayetteki "şehit" kelimesi sefere, savaşa ve zorluklarına tanıklık eden şeklinde anlaşıldığı düşünülebilir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde başa gelecek musibetler, "جراح أو ألم أو قتل" / "yaralanma, acı çekme veya ölüm", "هزيمة" / "yenilgi", "قتل أو جراح من عدوكم" / "düşmandan gelecek ölüm veya yaralanma", "قتل العدو من المسلمين" / "düşmanın Müslümanları katletmesi" şeklinde açıklanmıştır. Ayette belirtilen "لِيُبْتَغَىٰ" / "yavaşlatıldığı" belirtilen hususlar da "جهاد عدوكم وقتالهم" / "düşmanla cihat ve savaş" ve "الجهاد والغزو في سبيل الله" / "Allah yolunda cihat ve savaş" şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu tefsire göre ayetteki şehit kelimesinin anlamı Allah yolunda cihad ederken veya savaşırken ölen, yaralanan olarak yorumlanabilir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 246): Tefsirde ayetteki hitabın "الخطاب لعسكر رسول" / "Resullullahın askerine yönelik olduğundan", "المبطلون منهم المنافقون لأنهم كانوا يغزون معهم نفاقا" / "yavaşlatma eylemini gerçekleştirenlerin aralarındaki münafıklar olduğundan ve onların münafıkça savaştığından", "ليتناقلن وليتخلفن عن الجهاد" / "yavaşlatmanın ağırdan alma ve cihattan geri kalma" anlamlarına geldiğinden ve musibetin de "قتل أو هزيمة" / "ölüm veya yenilgi" olduğundan bahsedilmiştir. Bu tefsire göre ayetteki şehit savaşa katılan, tanıklık eden, savaşta başına musibet gelen olarak yorumlanabilir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirdeki açıklamalardan geri kalıman hususun “الجهاد/ cihat” olduğu ve yavaşlatma hususunu kişinin kendisine veya başkalarına yönelik yaptığı; başa gelen sıkıntının; “قتل وشهادة وغلب العدو لكم”/ ölüm, şehadet, düşmanın galip gelmesi olarak yorumlandığı ve şehitliğin ise “الشهادة إن قتل”/ cihatta ölmek” olarak yorumlandığı anlaşılmaktadır.

(7) "وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا" (Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ) (4/159)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 421): Tefsirde ayetteki şehit kelimesi ile İsa (as)'ın kastedildiği ve kıyamet günü “رِيسَالَتِهِ / أنه قد بلغهم الرسالة” şahitlik edeceği belirtilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde İsa (as)'ın şahitliği şu şekilde açıklanmaktadır:

"ويوم القيامة يكون عيسى على أهل الكتاب " شهيداً "، يعني: شاهداً عليهم بتكذيب من كذبه منهم، وتصديق من صدقه منهم، فيما أتاهم به من عند الله، وبإبلاغه رسالة ربه"

“Kıyamet günü İsa (as) ehl-i kitaba şahit olur. Yani Allah'ın katından onlara getirdiği ve Rabbinin risaletini tebliğ ettiği hususunda onu yalanlayanların yalanlamasına ve tasdik edenlerin tasdikine şahit olur.”

"يكون عليهم شهيداً يوم القيامة على أنه قد بلغ رسالة ربه، وأقرّ بالعبودية على نفسه"

“Kıyamet günü Rabbinin risaletini tebliğ ettiğine ve kendi kulluğunu ikrâr ettiğine dair onlara şahit olacak.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 270): Tefsirde İsa (as)'ın “على اليهود بأنهم كذبوه، وعلى /النصارى بأنهم دعوه ابن الله Hristiyanlara” karşı şahitlik edeceğinden bahsediliyor.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde İsa (as)'ın “رفعها إلى السماء”/ göğe yükseltilmesinden önce ve yere inişinden sonra onların (ehl-i kitabın)

yaptıklarından gördükleri hususunda” şahitlik edeceğinden bahsedilmektedir. Başka bir rivayette de İsa (as)’ın “وأقر بالعبودية لله عز وجل” / onlara kıyamet günü Rabbinin risaletini ulaştırdığına ve Allah’ın kulu olduğunu ikrar ettiğine dair şahitlik edeceği” belirtilmiştir.

(8) "ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُمْ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ

الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ" (Kur'an-ı Kerim, el-Mâide 5/117)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 519-520): Tefsirde İsa (as)’ın bir önceki ayete cevaben söylediği “على بني إسرائيل بأن قد بلغتهم / ben onlara şahittim” ibaresinin “على بني إسرائيل بأن قد بلغتهم / ben onlara şahittim” anlamı taşıdığı belirtilmektedir.

Yine İsa (as)’ın Allah’a hitabının devamında yer alan “وأنت على كل شيء شهيد” / Sen her şeye şahitsin.” ifadesi “يعني شاهدا بما أمرتهم من التوحيد وشهيد عليهم بما قالوا من البهتان...” Yani onlara emrettiğin tevhide ve onların söylediği yalana, iftiraya şahitsin...” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde İsa (as)’ın önceki ayete cevabı olan bu ayette yer alan “وأنت على ما يفعلونه وأنا بين أظهرهم شاهداً عليهم وعلى / ben onlara şahittim” ibaresinin “وأنت على ما يفعلونه وأنا بين أظهرهم شاهداً عليهم وعلى / Onların aralarında yaptıklarına, hareketlerine, sözlerine şahittim.” şeklinde açıklandığı ve “şehit” kelimesinin “şahit” olarak yorumlandığı görülmüştür. Ayette yer alan şehit kelimesi de Allah’ın sıfatı olarak şu şekilde yorumlanmıştır:

"وأنت تشهد على كل شيء, لأنه لا يخفى عليك شيء, وأما أنا, فإنما شهدت بعض الأشياء, وذلك ما عاينت وأنا مقیم بين أظهر القوم"

“Sen her şeyi görürsün. Zira senden hiçbir şey gizlenmez. Ben ise bazı şeylere şahit oldum ki bunları ben onların arasında kalırken sen gördün.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 316): Tefsirde ayetteki ilk şehit kelimesi, İsa (as)’ın verdiği cevapta ve kendisinin sıfatı olarak “رقيبا كالشاهد على المشهود عليه أمنعهم من أن يقولوا” / O şekilde söylemelerine ve bunu din edinmelerine engel olmama şahitim, bunu

görenim.” şeklinde açıklanmış, ayetteki ikinci şehit kelimesinin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde İsa (as)’ın önceki ayete cevabı olan “ وكنتم عليهم / Aralarındayken / كنت أشهد على أعمالهم حين كنت بين أظهرهم “ / ben onlara şahittim” ibaresi “ yaptıklarına şahitlik ediyordum.” şeklinde açıklanmış ve ayette yer alan diğer şehit kelimesinin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(9) "قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ

مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ" (Kur'an-ı Kerim, el-En'âm)

(6/19)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 553-554): Tefsirde Kureyşli kâfirlerin Peygambere söyledikleri şu sözler üzerine ayetin indiğinden bahsedilmektedir:

"أما وجد الله رسولا غيرك ما نرى أحدا يصدقك بما تقول وقد سألنا عنك أهل الكتاب، فزعموا أنه ليس لك عنده ذكر، فمن يشهد لك أن الله هو الذي أرسلك؟"

“Allah senden başka peygamber bulamadı mı? Söylediklerinde seni doğrulayacak birini göremiyoruz. Kitap ehline seni sorduk, senin hakkında bilgi olmadığını söylediler. Allah’ın seni gönderdiğine kim şahitlik edecek?”

Bunun üzerine Allah Peygamberinden ayette geçen şekilde “ / أي شيء أكبر شهادة؟ “ En büyük şahitlik nedir?” diye sormalarını emretmiş ve onlar da “ / الله أكبر شهادة من غيره “ En büyük şahitlik Allah’ındır.” demişlerdir. Bunun üzerine Allah ayette geçtiği şekilde, Peygamberine “ الله / Allah siz ve benim aramda şahittir.” demesini emretmiştir. Tefsirde ayette geçen “يَشْهَدُ” fiillerinin de “şahitlik etmek” anlamında yorumlandığı görülmüştür.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde en büyük şahadetin Allah’ın şahitliği olduğu ve “ لا / ondan yarattıklarının / يجوز أن يقع في شهادته ما يجوز أن يقع في شهادة غيره من خلقه من السهو والخطأ، والغلط والكذب / şahadetinde bulunan hata ve yalan bulunmadığı” belirtilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 322): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki şehit kelimesi Allah'ın sıfatı olarak Peygamberin dilinden şu şekilde yorumlanmıştır: “هو العالم بما جنتكم به ، وما أنتم قائلون لي / O getirdiğinizi ve bana söylediklerinizi bilendir.”

(Kur'an-ı Kerim, Yûnus 10/29) "فَكُفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ" (10

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 236): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde yer alan “حسبنا الله شاهداً بيننا وبينكم” / Aramızda şahit olarak Allah yeter.” cümlesinde ayetteki “şehit” kelimesinin “şahit” olarak yorumlandığı görülmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 462): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y.): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(Kur'an-ı Kerim,) "وَأَمَّا نُرْيَتِكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوْفِيئِكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ" (11

(Yûnus 10/46

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 240): Tefsirde şehit kelimesiyle alakalı şöyle bir açıklama bulunmaktadır: “ثم الله شهيد على ما يفعلون من الكفر والتكذيب...” Allah küfrünüze ve yalanlamanıza şahittir.”

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde şehit kelimesi şu şekilde açıklanmıştır:

"يقول جل ثناؤه : ثم أنا شاهد على أفعالهم التي كانوا يفعلونها في الدنيا، وأنا عالم بما لا يخفى عليّ شيء منها"

“Allah diyor ki: Ben onların dünyadayken yapıp durduklarına şahidim ve onları biliyorum, hiçbiri benden gizlenmez.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 465): Tefsirde Allah'ın sıfatı olarak şehit kelimesi “الله شهيد على ما يفعلون في الدارين” / Allah iki dünyada da yaptıklarınıza şahittir.” şeklinde açıklanmış

ve bu şehadetin sonucunun “العقاب/ ceza” olduğu bildirilmiştir. Burada şehit kelimesi şehadet sonucu gelecek olan ceza ile ilişkilendirilmiştir. Allah’ın onların yaptıklarına dair şehadetini kıyamet günü “حين ينطق جلودهم وألسنتهم وأيديهم وأرجلهم شاهدة عليهم”/onların ciltlerini, dillerini, ellerini ve ayaklarını şahit olarak konuştuğu zaman” eda edeceği şeklinde anlaşılacağı şeklinde yorum da bulunmaktadır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(12) "وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ" (Kur'an-ı Kerim, en-Nahl 16:84)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 482): Tefsirde ayetteki “şehit” kelimesinin “نبيها” o ümmetin nebisi olduğu ve risaleti onlara tebliğ ettiğine şahitlik ettiği” bildirilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde “şehit” kelimesi “وهو الشاهد عليها بما أجابت داعي الله” o ümmetin Allah’ın çağrısına verdiği cevaba şahit”, “وهو رسولهم الذي أرسل إليهم” onlara gönderilen resul” ve “وشاهدها نبيها، على أنه قد بلغ رسالات ربه” Rabbinin mesajlarını tebliğ ettiğine şahitlik edecek nebisi” şeklinde yorumlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s.581): Tefsirde ayetteki “şehit” kelimesi ümmetin “ونبيا يشهد لهم وعليهم بالإيمان والتصديق والكفر والتكذيب” onların imanına, tasdik edişine, küfrüne ve yalanlamasına şahitlik eden nebisi” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Burada da “şehit” kelimesi ümmetin “وهو نبيها يشهد عليها بما” Allah’tan kendilerine tebliğ edilene ümmetin verdikleri cevaba şahitlik eden nebisi” şeklinde açıklanmıştır.

(13) "وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ

وَهُدًى وَرَحْمَةً وَنُذْرًا لِلْمُسْلِمِينَ" (Kur'an-ı Kerim, en-Nahl 16:89)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 483): Ayetteki ilk “şehit”, “نبيهم وهو شاهد على أمته”, “ümmetine risaleti ulaştırdığına dair şahit olan nebisi”; ikinci “şehit” ise ümmetine risaleti ulaştırdığına şahit olan Muhammed Peygamber şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki ilk “şehit” kelimesi “نبيهم الذي بعثناه إليهم للدعاء” / Allah tarafından O’na itaate çağırmak üzere ümmetlere gönderilen nebilere” şeklinde açıklanmıştır. İkinci “şehit” kelimesine dair de şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

"وجئنا بك يا محمد شاهدا على قومك وأمتك الذين أرسلتك إليهم بما أجابوك ، وماذا عملوا فيما أرسلتك به إليهم"

“Ey Muhammed, seni; kendilerine gönderdiğim kavmine, ümmetine, seninle birlikte gönderdiğime (din) nasıl cevap verdiklerine ve o hususta ne yaptıklarına şahit kıldık.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s.581): Ayetteki ilk “şehit” kelimesi ile her ümmetin kendi içlerinden gönderilen nebisinin kastedildiği ikinci “şehit” kelimesine dair hitabın Muhammed peygambere olduğu ve ümmetine şahit olduğu bildiriliyor.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ilk “şehit” kelimesinin anlamı üzerinde durulmamış olup ikinci “şehit” kelimesine dair Muhammed Peygambere kıyamet günü kendisine verilen kitabı tebliğ ettiği sorulacağından ve bu konuda şahitlik edeceğinden bahsedilmektedir.

(14) "قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا" (Kur'an-ı Kerim, el-İsrâ 17:96)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 551): Tefsirde ayette yer alan “قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا” / De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter.” ifadesi “فلا أحد أفضل من الله ... Zira benim Allah’ın size gönderdiği resulü olduğuma Allah’tan daha iyi bir şahit yoktur.” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde ise “şehit” kelimesinin yer aldığı ifade “فإنه نعم الكافي” / O (Allah) kullarına yeter ve o ne iyi hüküm verendir.” şeklinde açıklanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 608): Bu tefsirde “şehit” kelimesinin anlamına odaklanılmamış, Allah’ın şahit olduğu husus, Peygamberin dilinden “على أني بلغت ما أرسلت به / Gönderildiğim risaleti size tebliğ ettiğime ve sizin yalanlayıp, inat ettiğinize şahit” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetteki “şehit” kelimesi “أنه شاهد علي وعليكم، عالم بما جنتكم به / O size ve bana şahit, size getirdiğimi bilendir.” şeklinde açıklanmıştır.

(15) "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ" (Kur'an-ı Kerim, el-Hac 22:17)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 119): Tefsirde ayetteki “على كلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ” her şeye şahit” ifadesindeki her şey “من أعمالهم / yaptıklarınızdan” şeklinde açıklanmış “şehit” kelimesinin anlamı üzerinde durulmamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayetteki “على كلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ” her şeye şahit” ifadesi için şu şekilde bir açıklama yer almaktadır:

"إن الله على كل شيء من أعمال هؤلاء الأصناف الذين ذكرهم الله جلّ ثناؤه، وغير ذلك من الأشياء كلها شهيد لا يخفى عنه شيء من ذلك."

“Allah, zikrettiği o grupların yapıp ettiklerine ve bunlar dışındaki her şeye şahittir ve bunlar hususunda kendisinden bir şey gizlenmez.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 692): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetteki “على كلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ” her şeye şahit” ifadesiyle ilgili tefsirde yer alan açıklama şu şekildedir:

"فإنه تعالى شهيد على أفعالهم ، حفيظ لأقوالهم ، عليم بسرائرهم ، وما تكن ضمائرهم"

“Allah onların yaptıklarına şahit, sözlerini muhafaza edici, sırlarını ve vicdanlarının gizlediklerini bilendir.”

(16) "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ" (Kur'an-ı Kerim, el-Hac 22:78)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 140): Tefsirde Muhammed Peygamberin ümmetine, risaletini onlara tebliğ ettiğine şahitlik etmesi; ümmet-i Muhammed'in de diğer insanlara peygamberlerinin onlara risaleti tebliğ ettiklerine şahitlik etmesinden bahsedilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de Muhammed Peygamberin kıyamet günü ümmetine, kendisiyle gönderilen risaletini onlara tebliğ ettiğine dair şahitlik edeceğinden ve ümmetinin de o zaman bütün peygamberlere, kendileriyle gönderileni ümmetlerine tebliğ ettiklerine şahitlik edeceğinden bahsedilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 702): Tefsirde Muhammed Peygamberin ümmetine, onlara tebliğ ettiğine dair şahitlik edeceğine; ümmetinin de insanlara, peygamberlerinin onlara tebliğ edişi hususunda şahitlik edeceğine, bu onurun Muhammed ümmetine verildiğine değinilmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde Bakara suresi 143. ayete atıf yapılmış Allah'ın Muhammed ümmetini adaletli kıldığı, adaletine diğer ümmetlerce şahit olunduğu, üstünlüğünün ve faziletinin diğer ümmetlerce tanındığı için kıyamet günü diğer insanlara şahit kılındığından bahsedilmiştir. Kıyamet günü Muhammed ümmetinin diğer ümmetlere, peygamberlerin onlara Allah'ın risaletini ulaştırdığına dair şahitlik edeceği ve Muhammed Peygamberin de ümmetine, onlara tebliğ ettiği hususunda şahit olacağı belirtilmiştir.

(17) "وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ" (Kur'an-ı Kerim, el-Kasas 28:75)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 2, s. 482): Ayetteki “şehit” kelimesi “يعني رسولها ونبيها” olarak yorumlanmıştır. /يشهد عليها بالبلاغ والرسالة tebliğ ve risalete şahitlik edecek ümmetin resulü” olarak yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de “şehit” ümmetine şahitlik edecek nebi, resul olarak tanımlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s.581): Bu tefsirde her ümmetin şehidi onların nebisi olarak tanımlanmış ve bunun nedenini nebilerin ümmetlerinin ne üzere olduğuna, ne yapıyor olduklarına şahitlik etmesi olarak açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde ayetteki “şehit” resul olarak yorumlanmıştır.

"قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ" (18)
(Kur'an-ı Kerim, el-Ankebût 29:52)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 387): Ayette yer alan “قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا”
De ki: Aramızda şahit olarak Allah yeter.” ifadesi “يُعْنِي / Yani aramızda Allah’tan daha iyi bir şahit yoktur.” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Ayetteki “şehit” kelimesi burada da “şahit” şeklinde anlamlandırılmış ve Allah’ın şahitliği hususunda şöyle bir açıklama getirilmiştir:

"كَفَىٰ اللَّهُ يَا هَؤُلَاءِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ، شَاهِدًا لِي وَعَلَيَّ؛ لِأَنَّهُ يَعْلَمُ الْحَقَّ مِنَّا مِنَ الْمَبْطَلِ، وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ، لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِيهِمَا"

“Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O hak üzerine olanı da bilir batıl üzerine olanı da, gökler ve yerin arasındakileri de bilir, onların arasındaki hiçbir şey onun için gizli değildir.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 822): Tefsirde ayetteki “şehit” kelimesi Peygamberin dilinden, “Allah ما أرسلت به إليكم وأنذرتكم وأنكم قابلتموني بالجحد والتكذيب”
benim size gönderildiğim şeyi tebliğ ettiğime, uyardığıma ve sizin nankörlükle, yalanlamayla karşılık verdiğinizize’ şahittir.” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de ayetteki “şehit” kelimesinin “bilen, teyit eden” anlamları ön plana çıkarılmıştır:

"هو أعلم بما تفيضون فيه من التكذيب ، ويعلم ما أقول لكم من إخباري عنه ، بأنه أرسلني"

“O, sizin yalanlamadaki taşkınlığınızı, size haber verdiğim şeyi ve beni kendisinin gönderdiğini en iyi bilendir...”

(19) "لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ فِي آبَائِهِمْ وَلَا أَبْنَائِهِمْ وَلَا إِخْوَانِهِمْ وَلَا أبنَاءَ إِخْوَانِهِمْ وَلَا نِسَائِهِمْ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ

وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا" (Kur'an-ı Kerim, el-Ahzâb 33:55)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 505): Ayetteki “şehit” kelimesi “لم يغب عن الله/ Allah’tan gaip olmaz”, şahit olunan husus da “من أعمالكم/ yaptıklarınıza” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde yer alan “şehit” kelimesiyle alakalı açıklamalar şu şekildedir: “إن الله شاهد على ما تفعلونه/ Allah yaptıklarınıza şahittir.” ve “O فإنه شاهد على كل شيء/ her şeye şahittir.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 863): Bu tefsirde “şehit” kelimesi “من السر والعلن/ gizli açık, açık örtülü” her şeye şahit ve “لا يتفاوت في علمه الأحوال/ her şey ilmi dâhilinde olan” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Ayetteki “şehit” kelimesi bu tefsirde “لا تخفى عليه خافية/ kendisinden hiçbir şey gizlenmeyen” şeklinde yorumlanmıştır.

(20) "إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَاءِي

قَالُوا أَذْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ" (Kur'an-ı Kerim, Fussilet 41:47)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 747): Ayette yer alan “ما مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ/ şahidimiz yok” ifadesindeki “şehit” kelimesi “بشهاد بآن لك (الله) شريكا/ Allah’ın bir ortağı olduğuna şahitlik edecek” şeklinde açıklamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Burada da o müşriklerin, Rablerine o zaman “ما منا من شهيد يشهد/ Ortağın olduğuna şahitlik edecek bir şahidimiz yoktur.” diyeceklerinden bahsedilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 971): Bu tefsirde ayetteki “مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ / şahidimiz yok” ifadesi iki şekilde yorumlanmıştır: müşriklerin ve ortak koşulanların sözü olarak. İlki “Allah’ın ortağı olduğuna şahidimiz yok. ما منا إلا من هو موحد لك / Sadece Allah’ın birliğini kabul ederiz.”; ikinci grup da “ما منا من شهيد يشهد بما أضافوا إلينا من الشركه” / Bize yüklenen şirke şahidimiz yok.” demektedir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde ise “مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ / şahidimiz yok” ifadesi “ليس / Bugün bizden kimse bir ortağın olduğuna şahitlik edemez.” şeklinde açıklanmıştır.

(21) "أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْنَاهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفْعِلُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ" (Kur'an-ı Kerim, el-Ahkâf 46:8)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 16-17): Ayetteki “كفى به شهيدا” / Şahit olarak Allah yeter.” ifadesi “فلا شاهد أفضل من الله / بيني وبينكم” / Sizinle benim aramda Kur’an’ın Allah’tan geldiğine şahitlik edecek Allah’tan daha iyi şahit yoktur.” şeklinde açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde “şehit” kelimesinin yer aldığı kısım şu şekilde açıklanmıştır:

"كفى بالله شاهدا علي وعليكم بما تقولون من تكذيبكم لي فيما جئتمكم به من عند الله"

“Bana, Allah’ın katından size getirdiğim şey hususunda söylediğiniz yalanlamalarınıza, sizinle aramda şahit olarak Allah yeter.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1010): Bu tefsirde Allah’ın şahitliğinin Peygamber için “بالصدق والبلاغ / doğruluğu ve tebliği” hususunda, karşı taraf için “بالكذب / yalan ve nankörlük” hususunda olacağı belirtilmiş ve bu şehadetin ve haberdar olma eyleminin zikredilişinin, taşkınlıklarının cezasının verileceğine vaat anlamına geldiğinden bahsedilmiştir.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(22) "وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ" (Kur'an-ı Kerim, Kâf 50:21)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 112-113): Tefsirdeki “şehit” kelimesine dair yapılan açıklama, önceki ayetin açıklamasıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Tefsirde sur üflendiğinde her “كافرة/ kâfir” nefsin, “معها سائق يعني ملك يسوقها إلى / وشهيد يعني ملكها هو شاهد عليها بعملها” ve “beraberinde onu mahşerine götüren bir melekle” ve “onun yaptıklarına şahitlik edecek meleğiyle” geleceği açıklanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde ayette yer alan “sâik” ve “şehit” kelimeleri şu şekillerde yorumlanmıştır:

“Onu (nefsi) Allah’a götürececek bir / سائق يسوقها إلى الله، شهيد يشهد عليها بما عملت في الدنيا من خير أو شر”
götüren ve dünyada işlediği hayır ve şerre dair ona şahitlik edecek bir şahit.”

“Meleklerden bir sâik ve nefsinden bir şahit.” / السائق من الملائكة، والشهيد: شاهد عليه من نفسه”

“Yazıcı ve şahit iki melek” / الملکان: كاتب، وشهيد”

“Meleklerden bir sâik ve / السائق من الملائكة، والشاهد من أنفسهم: الأيدي والأرجل، والملائكة أيضا شهداء عليهم”
kendilerinden bir şahit: eller, ayaklar. Melekler de onlara şahittir.”

“Amelini saymakla görevlendirilmiş bir melek ve / ملك وكل به يحصي عليه عمله، وملك يسوقه إلى محشره”
onu mahşerine götürececek bir melek.”

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1045): Bu tefsirde sâik ve şehit kelimeleri “ملكان / biri mahşere götürececek öbürü amelini şahitlik edecek / أحدهما يسوقه إلى المحشر، والآخر يشهد عليه بعمله
iki melek” veya “iki durumu da kapsayan tek melek” / ملك واحد جامع بين الأمرين” şeklinde yorumlanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de sâik ve şehit hakkındaki yorumlar şu şekildedir:

“Onu mahşere götürececek bir melek ve amellerine şahitlik edecek bir melek”

Osman b. Affân: Allah’a götürececek bir götüren, yaptıklarına şahitlik edecek bir şahit.”

Sâik: melek, şehit: amel”

Sâik meleklerdendir, şehit ise insanın kendisidir ve kendisine şahitlik eder.”

(23) "إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ" (Kur'an-ı Kerim, Kâf 50:37)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 115): Tefsirde ayetteki “وَهُوَ شَهِيدٌ” ifadesi “ وهو ... O kalbiyle gören ve gaip olmayandır.” şeklinde yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde “وَهُوَ شَهِيدٌ” ifadesi hakkında şu açıklamalar mevcuttur:

O, onların (önceki ayette bahsedilen helak edilen topluluklar) haklarında haber verileni anlar, idrak eder ve kalbiyle şahitlik eder, gafil ve dikkatsiz, dalgın değildir.”

“şahit, gaip olmayan”

Tefsirde ayette yer alan “أَلْقَى السَّمْعَ”/ kulak verdi” ifadesi ile Kur’an’a kulak vermenin ve ondan öğüt almanın kastedildiği, onun haber verdiği önceki kavimlerin helakı, Muhammed peygamberin gönderilişi gibi hususların Kur’an’da yer alırlarına şahitlik etmenin ve bunları idrak etmenin kastedildiği bildirilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s.1048): Ayette yer alan “وَهُوَ شَهِيدٌ” ifadesi “ حاضر بفتanetiyle var olan demek, çünkü zihniyle var olmayan gaip gibidir.” şeklinde açıklanmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de “أو ألقى السمع وهو شهيد” ifadesi “استمع الكلام” “سأهه بلبه /فوعاه ، وتعقله بقلبه وتفهمه بلبه /Sözü dinledi ve onu kavradı, kalbiyle akletti ve beyniyle anladı.” şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca “وهو شهيد” ifadesi için şu açıklamalar bulunmaktadır: “شاهد /kalbiyle gören”, “وهو شاهد، غير غائب، /şahit, gaip olmayan”.

(Kur'an-ı Kerim, el- "يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصِيهِ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ" (24 Mücâdele 58:6)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 259): Ayette yer alan “şehit” kelimesi “من أعمالهم /onların yapıp ettiklerine” şahit şeklinde yorumlanmıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Ayetteki “şehit” kelimesi “شاهد يعلمه ويحيط به، فلا يعزب عنه شيء منه” “şahit, bilen, kuşatan, kendisinden bir şey uzak olmayan” şeklinde yorumlanmıştır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1088): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde “şehit” kelimesiyle alakalı “لا يغيب عنه شيء، ولا يخفى /ولا ينسى شيئاً / Kendisinden hiçbir şey gaip olmayan, gizlenmeyen, hiçbir şeyi unutmayan” şeklinde yorumlanmıştır.

(Kur'an-ı Kerim, el-Âdiyât 100:7) "وَأِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ" (25)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 803): Tefsirde Kirat b. Abdullah'tan ve Allah'ın onun küfrüne şahit olduğundan bahsedilmiştir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bir önceki ayette de insanın nankörlüğünden bahsedilmiş olup bu ayette Allah'ın nankörlüğe şahit olduğu belirtilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1217): Burada insanın kendine şahit olması ve Allah'ın onun nankörlüğüne şahit olması şeklinde yorumlar mevcuttur.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Burada da Allah'ın insana şahit olması ve insanın kendi nankörlüğüne şahit olması ve bunun lisân-ı halinde, fiil ve sözlerinde görünmesi şeklinde yorumlar bulunmaktadır.

(26) "إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوَاهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ" (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3:140)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 303-304): Tefsirde “شُهَدَاءَ/ şehitler” kelimesinin anlamı üzerinde durulmamıştır. Fakat açıklamalarda Bedir savaşında kâfirlerin Uhud savaşında Müslümanların yaralar aldığından bahsedilmektedir.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde Müslümanların Allah'a Bedir savaşı gibi müşriklere karşı savaşabilecekleri, şehadeti isteyecekleri bir savaş göstermesi için dua ettiklerinden ve bunun üzerine Uhud savaşında müşriklere karşı karşıya geldiklerinden ve aralarından şehitler çıktığından bahsedilmektedir. Direkt bir şekilde belirtilmese de “şehit” kelimesinin “savaşta öldürülen” anlamıyla yorumlandığı düşünülmektedir. Aynı şekilde tefsirde yer alan “فَكَرَّمَ اللَّهُ أَوْلِيَاءَهُ بِالشَّهَادَةِ بِأَيْدِي عَدُوِّهِمْ” ifadesi de bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca tefsirde “وَهُمُ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ” ifadesiyle birlikte Bakara suresi 154. ayete (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ) Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz.) değinilmiştir. İncelemeler sonucunda kelimenin “Allah yolunda öldürülenler” anlamının ön plana çıktığı görülmüştür.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 197): Tefsirde ayette yer alan “وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ” ifadesi için iki muhtemel mana bulunmaktadır:

“لِيُكْرِمَ نَاسًا مِنْكُمْ بِالشَّهَادَةِ، يَرِيدُ الْمُسْتَشْهِدِينَ يَوْمَ أَحَدٍ” Uhut'da şehit olanlar kastediliyor.”

“أَوْ لِيَتَّخِذَ مِنْكُمْ مَنْ يَصْلِحُ لِلشَّهَادَةِ عَلَى الْأُمَّمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمَا يَبْتَلِي بِهِ صَبْرَكُمْ مِنَ الشَّدَائِدِ” Veya kıyamet günü diğer ümmetlere şahitlik etmeye uygun olanlarınızı seçmek için ki bu nedenle zorluklara karşı sabrınız sınanacak.”

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde ayetteki “şüheda” kelimesi “ويقتلون في سبيله، ويبدلون” şeklinde açıklanmıştır
/مهجهم في مرضاته/ Allah yolunda öldürülen ve onun rızası için çaba harcayan.” şeklinde

(27) "وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا"
(Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ 4:69)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 1, s. 237-388): Tefsirde, ayette yer alan “الشهداء” ifadesi “يعني القتلى في سبيل الله بالشهادة” yani Allah yolunda şehadetle öldürülenler” şeklinde açıklamıştır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Bu tefsirde de “الشهداء” kelimesi için şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

"وهو المقتول في سبيل الله، سمي بذلك لقيامه بشهادة الحق في جنب الله حتى قتل"

“O Allah yolunda öldürülendir. Allah’ın tarafında hakka şahitlik edip öldürüldüğü için bu şekilde isimlendirilmiştir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s.245): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır.

(28) "وَأَشْرَفَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"
Kerim, ez-Zümer 39:69)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 3, s. 688): Tefsirde ayetteki “الشهداء” kelimesi “الحفظة” şeklinde yorumlanmıştır.
/من الملائكة فشهدوا عليهم بأعمالهم/ amellere şahitlik eden melekler” şeklinde

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Burada da “الشهداء” kelimesi için “أمة محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،” Rablerinin onları diğer peygamberlere şahit tutacağı ümmet-i Muhammed” şeklinde yorumlar bulunmaktadır.
/الذين قتلوا في سبيل الله،/ Allah yolunda öldürülenler” şeklinde

ve ayette arkasından gelen “وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ / Aralarında hüküm verildi” ifadesinden dolayı ilkinin daha sahih olduğu ve buradaki hüküm verme ile nebiler ve ümmetleri arasındaki hüküm vermenin kastedilebileceği belirtilmektedir.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 948): Tefsirde “الشهداء” kelimesi için şü yorumlar bulunmaktadır: “الذين يشهدون للأمام وعليهم من الحفظة والأخيار / ümmetlerin lehine ve aleyhine şahitlik edecek melekler ve seçilmişler (iyiler)”, “المستشهدون في سبيل الله / Allah yolunda şehit olanlar”.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde ise “الشهداء من الملائكة الحفظة على أعمال العباد من خير / kulların işlediği hayır ve şerri kaydeden melekler” şeklinde açıklanmıştır.

(29) “وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ” (Kur’an-ı Kerim, el-Hadîd 57:19)

Mukâtil b. Süleymân Tefsiri (2002, Cilt 4, s. 243): Tefsirde kelimenin anlamı üzerinde durulmamıştır. Yalnızca “يعني من استشهد منهم” yani onlardan şehit olanlar” ifadesi bulunmaktadır.

Taberî Tefsiri (Âyât, t.y., a): Tefsirde genel olarak görüşler şühedanın cümlelerin önceki kısmından (iman edenler) ayrı olduğu yönündedir. Fakat önceki kısma bağlı olduğunu ve şehitin iman edenleri sıfatı olduğuna dair yorumlar da var: “من صفة الذين آمنوا بالله ورسوله” Allah ve resulüne iman edenlerin sıfatlarındandır.”, “كل مؤمن شهيد” Her mümin şehittir.”. Ayrıca tefsirde Muhammed peygamberin “مؤمنو أمّتي شهداء” Ümmetimin müminleri şehittir.” diyerek bu ayeti okuduğuna dair rivayet de mevcuttur. Tefsirde şehadet hususunun kendilerinin yani şühedanın Allah’a iman etmelerine dair “بالإيمان على أنفسهم بالله” olduğu da belirtilmiştir.

Tefsirde ayetteki şühedanın “النبيون الذين يشهدون على أممهم” ümmetlerine şahitlik edecek peygamberler” olduğu şeklinde görüş de vardır. Son olarak tefsirde kelime ile ilgili “والشهداء

Allah yolunda öldürülenler veya helak olanlar.” şeklinde yorum da bulunmaktadır.

Zemahşerî Tefsiri (ez-Zemahşerî, 2009, s. 1084): Bu tefsirde kelime ile ilgili “ أن المؤمنین بالله /المؤمنين بالله ورسله هم عند الله بمنزلة الصديقين والشهداء شهيداً ” şeklinde yorumdan buradaki şehitlerin direk iman edenler olarak algılanmadığı düşünülmektedir. Fakat kelimenin anlamı üzerinde durulamamış olup yalnızca “واستشهدوا في سبيل الله / Allah younda şehit olanlar.” açıklaması yapılmıştır.

İbn-i Kesîr Tefsiri (Âyât, t.y., b): Bu tefsirde de Taberî tefsirine benzer görüşler bulunmaktadır. Görüşlerden ilki şüheda kelimesi ile “المؤمنين بالله ورسله بأنهم صديقون وشهداء / Allah ve resullerine inananlar” kastedildiği şeklindedir. Aynı şekilde burada da Muhammed peygamberin “مؤمنو أمّتي شهداء / Ümmetimin müminleri şehittir.” diyerek bu ayeti okuduğuna dair rivayetten bahsedilmektedir. Ayrıca bir rivayette Peygamberin şehitleri “düşmanla karşı karşıya gelip öldürülen mümin” şeklinde nitelediği de aktarılmıştır.

Modern Sözlüklerde “Şehit/ شهيد (Şehîd)” Terimi

“Şehit” terimi ve kendisiyle yakından ilişkili bazı kökteş kelimeler modern sözlüklerde incelenmiş ve ulaşılan bilgiler aşağıdaki şekilde tablolastırılmıştır.

Tablo 5

“Şehit” Terimi ve Bazı Kökteş Kelimelerin Anlamlarının Modern Sözlüklerdeki Dağılımı

Sözlükler	Şehit
el-Mu ‘cemu’l-Arabîyyu’l-Esâsi (el-‘Âyid vd., 1988, s. 706)	"شَهِيدٌ: من قُتِلَ في سبيلِ الله أو العقيدة...، مَنْ يُوَدِّي الشَّهَادَةَ...، مُطَّلِعٌ..." "Şehit: Allah yolunda veya inanç uğruna öldürülen, şahitliği eda eden, muttali, bilen." "شَهَادَةٌ: مص شَهِدَ، الإخبار بما رأى والإقرار بما عَلِمَ، قول الشاهد أمام جهة قضائية، موت في سبيل الله (رُزِقَ فلان الشهادة)." "Şehadet: şehide fiilinin mastarı, gördüğünü haber vermek, bildiğini ikrar etmek, şahidin yargı önünde söylemesi, Allah yolunda ölmek (Filan şehadetle rızıklandırıldı.)"
el-Mevrid (el-Bealbekî, 1995, s. 680, 679)	"شَهِيدٌ: martyr: Allah yolunda veya ilke uğruna öldürülen." "شَهِيدٌ: witness: tanık"

	<p>شَهَادَةٌ: testimony, evidence, testimonial, witness; deposition; attestation; affidavit; statement; certificate; certification/ tanıklık, kanıt, delil, doğrulama, taahhüt, beyanname, sertifikası, onay.”</p> <p>شَهَادَةٌ (عِلْمِيَّةٌ): certificate: degree, diploma/ sertifikası, derece, diploma.”</p> <p>شَهَادَةٌ: martyrdom/ ilke uğruna ölmek.</p>
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’t-Dîniyye (el-Mâlikî, & İbrâhîm, 1997, s. 75)	<p>شَهِيدٌ: a martyr/ dini, inançları veya davası uğruna ölen.”</p> <p>شَهَادَةٌ: testification, attestation, testimony/ şahadet, doğrulama, tanıklık.”</p>
Mu‘cemu’l-Mustalahâtî ve’l-Elfâzi’l-Fıkhîyye (Abdulmun‘im, 1999, 2. Cilt, 344-346)	<p>الشَّهِيدُ: صيغة مبالغة في الشاهد/ Şehit: şahit kelimesinin mübalağalı halidir.”</p> <p>اسم من أسماء الله الحسنى/ Allah’ın güzel isimlerindedir.”</p> <p>من قُتِلَ في سبيل الله/ Allah yolunda öldürülen demektir.”</p> <p>الشَّهادَةُ: لغة: الإعلام والحضور، العلم، خبر قاطع/ Şehadet: Lügat manası bildirmek, bulunmak, bilmek ve kesin haberdir.”</p>
A Dictionary of Islamic Words and Expressions (Saleh, M. I., 2002, s. 208, 209)	<p>شَهِيدٌ (شهداء): Shahiid: martyr. Someone who dies for the Cause of Islam. The term is extended in the prophetic traditions to include victims of natural disasters and people who die while defending their honour or possessions.”</p> <p>“İnancı ve davası uğruna ölen. İslam uğruna ölen. Terimin anlamı Peygamberin hadislerinde genişlemiştir ve doğal felaket kurbanları, kendi onuru ve mülkiyetini savunurken ölen anlamlarını kapsamaya başlamıştır.”</p> <p>الشَّهِيدُ: Shahiid: The Ever-Witnessing. A Divine Attribute of Allah. The One Who witnesses His creatures’ actions and deeds.”</p> <p>“Daimi, ebedi tanıklık, Allah’ın özelliklerinden. Yarattıklarının hareketlerine ve fiillerine tanıklık eden.”</p> <p>شَهَادَةٌ: Shahaadah: testifying. Offering testimony to something.”</p> <p>“Tanıklık etmek, bir şeye şahitlik sunmak.”</p> <p>الشَّهادَةُ: The shahadah: the declaration that one bears witness that there is no deity except Allah (and that Muhammad (PBUH) is His messenger.”</p> <p>“Bir kişinin Allah’dan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun elçisi olduğuna dair şahitliğini bildirmesi.”</p>
et-Ta‘rifâtu’l-Fıkhîyye (el-Birketî, 2003, s. 125)	<p>الشَّهِيدُ: هو كل مسلم طاهر بالغ قُتِلَ ظلماً ولم يجب به مأل ولم يرتبته.”</p> <p>“Şehit: Zulümle öldürülmüş her reşit ve tâhir Müslüman...”</p>
Kâmûsu’l-Elfâzi’l-İslâmiyye (el-Hudravî, 2004, s. 278-279)	<p>شَهِيدٌ: Martyr, the literal meaning of which is ‘present as a witness’. / İnanıcı ve davası için ölen, gerçek anlamı şahittir.”</p> <p>الشَّهِيدُ: “The witness. One of the ninety-nine names or attributes of Allah./ Şahit, Allah’ın doksan dokuz isminden biridir.”</p>
el-Mu‘cemu’l-Vasît (Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye fi Mısır, 2004, s. 497)	<p>الشَّهِيدُ: من قُتِلَ في سبيل الله. ومن يؤدي الشهادة.”</p> <p>“Allah yolunda öldürülen. Şahitlik yapan.”</p> <p>الشَّهادَةُ: أن يخبر بما رأى. وأن يقر بما علم. ومجموع ما يُدْرَك بالحس...”</p> <p>“Gördüğünü haber vermek. Bildiğini ikrar etmek. Hisle idrak edilen her şey.”</p>
A Dictionary of Islamic Terms (al-Khulî, 2014, 60-61)	<p>شَهِيدٌ: Martyr/ dini, inançları veya davası uğruna ölen; witness/ tanık, şahit.”</p>

“الشهيد: الله: the witness/ “Allah şehit yani tanıktır.”

“شهادة: Testimony, martyrdom/ şahitlik, şehitlik.”

Yukarıdaki tablo incelendiğinde “şehit” teriminin “inancı, dini veya davası uğruna ölen” anlamının ön plana çıktığı görülmüştür.

BÖLÜM VI

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Ullmann, anlam değişiminin nedenlerini sıralarken sosyal nedenleri, özelleşme ve genelleşme olarak ikiye ayırmıştır (Ullmann, 1977, s. 200). Genel dilden bir terminolojiye giren sözcüğün anlamında özelleşme yaşanırken kısıtlı bir grubun kullanımından genel dile geçen sözcüğün anlamında genelleşme yaşanır. Burada bu terimleri kullanan sosyal bir grubun varlığı da göz ardı edilmemelidir. Meillet de sosyal grupların varlığını anlam değişiminin önemli bir dayanağı olarak görür (Allan, 2012, s. 9). Bu çalışmada anlam değişimi incelenen terimler de Kur'an'da yer almalarıyla İslami terim olmuşlardır ve genel dilden sınırlı bir grubun kullandığı terminolojiye giriş yapmışlardır. Ne var ki İslam dini, dünyada yayılmış ve bu sınırlı grup genişleme göstermiş ve uluslararası düzeyde etki sahibi bir gruba dönüşmüştür. Dolayısıyla bu terimlerin tekrardan genelleşme eğilimi göstermişlerdir. Aşağıda terimlerin anlamsal dönüşümü ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

“Fetih/ فُتِحَ (Feth)” Teriminin Anlam Değişimi

Fetih sözcüğü klasik sözlüklerde tarandığında şu anlamlara sahip olduğu gözlenmiştir: “kapatmak” sözcüğünün zıttı, dâru'l-harbin açılması (ele geçirilmesi), hüküm, zafer, bir gözden veya bir yerden akan su, akarsu, neb' ağacının (ok yapımında kullanılan bir ağaç) yeşil taneye benzeyen bitkisi, baharın ilk yağmuru, okun ucunun sapına giriş yeri, nehir, yağmurun tam başlangıcı, yağmur, fetih günü: kıyamet günü, takılıp kaldığında okuyan kişiye yardım etmek, Allah'ın bahsettiği rızık, okumanı isteyen kişiye okumak.

Elde edilen anlamlar incelendiğinde sözcüğün “açmak” köken anlamından hareketle olumlu çağrışımlar içeren birçok yan anlama sahip olduğu görülmüştür. “Açmak” bir kapalılığın,

engelin giderilmesi suretiyle elde edilen başlangıcı, yeniliği, açılımı ve başarıyı ifade etmektedir. Sözlüklerde yer alan “yerden çıkan su gözesi”, “baharın ilk yağmuru”, “okun ucunun sapına giriş yeri” vb. anlamlar birer başlangıç örneğidir; “zafer”, “ülkelerin açılması” anlamları birer başarı örneğidir. “Allah’ın bahşettiği rızık” ise göğün kapılarının açılması ile Allah’ın kullarına önünü açtığı nimetleri düşündürmektedir. Yağmur da bu kategoride değerlendirilebilir. Ülkelerin açılması ise engellerin kaldırılarak İslâm’ın ve Müslümanların o ülkeye girişini temsil etmektedir. “Hüküm, karar” ve “kıyamet günü” anlamları ise adeta hak ile batılın ayrıştırılması, arasının açılmasını temsil etmektedir.

Cahiliye Dönemi’ne ait kaynaklarda “fetih” terimi ile ilgili elde edilen veriler oldukça kısıtlıdır. İncelenen şiirlerde yalnızca terimin fiil haline rastlanmıştır. Bu kullanım kısıtlılığı çalışma açısından şu düşünceleri doğurmaktadır: Kelime klasik sözlüklerin incelenmesi kısmında bahsi geçen, olumlu anlamların bir kısmını İslami bir terim olarak sonradan mı kazanmıştır? Bu bir ihtimaldir ve dinle bağlantılı olan “kıyamet günü”, “Allah’ın bahşettiği rızık”, anlamları için geçerli olabilir. Fakat diğer içerdiği anlamlar için bunun kesinliğinden bahsetmek güçtür. Terimin askeri anlamı olan “ülke zaptı”, “savaş yurdunun açılması” anlamlarını Cahiliye Dönemi’nde içermiyor olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü o dönemde bazı prenslikler dışında genelde kabileler halinde yaşayan Araplarda devlet anlayışı zayıftı ve incelenen şiirlerde de sık sık bahsi geçen savaşlar daha çok kabileler arasında çıkan çatışmalar, onların birbirlerine üstünlüğünü kanıtlama çabası, kan davaları vb. saiklerle yapılmaktaydı (Goldziher, 1993, s. 12-13, 21).

Fetih teriminin tefsirlerde incelenmesine dair veriler ise anlamsal gelişimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Cahiliye Dönemi’nden Kur’an bağlamına geçişi onun İslami terim oluşunu ifade etmektedir. Araştırma kapsamında farklı yüzyıllarda öne çıkmış dört tefsir kitabında terimin ve bazı kökteşlerinin yer aldığı ayetlerin incelenmesi sonucunda kaydedilen terimin anlam dağılımı aşağıdaki şekilde tablolandırılmıştır:

Tablo 6

“Fetih” Terimi ve Diğer Kökteşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı

	Fetih/ فَتْح
Mukâtil b. Süleymân Tefsiri	فَتْح: Yardım, zafer, hüküm, Mekke’nin fethi, Taif’in fethi, İslam. اسْتَفْتَحَ: yardım istemek, hüküm verilmesini istemek. فَتَّحَ: Açıkladı, gönderdi.

	<p>يوم الفتح: Hüküm ve yeniden diriliş günü.</p> <p>فتح قريب: Hudeybiye ve Hayber'in ganimetleri, Peygamberin Mescid-i Harâm'a girişi, dünyadaki peşin, yakın zafer.</p> <p>فتح مبین: Açık hüküm, İslâm.</p> <p>فتح: Hüküm veren</p>
Taberî Tefsiri	<p>فتح: Hüküm, zafer, yardım, medet, azap, sevap ve ceza, Peygambere vaat edilen gün, Mekke'nin fethi.</p> <p>استفتح: Yardım istemek, hüküm ve karar verilmesini istemek, duada adaletli olmak.</p> <p>فتح: Emretmek, hükmetmek, karar vermek, indirmek (kitabında), vermek.</p> <p>يوم الفتح: Kıyamet günü, azabın gelişi.</p> <p>فتح قريب: Yakın fetih, Hayber'in fethi, Hudeybiye Sulhu.</p> <p>فتح مبین: Zafer, yardım, hüküm, başarı.</p> <p>فتح: Hükmeden.</p>
Zemahşeri Tefsiri	<p>فتح: Düşmana karşı kazanılmış zafer, ülkelerin açılması (zorla veya barışla, savaşla veya savaşımadan), yardım, zafer, başarı, hükümle ayırt etme, hüküm, Mekke'nin fethi, mağfiret.</p> <p>استفتح: Yardım istemek, hüküm ve ayırt edilme istemek.</p> <p>فتح: Hükmetmek, ayırt etmek, indirmek (kitabında), açıklamak.</p> <p>يوم الفتح: Kıyamet günü, Bedir günü, Mekke'nin fethi.</p> <p>فتح قريب: Yakın bir fetih, Mekke'nin fethi, Fars ve Rum fetihleri.</p> <p>فتح مبین: Mekke'nin fethi, Hudeybiye fethi, Hayber'in fethi, İslâm dini.</p>
İbn-i Kesîr Tefsiri	<p>فتح: Zafer, yardım, hüküm, karar, rahata kavuşma, hüküm ve ayırt edilme, Mekke'nin fethi, Hudeybiye Sulhu.</p> <p>استفتح: Yardım istemek, hüküm istemek, karar istemek.</p> <p>فتح: İndirmek (kitabında), hükmetmek, karar vermek, azabı açmak, vermek, adaletle hükmetmek, hayıra hayır şerre şerle karşılık vermek.</p> <p>يوم الفتح: Allah'ın gazabının ve intikamının gerçekleşeceği gün, hüküm ve ayırt edilme günü,</p> <p>فتح قريب: Hayber, Mekke, diğer ülke ve bölgelerin fethi, müşrik düşmanlarla yapılan sulh, dünya iyiliği.</p> <p>فتح مبین: Mekke'nin fethi, Hudeybiye sulhu, Hudeybiye fethi, Rıdvan Biati,</p> <p>فتح: Adil hakim.</p>

Tablodaki veriler göz önünde bulundurulduğunda ilk tefsirde terimin “yardım”, “zafer”, “hüküm” anlamlarının ön plana çıktığı görülmektedir. İslam dini ve tekrardan diriliş Allah'ın hükümleridir. Mekke ve Tâif fetihleri hem Allah'ın hüküm ve yardımı hem de zaferdir. Mukâtil b. Süleymân'ın Kur'an terimlerini ele aldığı *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde de terimin “yargı/ hüküm, göndermek, açmak/ açılmak ve yardım/ zafer” anlamlarına yer verilmiş olup ülke ele geçirme anlamı zikredilmemiştir (2016, s. 236-

237). İkinci tefsir olan Taberî tefsirine gelindiğinde, terimin anlamının sebep sonuç ilişkisi bağlamında daha da genişlediği görülmektedir. Fetih hüküm, karardır ve tefsirde fetih kelimesinin “vaat edilen gün”, “azap”, “sevap ve ceza”, “kıyamet günü” olarak yorumlanması hükümle ilişkilidir. Burada azap ve cezanın fetih teriminin açıklamalarından olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla azap ve ceza doğrudan fetih olarak değil, terimin hüküm anlamının birer sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü kelime köken olarak genelde olumlu çağrışımlar barındıran anlamlar içermektedir. Aynı şekilde Mekke ve Hayber’in fethi, Hudeybiye sulhu hem birer hüküm hem de zaferdir ve Allah’ın yardımı sonucu gerçekleşmişlerdir.

Zemahşerî’nin tefsirinde ise önceki tefsirlerde değinilen anlamların yanı sıra “ülke açmak (ele geçirmek)” anlamı geçmektedir. Önceki tefsirlerde bir yerin fethedilmesi anlamı; Mekke, Hayber, Tâif gibi şehirlerin özelinde kendisini hissettirmektedirken bu tefsirde artık müstakil bir anlam olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Fetih suresinin ilk ayetinin tefsirinde geçen şu açıklama bu açıdan veri teşkil etmektedir:

"والفتح: الظفر بالبلد عنوة، أو صلحا بجرب أو بغير حرب لأنه منغلق ما لم يظفر به فإذا ظفر به وحصل في اليد فقد فتح."

(ez-Zemahşerî, 2009, s. 1024)

“Fetih bir ülkede zorla veya barışla, savaşarak veya savaşmadan elde edilmiş zaferdir. Çünkü zaferden önce o ülke kapalıdır ve zaferle elde edilmiş, açılmış olur.”

Son tefsir olan İbn-i Kesir tefsirinde de terimin “zafer”, “yardım”, “hüküm” vb. anlamlarının yanı sıra askeri anlamı olan ülkeyi ele geçirmek anlamının; Mekke, Hayber özelinden çıkarak daha genişlediği sonucuna varılmıştır. İncelenen modern sözlüklerde ise ilk sıralarda kelimenin zafer, galibiyet (نَصْرٌ / *victory*) ve ülke zaptı (اِفْتِتَاحُ الْبِلَادِ / *to conquest*) anlamlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

el-İsfahânî (2009, s. 621), Kur’an kelimelerinin anlamlarını detaylı bir şekilde ele aldığı *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur’ân* adlı eserinde “fetih” kelimesinin iki şekilde kapalılığın giderilmesini ifade ettiğini belirtir. İlki kapının açılması örneğinde olduğu gibi gözle idrak edilen şekli, diğeri basiretle idrak edilen şeklidir ki bu da iki türdür. İlki; gam, keder, fakirlik gibi dünyevi durumların giderilmesi, feraha kavuşturulması; diğeri de ilmi bir kapalılığın giderilmesidir. İsfahânî’nin bu açıklaması, İslami açıdan fayda sağlayacak bilimsel bir açılımın, buluşun “fetih” olarak nitelendirilmesine imkân vermektedir. Nitekim

kelimenin “başarı” anlamı da bu durumu desteklemektedir. Lewis, Müslüman geleneğindeki fetih ve fütûh kavramları hakkında şunları belirtir (Lewis, 2011, s. 140): “Bu kavramların toprak fethetmekle hiç ilgisi yoktur. Bu kavramlar iyi olmayan, dini bakımdan meşru sayılmayan seçimlerin ve meşruiyetten yoksun hiyerarşilerin yıkılması ve alaşağı edilmesi; bunların halklarının yeni dinin ve imanın taraftarı kılınması anlamına gelmektedir”. Lewis’in bu açıklamaları kelimenin köken anlamında sezilen ve olumlu hisler uyandıran duygu değerlerini destekler niteliktedir.

Fetih kelimesi bahsi geçen kaynaklarda incelenirken, sık bir şekilde bazı sözcüklerle yan yana kullanıldığı farkedilmiştir. Örneğin Kur’an’da sık sık “فَتْحٌ مَبِينٌ/ açık fetih” ve “فَتْحٌ قَرِيبٌ/ yakın fetih”; tefsirlerde “فَتْحٌ مَكَّةَ/ Mekke’nin fethi” ibareleriyle karşılaşılmıştır. Ullmann, anlam değişiminin nedenleri ve doğası hususunda dilsel bir faktör olarak sık bir şekilde yan yana kullanılan bazı sözcüklerin birbirlerinin anlamlarını etkilediğini ifade eder (1977, s. 198, 222). Suçin, dillerde sık sık birlikte görülen sözcüklerin oluşturduğu yapıların birer eşdizim olduğunu ifade eder (2007, s. 117). Eşdizimi oluşturan sözcükler Ullmann’ın da dediği gibi anlamsal olarak bağlantılı hale gelir. Bu açıdan tefsirlerde sık sık “فَتْحٌ مَكَّةَ/ Mekke’nin fethi” ibaresiyle karşılaşılmaması dikkat çekicidir ve bu durum fetih kelimesinin “ülkenin ele geçirilmesi, ülke zabtı” anlamının ön plana çıkacağı sürece hazırlık gibi görünmektedir. Nitekim bu şekilde sık sık yan yana kullanılan kelime gruplarının, ele alınan modern sözlüklerde de ayrı ayrı maddeler halinde değerlendirildiği görülmüştür.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda, “fetih” kelimesinin İslami bir terim olduğu ilk dönemde, kökeninde barındırdığı anlamların yanı sıra İslami bir terim olarak, “askeri anlamda bir ülkeyi ele geçirmek”, “onu İslam’a açmak” ve “İslami bir başarı sağlamak” anlamlarını kazandığı, dolayısıyla anlamının genişlediği, ardından modern sözlüklerde “zafer, galibiyet, ülke zaptı” anlamlarının vurgulandığı ve bu anlamların temel anlam olma niteliği kazanmaya yüz tuttuğu dolayısıyla anlam daralması yaşanması yönünde eğilim gösterdiği gözlemlenmiştir.

“Cihat/ جهاد (Cihâd)” Teriminin Anlam Değişimi

“Cihat” sözcüğü sözlüklerde tarandığında şu anlamlara sahip olduğu gözlenmiştir: savaş, Allah yolunda cehd etmek, düşmanla savaşmak, söz veya fiil açısından elinden geleni

yapmak ve olan enerjiyi, çabayı sarf etme hususunda abartılı davranmak; zahir düşman, şeytan ve nefisle mücadele etmek. Çaba sarf eden ve sıkıntı çeken kişiye ise “mücahid” denmektedir. Kelimenin kökeninde çaba, gayret, sıkıntı, zorlanma anlamları yatmaktadır. Diğer anlamlar bu kök anlamlarla ilintilidir.

Çalışmada incelenen Cahiliye Dönemi şiirlerinde, kelimenin fiil formuna rastlanmış olup “savaştık, saldırdık” anlamlarını içerdiği görülmüştür. Fakat bu savaş henüz dini anlamda kutsiyet kazanmış, Allah yolunda yapılan bir savaş değildir. Ebû ‘Ûde (1985, s. 288), Cahiliye Dönemi’ndeki savaşların kabile ile alakalı meselelerden veya maddi davalardan kaynaklandığını fakat İslami dönemde yapılan savaşların dini saiklerle yapıldığını dile getirir. Cahiliye Dönemi’nde ve Erken İslami Dönemde kabileler arasında vuku bulan ve *Eyyâmu’l-Arab* olarak adlandırılan uzun savaşlara Besûs ve Dâhis savaşları örnek olarak verilebilir (Ebû ‘Ûde, 1985, s. 289; Kapar, 1995, s. 14-15). Ayrıca Cahiliye Dönemi’ne ait kaynaklarda kelimenin “canla başla uğraşma”, “bir şeyin uğruna kendini paralama” anlamlarına rastlanmıştır. Dolayısıyla kelimenin bu dönemde savaşmak anlamı içerdiği fakat kutsiyet içermediği, “savaş” anlamında başka kelimelere rastlanmasına rağmen “cihat” kelimesinin bu haliyle “savaş” olarak geçmediği sonucuna varılmıştır.

Bir sonraki adım kelimenin Kur’an’da yer almasını ve terimleşme sürecine başlamasını ifade etmektedir. Kelimeye dair tefsirlerden derlenen anlamlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 7

“Cihat” Terimi ve Diğer Köktaşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı

	جِهَاد / Cihat
Mukâtil b. Süleymân Tefsiri	جِهَاد / Savaşmak”, “جَاهِدَ، جهاد، جهاد bunun için çalışmak”. Kime karşı cihat? – “العدو/ düşmana”, “كُفَّار مَكَّة / Mekke kâfirlerine”. Nerede, ne zaman? – “يوم أُحُد / Uhud Günü”, “غَزَاةُ التَّبُوكِ / Tebuk Gazvesi”. Ne ile cihat? – “السَّيْفُ / kılıçla”, “العِظَّةُ / sertlik”. Zıttı nedir? – “الْقُعُودُ / oturmak, yerinde kalmak”. Bu anlama dair ipuçları nelerdir? – “الْقَتْلُ / ölüm”, kazanılan fetih ve zaferler, “عَسَكَرَ / ordunun toplanması”. حَقَّقَ جِهَادَهُ: İyilik için çabalamak, çalışmak. مُجَاهِدَ: “المُجَاهِدُ x القَاعِدُ عن X المَجَاهِدُ / mücahit x yerinde kalan”.
Taberî Tefsiri	جِهَاد / Savaşmak”, “جَاهِدَ، جهاد، جهاد kendini yorma (İslam’a davet için)”, genel olarak çaba sarfetmek, Allah’ın düşmanlarıyla savaş hususunda kendini yormak ve bu konuda aşırıya gitmek, bir dava

uğruna elinden geleni yapmak, “الغزو/ savaşmak”, “العَمَل/ çabalamak, çalışmak”, şüphe duymadan Allah’ın farzlarından üzerine düşeni yapmak, Allah’ın emrilerini yerine getirmek içi çabalamak ve bunlardan biri olan düşmanla mücadele etme eylemi, “نصرة/ Allah’ın dinine yardım etmek”.

Kime karşı cihat? – “العدو/ düşmana”, “الأعداء/ düşmanlar”, “أعداء الله/ Allah’ın düşmanları”, “المشركين/ müşriklerle”, “الكُفَّار/ kâfirlerle”.

Nerede, ne zaman? – Bedir Savaşı, “غَزَاة التَّبُوك/ Tebük Gazvesi”, Hudeybiye dönemindeki sefer hazırlığı.

Ne ile cihat? – “السَّيْف/ kılıçla”, “بالسلاح/ silahla”, “بإقامة الحدود/ Allah’ın sınırları aşıldığında ceza uygulanması”, “باليَد/ elle”, “باللسان/ dille”, “بكل ما أطاق به/ ne ile yapılmak istenirse”, “بِالْقِتَال/ savaşarak”, “بِالْكَلَام/ konuşarak”, “بِالْقَلْب/ kalple”, “بِالْكُفْرَان/ باکühürar/ yüz asarak, buğz ederek”.

Zıttı nedir? – “الْقُعُود/ oturmak, yerinde kalmak”, “التَّخَلُّفُ عَنِ الْجِهَاد/ cihattan geri durmak”, “الجلوس في البيت/ evde oturmak”, “ترك الغزو وجهاد الأعداء/ savaşın ve cihadın terki”, “الجلوس في البيت/ evde oturmak”.

Bu anlama dair ipuçları nelerdir? – “غَزْوَة بدر/ Bedir savaşı”, “غَزْوَة بدر/ Bedir savaşı”, “فتح مكة/ Mekke’nin Fethi”, Hudeybiye dönemindeki sefer hazırlığı, “الْقَتْل/ ölüm”.

حَقِّ جِهَاد: İlk defa yapıyormuş gibi cihat etmek, kınayıcının kınamasından korkmadan cihat etmek, tüm enerjini sarfederek cihat etmek.

الْمُتَخَلِّفُ عَنِ الْجِهَاد x الْمُجَاهِد: “المتخلف عن الجهاد x المجاهد/ mücahit x yerinde kalan”, “المجاهد x المجاهد/ mücahit x cihattan geri duran”, “المجاهد x السُّكُونِي، رَاهَاتِلْجِي سَعْنَلَر”/ mücahit: Allah’ın sözü yücelsin diye Allah ve dinin düşmanlarıyla edenlerle var gücüyle savaşanlar”.

Zemahşerî Tefsiri

جَاهَدَ، جِهَاد: Allah rızası için büyük sıkıntıları üstlenmek ve bu uğurda malını canını harcamak, “أمر بالغزو ومجاهدة النفس والهوى/ Nefis ve isteklerine karşı koymak, savaşmak”, “جِهَاد النفس/ nefisle cihat”, “حمل إلى/ yönlendirmek”, mücadele etmek”.

Kime karşı cihat? – “العدو المحارب/ savaşan düşmana”, “الشَّيْطَان/ şeytana”, “الهوى/ nefsin isteklerine”, nefsi emareye, din düşmanlarına ve tüm cihat edilmesi gereken kötülöklere.

Nerede, ne zaman? – “غَزَاة التَّبُوك/ Tebük Gazvesi”, “غَزْوَة بدر/ Bedir Savaşı”.

Ne ile cihat? – “السَّيْف/ kılıçla”, “بالحجة/ delille”, “بإقامة الحدود/ Allah’ın sınırları aşıldığında ceza uygulanması”, “باليَد/ elle”, “باللسان/ dille”, “بِالْقَلْب/ kalple”, “بِالْكُفْرَان/ باکühürar/ yüz asarak, buğz ederek”.

Zıttı nedir? – “الْقُعُود/ oturmak, yerinde kalmak”.

Bu anlama dair ipuçları nelerdir? – “جيش المؤمنين/ Müminlerin ordusu”, “غَزْوَة بدر/ sefere çıkmak”, “الخروج للجهاد/ cihada çıkmak”, “الغزاة/ savaş, sefer”, “فتح مكة/ Mekke’nin Fethi”.

الْمُتَخَلِّفُ عَنِ الْجِهَاد x الْمُجَاهِد: “المتخلف عن الجهاد x المجاهد/ mücahit x yerinde kalan”.

İbn-i Kesîr Tefsiri	<p>جاهد، جهاد: “القتال/ Savaşmak”, çaba sarf etmek, kötülüğe engel olmak ve iyilik için çaba sarf etmek, bir dava uğruna elinden geleni yapmak, “الغزو/ savaşmak”, “الخروج/ savaşa çıkmak”, “عمل صالح/ iyilik yapmak”, Allah rızası için canla başla mücadele etmek, çabalamak.</p> <p>Kime karşı cihat? – “العدو/ düşmana”, “الكافرين/ kâfirlere”.</p> <p>Nerede, ne zaman? – Bedir Savaşı, Mekke’nin fethi için gazve hazırlığı.</p> <p>Ne ile cihat? – “السيف/ kılıçla”, “إقامة الحدود/ Allah’ın sınırları aşıldığında ceza uygulanması”, “باليد/ elle”, “باللسان/ dille”, “بالكلام/ konuşarak”, “بالقلب/ kalple”, “باكفهرار الوجه/ yüz asarak, buğz ederek”.</p> <p>Zıttı nedir? – “المعود عن الغزو/ savaşa katılmamak”,</p> <p>Bu anlama dair ipuçları nelerdir? – “غزوة/ savaş”, “نفر/ sefere çıkmak”, “غانيمة/ ganimet”, “غزوة تبوك/ Tebük Gazvesi”, “فتح مكة/ Mekke’nin Fethi”.</p>
---------------------	---

Tefsirler incelendiğinde terimin genel “çaba sarf etmek, tüm güçle çabalamak” anlamlarının ve askeri olarak “savaşmak” anlamının dördünde de ön plana çıktığı görülmektedir. Sarf edilen çaba genelde iyilik yapmak ve kötülüğe engel olmak uğrunadır. Bahsedilen savaş ise genelde din düşmanlarına karşı yapılan savaştır. Tabii ki düşmana karşı yapılan savaşın sadece askeri bir savaş olduğu iddia edilemez. Fakat terimin askeri anlamda savaş anlamlarına dair “kılıç, ordu, savaş” vb. birçok ipucu ile karşılaşılmıştır. Bunların yanı sıra bedeni kusurların cihada ve sefere çıkmaya engel olarak değerlendirilmesi de terimin somut olarak “savaşma” anlamı için ipucu teşkil etmektedir. Nitekim Mukâtil b. Süleymân’ın *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinde de terimin söz ile cihat, silah ile savaşmak ve amel ile cihat olmak üzere üç şekilde tefsir edildiği ifade edilmektedir (2016, s. 347). Ayrıca Zemahşerî’nin tefsirinde “nefisle cihat” hususunun belirginleşmesi dikkat çekicidir. Bu tefsirde savaşılan nesnelere (mef’ûl) somut anlamda düşmanın yanı sıra soyut olarak “nefis, şeytan, kötülükler” şeklinde çeşitlenmektedir. Dört tefsir arasında terimin anlam dönüşümü bakımından, Zemahşerî’nin tefsirinde nefisle cihat üzerinde durulması dışında dikkat çekici farklarla karşılaşılmamıştır. Ayrıca Goldziher, İslam literatüründe *el-megâzi* denilen ve İslam fütuhatının ilk savaşlarını ele alan eserlerin önemli bir yer teşkil ettiğinden bahseder (Goldziher, 1993, s. 134). “el-Megâzi” kelimesi “savaşlar” anlamındadır. İslam’da yapılan savaşları konu alan bu eser türünün adlandırılmasında “cihat” teriminin kullanılmamış olması da terimin salt savaşma anlamından ziyade birçok şekliyle çaba sarf etmek anlamını içerdiğinin bir göstergesi kabul edilebilir.

“Cihat” terimi modern sözlüklerde tarandığında terimin lügat manasının çaba sarf etmek, mücadele etmek olduğu fakat İslam hukukunda; Allah yolunda savaşmak, çaba sarfetmek

anlamını ifade eder olduğu belirtilmektedir. İncelenen modern sözlüklerden elde edilen verilere göre “cihat” İslam literatüründe “kutsal savaş (*holy war*)”, kelimenin ism-i fâil şekli olan “mücahit” ise “Müslüman savaşçı (*Muslim fighter*)” şeklinde yorumlanmıştır.

Sık bir şekilde yan yana kullanılan kelimelerin anlamsal olarak birbirini etkilediğinden önceki başlıkta bahsedilmiştir. Kur’an ayetlerinde cihat kelimesinin fiil formu olan “جَاهَدَ” fiilinin sık sık “جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / Allah yolunda cihat etti” ve “جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ” / canlarıyla ve mallarıyla cihat ettiler” şeklinde kullanımlarına rastlanmıştır. Dolayısıyla bu sözcükler İslâmî anlamda cihatın özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim Ebû ‘Ûde (1985, s. 288), Kur’an’ın cihatı Cahiliye Dönemi’ndeki kullanımından farklı olarak Allah yoluna tahsis ettiğini belirtir. Ayrıca incelenen modern sözlüklerin bazılarında da “جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / Allah yolunda cihat etti” ibaresinin ayrı bir madde olarak değerlendirildiği görülmüştür.

el-İsfahânî (2009, s. 208), *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eserinde “جَاهَدْتُ رَأْيِي وَأَجْهَدُنُّهُ” / fikir yormak, zorlamak” ifadesine yer vermiştir. “Ce-he-de” kökünden gelen ve günlük hayatta “ders çalışmak”, İslam literatüründe “akıl yürütmek” anlamlarında kullanılan “الاجْتِهَادُ / اجْتَهَدَ” kelimesinde de kökün bu anlamı kendini göstermektedir. Ebû ‘Ûde (s. 288), “cihat” teriminin Kur’an ayetlerinde Müslümanların genel olarak İslamı yüceltmek uğruna ellerinden geleni yapmaları anlamını taşıdığından ve cihatın sadece kılıçla değil; kalemle, malla, ve sözle de yapılabileceğinden bahseder. Buradaki “kalemle cihat” ifadesi, fikirlerin ve bilimlerin seferber edildiği mücadeleyi işaret etmektedir. Aslında Bernard Lewis’in, *İslam’ın Siyasal Söylemi* adlı eserinde yer alan *Savaş ve Barış* başlıklı bölümde cihat kavramı hakkında dile getirdiği şu görüşleri çalışmanın da sonuçlarını tasdik etmektedir:

Batıda çok yaygın bir düşünceye göre, İslam siyasal düşüncesinin de uygulamasının da en yakın ilişki içinde bulunduğu kavram, *cihat* adı verilen kutsal savaş anlayışıdır. İslam siyasal düşüncesi ile uygulamasının cihat anlayışıyla çok yakın bağlantısı olduğunu söyleyenlere göre, ortaya çıktığı ilk günden itibaren İslam dini militan, askerî bir din; müminleri ise fanatik cengâverler olmuş, imanlarını ve hukuklarını dünyaya yaymak için silahlı bir güç haline gelmişlerdir. Bunları dinledikten sonra, klasik Arapçada cihatla, kutsal savaşla ilgili bir sözcüğün, bunların karşılığı olabilecek bir terimin bulunmadığını görmek tam bir şaşkınlık yaratıyor. Elbette ki, klasik Arapçada savaş anlamına gelen bir sözcük var: *harb*. Ayrıca, çeşitli savaş türleri ve eylemlerini ifade eden birçok sözcük de var. Kutsal sözcüğünün karşılığı olan *mukaddes* sözcüğü de var (Lewis, 2011, s. 109).

Buna ek olarak Lewis, *kutsal savaş* tamlamasının İslam düşüncesi ile uyuşmadığını, zira kutsiyetin İslam düşüncesinde yaşayan kişi ve onların eylemlerine atfedilmesinin pek

karşılaşılan bir durum olmadığını dile getirir. Ayrıca düz anlamıyla “gayret göstermek, mücadele etmek” anlamına gelen, cihat sözcüğünün Kur’an’da çoğunlukla “savaşmak” anlamıyla algılandığını ve birçok klasik İslâm kaynaklarında bu anlamının ağır bastığını dile getirir. Bununla birlikte sözcüğün askeri anlamından ziyade manevi ve ahlaki anlamına vurgu yapan görüşler ve eserler de mevcuttur (Lewis, 2011, s. 110-111). Sonuç olarak “cihat” İslami bir terim olarak Cahiliye dönemindeki “savaşmak”, “elden gelen çabayı sarf etmek, uğraşmak” gibi anlamlarını muhafaza etmiştir. Fakat bu çaba, artık din uğrunadır. Modern dönemde ise kelimenin “savaşmak” anlamı ön plana çıktığı ve anlamında daralma yaşandığı gözlemlenmiştir.

“Şehit/ شهيد (Şehîd)” Teriminin Anlam Değişimi

“Şehit” terimi klasik sözlüklerde tarandığında şu anlamlara sahip olduğu gözlemlenmiştir: şahit, gören, tanık olan, bilen, bulunan, peygamber, Allah yolunda öldürülen, Allah katında canlı olan. Elde edilen verilere göre kelimenin köken anlamı “görmek, bilinmek ve bulunmak” eylemlerini içermektedir. Bu kök anlamları ifade eden “ش-ه-د/ şîn, hâ, dâl” kökünden türeyen “şehit” ve “şahit” kelimeleri birçok varlığı niteleyerek, o varlıkların ismi haline gelmiştir. Örneğin kulların ameline şahitlik eden melek veya geceye şahitlik eden yıldız “şehit” olarak isimlendirilmiştir.

İncelenen Cahiliye şiirlerinde terime “savaşa katılan, savaşa tanıklık eden” anlamında rastlanmıştır. Bunun yanı sıra savaşa tanıklık etme anlamıyla fiil formunda yer aldığı bazı beyitlere de çalışmada yer verilmiştir. Fakat bu dönemde terim “Allah yolunda, inancı veya kutsal bir dava uğruna öldürülen” anlamını henüz ifade etmemektedir. Terimin içerdiği anlamların dört tefsire göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 8

“Şehit” Terimi ve Diğer Kökteşlerinin Kapsadığı Anlamların Tefsirlere Göre Dağılımı

	Şehit/ شهيد
Mukâtil b. Süleymân Tefsiri	<p>شَهِيد: Şahit, tanık, borca şahitlik eden, sefere, savaşa ve zorluklarına tanıklık eden, kalbiyle gören ve gaip olmayan, Allah yolunda öldürülenler.</p> <p>Şehit kimdir? – Allah, Muhammed Peygamber, ümmet-i Muhammed, her ümmetin peygamberi, resulü, nebisi; İsa (as), melek, Uhud savaşında yaralananlar.</p> <p>اسْتَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>أَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p>

	<p>يَشْهَدُ: Şahitlik etmek..</p> <p>شَهَادَةٌ: Şahitlik.</p>
Taberî Tefsiri	<p>شَهِيدٌ: Şahit, tanık, borca şahitlik eden; anlayan, idrak eden, kalbiyle şahitlik eden, gafil, diikatsiz ve dalgın olmayan; Allah yolunda öldürülenler, helak olanlar; Allah yolunda cihat ederken veya savaşırken ölen, yaralanan; Allah'ın tarafında bulunup hakka şahitlik edip öldürülen.</p> <p>Şehit kimdir? – Allah, Muhammed Peygamber, ümmet-i Muhammed, her ümmetin peygamberi, resulü, nebisi; İsa (as), melek, insanın nefsinden bir şahit (eller, ayaklar); Uhud şehitleri, iman edenler (müminler).</p> <p>اسْتَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>أَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>يَشْهَدُ: Şahitlik etmek.</p> <p>شَهَادَةٌ: Şahitlik.</p>
Zemahşerî Tefsiri	<p>شَهِيدٌ: Şahit, tanık, borca şahitlik eden, savaşa katılan tanıklık eden, savaşta başına musibet gelen; gören, fetanetiyle, zihniyle var olan.</p> <p>Şehit kimdir? – Allah, Muhammed Peygamber, ümmet-i Muhammed, her ümmetin peygamberi, nebisi; Uhud şehitleri, seçilmişler ve Allah yolunda şehit olanlar, İsa (as), melek.</p> <p>اسْتَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>أَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>يَشْهَدُ: Şahitlik etmek.</p> <p>شَهَادَةٌ: Şahitlik.</p>
İbn-i Kesîr Tefsiri	<p>شَهِيدٌ: Şahit, tanık, borca şahitlik eden, cihatta ölen, Allah yolunda öldürülen ve onun rızası için çaba harcayan, Allah ve resulüne inananlar, ümmet-i Muhammed'in müminleri, düşmanla karşı karşıya gelip öldürülen mümin, kalbiyle gören gaip olmayan.</p> <p>Şehit kimdir? – Allah, Muhammed Peygamber, ümmet-i Muhammed, her ümmetin peygamberi, nebisi, resulü; İsa (as), melek, amel, insanın kendisi.</p> <p>اسْتَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>أَشْهَدَ: Şahit tutmak.</p> <p>يَشْهَدُ: Şahitlik etmek.</p> <p>شَهَادَةٌ: Şahitlik.</p>

İncelenen farklı dönemlere ait dört tefsirde de “şehit” teriminin anlamına dair yorumların benzeştiği görülmektedir. İncelenen tefsirlerde terimin “sıradan şahit”, “hukuki anlamda şahit”, “gören” fakat sıradan bir şekilde değil “kalbiyle, idrakiyle, kavrayış kabiliyetiyle gören”, “hakka, hakikate, doğruya şahitlik eden”, “Allah yolunda cihat ederken ölen, yaralanan, musibete uğrayan” anlamları ön plana çıkmaktadır. Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde terimin altı şekilde tefsir edildiğini belirtir: tebliğciler/ nebiler, Âdemoğlunun amelini yazan melek, ümmet-i Muhammed, Allah

yolunda şehâdet (şahitlik) eden, bir konuda şahitlik edecek şahit, hazır bulunan (2016, s. 169-171).

Kur'an'da Allah'ın, Muhammed peygamberin, ümmet-i Muhammedin, İsa peygamberin ve tüm peygamberlerin sıfatı olarak geçen "şehit" terimi, tefsirlerde şu şekilde yorumlanmıştır: Şehit, Allah'ın sıfatı olarak her şeyi gören, bilen ve yardım eden; Hz. Muhammed'in sıfatı olarak ümmetine kendisine verilen risâleti tebliğ edişine, ümmetinin verdiği cevaba ve onların imanına, ümmetinin doğruluğuna, adaletine şahit olan; diğer peygamberlerin sıfatı olarak kendilerinin ümmetlerine risaleti tebliğ edişlerine şahitlik eden, İsa (as)'ın sıfatı olarak da kıyamet günü Allah'ın risaletini ümmetine tebliğ ettiğine şahitlik edecek olan anlamlarını kapsamaktadır (Yıldız ve İspir Kurun, 2020, s. 253-255). Tefsirlerde şehit kelimesinin açıklamalarında bazen resul bazen de nebi kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. İki kavram arasında semantik açıdan ayırt edici bir fark bulunmadığını belirtmek gerekir (Doğru, 2011, s. 10). Tefsirlerde şehit kelimesinin melek, insanın amelleri, el ayak vb. insanın kendisinden bir şahit anlamları taşıdığı da görülmüştür. İncelenen modern sözlüklerde ise şehit kelimesinin "witness/ şahit" ve "martyr/ dini, inançları veya davası uğruna ölen anlamlarının" ön plana çıktığı görülmüştür.

Fetih ve cihat terimlerinin değerlendirildiği önceki başlıklarda terimleri incelediğimiz kaynaklarda bazı kelimelerle birlikte kullanımının yaygınlığına ve bu tarz kelimelerin fiziki yakınlığının anlamsal açıdan birbirini etkilemelerine yol açtığına değinilmişti. Şehit teriminin kullanımına bakıldığında Kur'an'da Allah'a isnad edilen "على كل شيء شهيد" / her şeye şahit" ve "عالم الغيب والشهادة" / gayb ve şehadet âlemini bilen" ifadelerinin sık bir şekilde yer aldığı görülmüştür. İkinci ifade yer alan şehadet âlemi ibaresi ile kelimenin kök anlamlarıyla alakalı olarak bilinen, görünen, duyu organlarıyla algılanan âlem kastedilmektedir. Modern sözlükler incelendiğinde bazılarında Allah'ın sıfatı veya isimlerinden biri olan "şehit" kelimesinin ayrı bir madde halinde değerlendirildiği de görülmüştür.

Sonuç olarak şehit terimi, Cahiliye döneminde "şahit olan" vb. kök anlamlarıyla kullanılırken Kur'an'la birlikte "hakka şahitlik eden" anlamını da kazandığı görülmüştür. Ebû 'Ûde bu durumu (Ebû 'Ûde'den akt. Çelik, 1991, s. 28-29) "Kur'an'ın 'şehide' fiilinin lügat mânâlarını geliştirerek, onu ikrar, itiraf ve iman mânâlarına taşımıştır. Lügat mânâsıyla, Kur'anî mânâ arasındaki fark gayet açıktır. Zira gözüyle gören, bir şeyin

huzurunda olduğuna gerçekten inanan kişi, hemen kalbî bir imana sahip olur ve gördüğü şeye inanır.” şeklinde ifade eder. Ayrıca “şehit” teriminin “cihat ederken Allah yolunda öldürülen” anlamının kullanımda yaygın olduğunu ve bu kişinin adeta kalbinde “Allah’tan başka ilah yoktur.” şهادeti ile ve onu yaymaya çalışarak ömrünü geçirdiğini ve onun uğrunda can verdiğini dile getirir (Ebû ‘Ûde, 1985, s. 179). Modern sözlüklerde ise terimin “tanık” ve “bir dava uğrunda öldürülen” anlamlarının üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak “şehit” terimi Kur’an bağlamında yer alışıyla ve İslami bir terim oluş sürecinin başlangıcında anlam genişlemesi yaşamıştır. Modern dönemde ise kelimenin “tanık” ve “bir dava, inanç veya dini uğruna ölen” anlamlarının diğer anlamlarının önüne geçerek, daha yaygın kullanıma sahip oldukları ve anlam daralması yaşandığı gözlemlenmiştir.

Öneriler

Öncelikle bir sözcüğün anlam değişiminin izini süren bir dilbilimci veya ilişkili alan uzmanı bunun gerçekten emek isteyen bir süreç olduğunu bilmelidir. Zira bazen koca bir veri birikimi taraması sonucu aradığı sözcük ile hiç karşılaşmama durumu da söz konusudur. Aslında hiç karşılaşmaması veya nadiren karşılaşması da araştırması için dikkat çekici bir durumdur, fakat bir delil değildir (Allan, 2012, s. 24). İncelenen veri birikiminin dijital ortamda yönetilir olması araştırmacı açısından büyük kolaylıktır. Fakat bu durum her dilin örneğin Arap dilinin ilk kaynakları için pek geçerli değildir. Tabi, bu sadece verinin özelliğiyle alakalı bir durum değildir. Arapça gibi bükümlü ve bir kökten farklı vezinler aracılığıyla birbiriyle anlamsal açıdan bağlantılı kelimeler üretebilme kapasitesine sahip bir dilde bu tarz bir araştırma yapmak aynı kökten farklı bir kelimeyi atlama ihtimaline karşı ayrıca dikkat gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle Arap dilinin ilk kaynaklarının daha işlenebilir ve yönetilebilir veriler halinde dijitalleştirilmesi bu tarz araştırmalar için önem arz etmektedir. Bazı kaynakların eklerinde şahıs, yer, dil indeksleri bulunmaktadır. Fakat bu indekslerin bazen aynı kökten türeyen her kelimeyi kapsamama riski vardır.

Diğer bir öneri ise verilerin yorumlanması ile alakalıdır. Semantik çalışmaların disiplinlerarasılık özelliğine önceden değinilmişti. Bu çalışmanın özelinde düşünülecek olursa İslami terimlerin anlamsal değişimini ele alan böyle bir çalışmanın sonuçlarının bir dil uzmanının yanı sıra bir İslam tarihçisi veya İslam teoloğu tarafından da yorumlanması çalışmanın sonuçlarının daha da derinleşmesine katkı sunacaktır. Ayrıca bir dile ait ilk metinlerin incelenmesi klasik metinler konusundaki uzmanlığa da ihtiyaç doğurmaktadır.

Ayrıca bu araştırmanın özelinde ve genel anlam değişimiyle alakalı başka bir hususu daha dile getirmek gerekmektedir. Malumdur ki çeşitli kaynak gruplarının taranmasına ve elde edilen bulguların yorumlanmasına dayanan bu tarz araştırmalarda ele alınacak terimle alakalı bütün bir külliyatı incelemek imkânsız olduğundan zaman ve kaynak sınırlaması gerekliliği doğmuştur. Bu nedenle bu araştırmada da çeşitli sınırlamalar yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan terimler, farklı dönemlerde veya bu araştırmada belirlenen aynı dönemlerin farklı kaynak gruplarında da incelenebilir.

Tüm bunlara ek olarak İslami terim olmuş bir kelimenin artık sadece Müslüman Arapları değil tüm Müslümanları hatta Müslümanlarla iletişim halinde olan tüm insanları ilgilendirdiği düşünüldüğünde, bu terimlerin farklı Müslüman toplumlarda veya Müslüman olmayan toplumlarda anlamsal açıdan hangi kullanım şekilleri gösterdiği, onların bu terimleri işittiklerinde veya okuduklarında zihinlerinde hangi çağrışımsal anlamlarının öne çıktığı konusunun araştırılması terimin modern dünyadaki semantik durumuna ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdulbâkî, M. F. (1944). *el-Mu‘cemu’l-mufehres li-elfâzi’l-Kur’ân’il-Kerîm. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye*, <https://waqfeya.com/book.php?bid=1392> sayfasından erişilmiştir.
- Abdulmun’im, M. A. (1999). *Mu‘cemu’l-mustalahâti ve’l-elfâzi’l-fıkhiyye* (Cilt: 1-3). *Kahire: Dâru’l-Fadîle*, <https://k-tb.com/> sayfasından erişilmiştir.
- Acar, Ö. (2010). Çokanlamlılık-eşadlılık ikileminde iştirâk-i lafzî. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(2), 241-270. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/11bd/82fe/c698/imp-JA67JR37AE-0.pdf>? Sayfasından erişilmiştir.
- Acar, Ö. (2017). *Anlam değişimleri ışığında Kur’an’da yeni anlam kazanan kelimeler* (2. bs.). Bursa: Emin.
- Akdemir, S. (2017). *Kur’an’a dilbilimsel yaklaşımlar*. İstanbul: Kuramer.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim* (Cilt: 1-3). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi* (5. bs.). Ankara: Engin.
- Allan, K. (2012). Using OED data as evidence for researching semantic change. Allan, K. & Robinson, J. A. (Ed.), *Current methods in historical semantics* içinde (s. 17-39). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Allan, K. & Robinson, J. A. (2012). Introduction: Exploring the “state of the art” in historical semantics. Allan, K. & Robinson, J. A. (Ed.), *Current methods in historical semantics* içinde (s. 1-13). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Almaany (t.y., a). *Ayât verade fiha feteha*. <https://www.almaany.com/quran-b/فتح/> sayfasından erişilmiştir.

- Almaany (t.y., b). *Ayât verade fiha cehede*. <https://www.almaany.com/quran-b/شهد/> sayfasından erişilmiştir.
- Almaany (t.y., c). *Ayât verade fiha şehide*. <https://www.almaany.com/quran-b/شهد/> sayfasından erişilmiştir.
- el-Asmaî, A. (2016). *el-Asmaiyyât* (Ö. F. et-Tabbâu, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam.
- el-Asmaî, A. (t.y.). *el-Asmaiyyât* (5. bs.) (A. M. Şâkir & A. Hârûn., Ed.). Beyrut: Dâru'l-Meârif, <https://waqfeya.com/book.php?bid=7650> ve <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B5%D9%85%D8%B9%D9%8A%D8%A7%D8%AA-pdf> sayfalarından erişilmiştir.
- Atef Sharia. (2016). el-Meânî (Sürüm 2.4) [Yazılım]. Ürdün: Atef Sharia. Tedarik edilebileceği adres: <https://www.almaany.com/>
- Ayalon, A. (1987). *Language and change in the Arab Middle East*. New York: Oxford University.
- Âyât (t.y., a). *et-Tefsîru't-Taberî, el-Kur'ânu'l-Kerîm, Meşrûu'l-Mushafi'l-İlktirûnî bi Câmiati'l-Melik Suud*. <http://quran.ksu.edu.sa/tafseer/tabary/sura1-aya1.html> sayfasından erişilmiştir.
- Âyât (t.y., b). *Tefsîru İbni Kesîr, el-Kur'ânu'l-Kerîm, Meşrûu'l-Mushafi'l-İlktirûnî bi Câmiati'l-Melik Suud*. <http://quran.ksu.edu.sa/tafseer/tabary-katheer/sura1-aya1.html#katheer> sayfasından erişilmiştir.
- el-Âyid, A., Ömer, A. M., Yahyâ, C., 'Abduhu, D., Ta'muhu, S. C. & Mar'aşlî, N. (1988). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*. Tunus: el-Munazzametu'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm.
- el-Bealbekî, R. (1995). *el-Mevrid* (7. bs.). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, <https://www.noor-book.com> sayfasından erişilmiştir.
- Bedevî, A. (1979). *Dirâsetu'l-musteşrikîne havle sıhhati's-şî'ri'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn.
- Birişik, A. (2011). Tefsir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40, 281-290.

- el-Birketî, M. A. (2003). *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Brockelmann, C. (1983). *Tarihu'l-edebi'l-'Arabî* (5. bs.) (A. en-Neccâr, Çev.). Kahire: el-Meârif.
- Cerrahoğlu, İ (1993). Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7, 105-107.
- Cerrahoğlu, İ (1996). Garîbu'l-Kur'ân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13, 379-380.
- el-Cevherî, İ. (1979). *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye* (A. A. Attâr, Ed.). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, <https://archive.org/details/FP10502> sayfasından erişilmiştir.
- Ceviz, N., Demirayak, K. ve Yanık, N. H. (Ed.). (2004). *Yedi askı*. Ankara: Ankara Okulu.
- Çakır, C. (2004). Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 245-255. <http://www.gefad.gazi.edu.tr/en/issue/6758/90900> sayfasından erişilmiştir.
- Çelik, A. (1991). *Kur'an-ı Kerim ile yeni mânâ kazanan istilahlara Cahiliyye dönemindeki kullanılışları*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ed-Dâvûdî, A. (1983). *Tabâkâtu'l-Mufessirîn* (Cilt 1-2). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, <https://www.waqfeya.com/book.php?bid=7187> sayfasından erişilmiştir.
- Dayf, Ş. (1995). *Tarihu'l-edebi'l-'Arabî 1, el-'asru'l-Câhilî* (11. bs.). Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Kur'an-ı Kerim Tefsiri. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir> sayfasından erişilmiştir.
- Doğru, E. (2011). Dilbilim ve Kur'an çerçevesinde bir anlam analizi: resul ve nebi kavramları. *Journal of Islamic Research*, 4(2), 5-10. http://isamveri.org/pdfdrg/D03380/2011_4_2/2011_4_2_DOGRUE.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Doğru, E. & İşler, E. (2013). Kur'an deyimlerinin semantik analizi. *Eskiyeşi*, 27, 79-102. http://isamveri.org/pdfdrg/D02895/2013_27/2013_27_DOGRUE_ISLERE.pdf sayfasından erişilmiştir.

- Dureyd, M. (1987). *Kitabu cemherati 'l-luga* (R. M. Baalbekî, Ed.). Beyrut: *Dâru 'l-İlm li 'l-Melâyîn*, <https://ia800306.us.archive.org/14/items/waq83608waq/83608.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Ebubekir Muhammed, E. (Ed.). (1998). *Dîvanu 'Urve bin el-Verd, emîru 's-saâlik*. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye.
- Ebû 'Ûde, 'Û. H. (1985). et-Tatavvuru'd-dilâlî beyne lugat'ş-şi'ri'l-Câhilî ve lugati'l-Kur'âni'l-Kerîm-dîrâse dilâliyye mukârane. Ürdün: Mektebetu'l-Menâr.
- Ersöz, M. (2014). *Kur'an'ın dil yapısı ve Kur'an kelimelerinin terimleşmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- el-Fâhûrî, H. (1986). *el-Câmiu fî târihi 'l-edebi 'l-'Arabî, el-edebu 'l-kadîm*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- Fayda, M. (2010). Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.39, 314-318.
- el-Ferâhî, A. (2002). *Mufredâtu 'l-Kur'ân* (M. E. E. el-İslâhî, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî.
- el-Ferâhîdî, H. (1980). *Kitâbu 'l-'ayn* (M. el-Mahzûmî & İ. es-Sâmerrâî, Ed.) (Cilt 3). *Irak: el-Cumhuriyetu 'l-'İrakiyye Vizaretu 's-Sekâfe ve 'l-İ'lâm*. https://archive.org/details/alaeen_Farahidi sayfasından erişilmiştir.
- el-Fîrûzâbâdî, M (1998). *el-Kâmûsu 'l-muhît* (M. N. el-Arkusûsî denetiminde Mektebu Tahkîki't-Turâs fi Muesseseti'r-Risâle, Ed.). *Dimeşk: Muessesetu 'r-Risâle*, https://archive.org/details/WAQ105905_201402 sayfasından erişilmiştir.
- Geçit, M. S. (2017) Kur'ân'da şehitlik. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 121-144. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/543178> sayfasından erişilmiştir.
- Goldziher, I. (1993). *Klasik Arap literatürü* (A, Yüksel ve R. Er, Çev.) (M. A. Kireççi, Ed.). Ankara: İmaj.
- Grygiel, M. (2005). The methodology of analysing semantic change in historical perspective. *Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna, Studia Anglica Resoviensia* 3, 25, 25-47. <http://publikationen.ub.unifrankfurt.de/opus4/frontdoor/deliver/index/docId/25702/f>

ile/Grygiel_The_methodology_of_analysing_semantic_change_in_historica_perspe
ctive_2005.pdf sayfasından erişilmiştir.

Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.

Hale, M. (2007). *Historical linguistics, theory and method*. Oxford: Blackwell.

Hifnî, A. (Ed.). (2008). *Şerhun ve dirasetun, Lamiyyetu'l-'Arab li'ş-Şenferâ*. Kahire:
Mektebetu'l-Arab.

Hock, H. H. (1991). *Principles of historical linguistics* (2. bs.). Berlin: De Gruyter Mouton.

Hourani, A. (2012). *Arap halkları tarihi* (Y. Alogan, Çev.) (T. Bora, Ed.). İstanbul: İletişim.

el-Hudravî, D. (2004). *Kâmûsu'l-elfâzi'l-İslâmiyye. Dimeşk: Dâru'l-Yamâme*,
<https://waqfeya.com/book.php?bid=6538> sayfasından erişilmiştir.

Huseyn, T. (2007). *Fi'ş-şi'ri'l-Câhilî* (A. Telîme, Ed.). Kahire: Ru'ye.

Izutsu, T. (2011). *Kur'an'da dînî ve ahlakî kavramlar* (4. bs.) (S. Ayaz, Çev.). İstanbul:
Pınar.

Izutsu, T. (2014). *Kur'an'da Tanrı ve insan* (3. bs.) (M. K. Atalar, Çev.). İstanbul: Pınar.

İbn Fâris (1979). *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga* (Cilt 1-4) (A. M. Hârûn, Ed.). Beyrut: Daru'l-
Fikr, <https://archive.org/details/mmlmml/mode/1up> sayfasından erişilmiştir.

İbn Manzûr (2014). *Lisânu'l-'Arab* (Cilt 3-11) (8. bs.). Beyrut: Daru Sâdir.

İbrahim, M. E. (Ed.). (1984). *Dîvânu İmrui'l-Kays* (4. bs.). Kahire: Dâru'l-Meârif,
<https://waqfeya.com/book.php?bid=9306> sayfasından erişilmiştir.

el-İsfahânî, R. (2009). *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (4. bs) (S. A. Dâvûdî). Dimeşk: Dâru'l-
Kalem, Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, <https://waqfeya.com/book.php?bid=9614>
sayfasından erişilmiştir.

İşler, E. (2001, Mayıs). *Çok anlamlılık, anlam daralması ve Kur'an'ın Türkçe çevirilerinde
yapılan yanlışlar*. Kur'an ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu'nda
sunulmuş bildiri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
http://isamveri.org/pdfdrq/D083494/2002/2002_ISLERE.pdf sayfasından erişilmiştir.

- Jatowt, A. & Duh, K. (2014). A framework for analyzing semantic change of words across time. *IEEE/ACM Joint Conference on Digital Libraries*, 229-238. DOI: 10.1109/JCDL.2014.6970173
- Kahraman, M. (2016). Sözlük bilim kuram, ilke ve yöntemler üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), 3288-3312. <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/267081> sayfasından erişilmiştir.
- Kapar, M. A. (1995). Eyyâmü'l-Arab. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12, 14-16.
- Kerimoğlu, C. (2014). Genel dilbilime giriş (2. bs). Ankara: Pegem.
- al-Khuli, M. A. (2014). *A Dictionary of Islamic terms*. https://download-language-pdf-ebooks.com/15467-free-book_sayfasından erişilmiştir.
- Kleparski, G. A & Rusinek, A. (2007). The tradition of field theory and the study of lexical semantic change. *Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna, Studia Anglica Resoviensia* 4, 47, 188-205. http://m.univ.rzeszow.pl/file/1304/sar_v4_13.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Koçak, A. Y. (2002). *Handbook of Arabic dictionaries*. Berlin: Verlag Hans Schiler.
- Külekçi, N. (2011). *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar* (5. bs). Ankara: Akçağ.
- Lehrer, A. (1985). The influence of semantic fields on semantic change. J. Fisiak (Ed.), *Historical semantics historical word formation* içinde (s. 283-296). Berlin: Mouton.
- Lewis, B. (2011). *İslam'ın siyasal söylemi* (2. bs.) (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Phoenix.
- Lipka, L. (1985). Inferential features in historical semantics. J. Fisiak (Ed.), *Historical semantics historical word formation* içinde (s. 339-354). Berlin: Mouton.
- Lyall, C. J. (Ed.). (1918). *The Mufaddaliyât; an anthology of ancient Arabian odes compiled by Al-Mufaddal son of Muhammad according to the recension and with the commentary of Abû Mumammad Al-Qasim Ibn Muhammad Al-Anbâri, translation and notes (Vol II). Oxford: Clarendon*, <https://archive.org/details/mufaddaliyatanth00mufauoft/page/iii> sayfasından erişilmiştir.
- Lyall, C. J. (Ed.). (1921). *The Mufaddaliyât; an anthology of ancient Arabian odes compiled by Al-Mufaddal son of Muhammad according to the recension and with the commentary of Abû Mumammad Al-Qasim Ibn Muhammad Al-Anbâri, Arabic Text*

- (Vol I). Oxford: Clarendon, <https://archive.org/details/mufaddaliyatant01mufauoft/page/iii> sayfasından erişilmiştir.
- Lyons, J. (1977). *Semantics* (Cilt: 1-2). New York: Cambridge University Press, https://kupdf.net/download/semantics-vol-2%20john%20lyons_59beaad808bbc57015686ed9_pdf sayfasından erişilmiştir.
- Maboçoğlu, A., Çelik, Ö. & Özçetin, A. (2019). Tureng (Sürüm 1.4.13) [Yazılım]. İstanbul: Tureng Ltd.. Tedarik edilebileceği adres: <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>
- el-Mâlikî, A. & İbrâhîm, A. (1997). Mu‘cemu’l-mustalahâtî’t-dîniyye (2. bs.). Riyad: *Mektebetu’l-Ubeykân*, <https://archive.org/details/Mo3gamMostlhat/page/n1/mode/2up> sayfasından erişilmiştir.
- Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye fî Mısr. 2004. *el-Mu‘cemu’l-vasît* (4. bs.). Kahire: *Mektebetu’ş-Şurûk ed-Duveliyye*, <https://waqfeya.com/book.php?bid=210> sayfasından erişilmiştir.
- MobiSystems, Inc. (2020). Oxford Dictionary of English, Oxford University Press (Sürüm 12. 4. 191). San Diego: MobiSystems, Inc.. Tedarik edilebileceği adres: <https://apps.apple.com/tr/app/oxford-dictionary-of-english/id978674211?l=tr>
- Mukâtil b. Süleymân (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Cilt: 1-5) (2. bs) (A. M. Şehhâte, Ed.). Beyrut: *Muessetu’t-Târîhi’l-Arabî*, <https://waqfeya.com/book.php?bid=10466> sayfasından erişilmiştir.
- Mukâtil b. Süleymân (2016). *Kur’an terimleri sözlüğü, el-eşbâh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ani’l-Kerîm* (2. bs) (A. M. Şehhâte, Ed.) (M. B. Eryarsoy, Çev.). İstanbul: İşaret
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Ömer, A. M. (1998). İlmu’d-dilâle (5. bs.). Kahire: Âlemu’l-Kutub, <https://ia800807.us.archive.org/34/items/lisanarabs.blogspot.com-lis95/lisanarabs-lis9511.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Özaydın, A. (1999). İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20, 132-134.

- Özcan, E. (2018). Sözlükbilim ve sözlükçülük terimlerinin kullanımı üzerine. *Yıldız Journal of Educational Research*, 30, 1-13.
<http://eds.yildiz.edu.tr/AjaxTool/GetArticleByPublishedArticleId?PublishedArticleId=2752> sayfasından erişilmiştir.
- Özek, A. (2002). el-Keşşâf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25, 329-330.
- Özel, A. (1993). Dârülharp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8, 536-537.
- Özsoy, Ö. (2017). *Sünnetullah: Bir Kur'an ifadesinin kavramsallaşması* (4. bs). Ankara: Fecr.
- Öztürk, M. (2011). Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40, 295-297.
- Pew Research Center (2011). *The future of the global Muslim population*.
<http://www.pewforum.org/files/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Saleh, M. I. (2002). *A Dictionary of Islamic words and expressions* (2. bs.). USA: al-Jumuah.
- Sarıkaya, M. (2013). *Arap edebiyatında tabakâtü 'ş-şu 'arâ'*. Kayseri: Tezmer Matbaacılık.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Sav, B. (2003). Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (1).
<http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/issue/6763/90988> sayfasından erişilmiştir.
- Stern, G. (1931). *Meaning and change of meaning*. Bloomington: Indiana University.
- Suçin, M. H. (2007). *Öteki dilde var olmak*. İstanbul: Multilingual.
- Şakir, A. Z. (Ed.). (1984). *Divanu Teabbata Şerran ve ahbâruhu*. *Daru'l-Garbi'l-İslâmî*,
<https://ia800203.us.archive.org/14/items/waq59956/59956.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Şâmî, Y. (1994). *Şerhu'l-muallakâti'l-'aşr*. Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Arabî.
- eş-Şemerî, A. U. (2017). *ed-Da'vetu ile'l-İslâm mine's-ş-ri'l-Câhilî*. *Ammân: Merkezu'l-Kitâbi'l-Akâdemî*,
<https://books.google.com.tr/books?id=B1RmDwAAQBAJ&dq> sayfasından erişilmiştir.

- Şen, E. (2014). *Kur'an'da fetih*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Türker, Ö. (2006). Mukâtil b. Süleymân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31, 134-135.
- Ullmann, S. (1977). *Semantics: an introduction to the science of meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vardar, B. (Ed.). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual, https://turuz.com/storage/Dictionary/2015/0666_Sozluk_Achiklamali_Dilbilim_Terimleri_Sozlughu_Berke_Vardar.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Yavuz, G. (2002). Sözlükbilim ve Arapça sözlük çalışmalarına tarihsel bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 113-122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4304/257465> sayfasından erişilmiştir.
- Yıldız, M. (2010). Tabakâtü'ş-Şuarâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39, 304-306.
- Yıldız, M., & İspir Kurun, A. (2020). Cahiliye şiirlerinden Kur'an metnine 'şehit' teriminin içerdiği anlamlar. *Eskiyeni*, 40, 243-258. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.657072>
- Yiğit, İ. (2011). Tebük Gazvesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40, 228-230.
- Yüksek, A. (2015). Taberi mezhebinin ortaya çıkışı ve karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, 455-482. http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2015_26/2015_26_YUKSEKA.pdf sayfasından erişilmiştir.
- ez-Zebîdî, M. (1994). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Cilt 7-8) (A. M. Harun & A. M., Ed.). *Kuveyt: Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt*, <http://waqfeya.com/book.php?bid=468> sayfasından erişilmiştir.
- ez-Zemahşerî, E. M. (2009). *Tefsîru'l-keşşâf* (H. M. Şiha, Ed.). *Beyrut: Daru'l-Marife*, ia803004.us.archive.org/3/items/WAQ121740/121740.pdf sayfasından erişilmiştir.



GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..